

Konflikter och normbrott i Jakobstad efter stora ofreden 1722–1731

Jeaninne Bredbacka

Matrikelnummer: 40272

Avhandling pro gradu

Nordisk historia

Handledare: Johanna Ilmakunnas
& Ann-Catrin Östman

Fakulteten för humaniora,
psykologi och teologi

Åbo Akademi

ÅBO AKADEMI – FAKULTETEN FÖR HUMANIORA, PSYKOLOGI OCH TEOLOGI

Abstrakt för avhandling pro gradu

Ämne: Nordisk historia	
Författare: Jeaninne Bredbacka	
Arbetets titel: Konflikter och normbrott i Jakobstad efter stora ofreden 1722–1731	
Handledare: Johanna Ilmakunnas	Handledare: Ann-Catrin Östman
Abstrakt: <p>Mellan åren 1700–1721 var det svenska riket indraget i ett krig som kommit att kallas stora nordiska kriget. Den östra riksdelen, Finland, ockuperades av Ryssland och krigshändelserna i denna del av riket har senare fått benämningen stora ofreden, då är det särskilt åren 1713–1721 som åsyftas. De ryska anfällen i Finland ledde bland annat till förstörelse av egendom, civila tillfångatogs eller dödades och en stor del av befolkningen tog till flykten – många till den svenska sidan av riket. Österbotten var en del av Finland som kom att bli mycket hårt åtgånget av de ryska styrkorna och en av de österbottniska kuststäderna som drabbades svårt var Jakobstad. När kriget tog slut och folk började återvända hem skulle samhället återuppbyggas och ordningen återställas.</p> <p>I denna avhandling undersöks konflikter och sociala normer och normbrott som återfinns i Jakobstads rådstugurätts domböcker mellan åren 1722–1731 och hur dessa kan kopplas till stora ofreden och analyseras ur ett fredskristeoretiskt perspektiv. Med en fredskris åsyftas de utmaningar och problem som uppkommer i och med en övergång från krigstillstånd till fred. Bland annat undersöks vilka typer av konflikter som uppstod mellan de som varit hemma i Jakobstad under kriget och de hemvändande flyktingarna samt om det fanns personer i staden som man inte ville ha kvar. Syftet är att studera Jakobstad ur ett mikrohistoriskt perspektiv och genom de fall som tas upp kunna visa på större kontexter. Eftersom undersökningen gjorts utifrån en mikrohistorisk metodologi är en av avsikterna också att lyfta fram enskilda individer från olika samhällsgrupper och deras utsagor.</p> <p>Protokollen från Jakobstads rådstugurätts domböcker har gått igenom ett och ett för samtliga undersökningsår. Därefter har en urvalsprocess gjorts där de mest väsentliga fallen valts ut och delats in i olika teman beroende på fallens karaktär. De tre huvudtemana är ”Bygga och bo”, ”Makt och hierarki” samt ”Liv och leverne”. I ”Bygga och bo” tas konflikter och normbrott om boende och försörjning upp samt vilka personer som tilläts bo i Jakobstad och vilka som avvisades ur staden. I ”Makt och hierarki” studeras konflikter mellan de hemvändande flyktingarna och de som varit hemma under kriget, hur borgerskapet försökte återta kontrollen i staden efter stora ofredens slut och hur makthierarkier kunde tillämpas och utmanas. I ”Liv och leverne” undersöks sedlighetsbrott som begåtts under stora ofreden, psykiska och fysiska men som orsakats av kriget och även litet om de barn som tagits till fånga från Jakobstad under den ryska ockupationen.</p> <p>Slutsatserna är att konflikter kopplade till stora ofreden förekommer, emellertid i något mindre utsträckning än väntat, och kan knytas an till fredskristeori på ett eller annat sätt. De sociala normerna och normbrotten berör i första hand försörjningsfrågor, överträdelse av accepterat våld, utmanande av hustavlans ideologi samt sedlighetsbrott. Tvistigheter mellan de hemvändande flyktingarna och de som stannat i Jakobstad förekommer och är av olika karaktär men de verkar ha blivit lösta relativt snabbt, troligen för att lugn och harmoni eftersträvades. Att personer avvisades från staden förekom men antalet var få.</p>	
Nyckelord: mikrohistoria, fredskris, stora ofreden, 1700-tal, konflikt, normbrott, Jakobstad	
Datum: 20.11.2020	Sidoantal: 73
Abstraktet godkänt som mognadsprov:	

Innehåll

1.	Inledning	1
1.1	Jakobstad som undersökningsort och avhandlingens forskningsfrågor	2
1.2	Domböcker som källmaterial om sociala konflikter och normbrott.....	4
1.2.1	Att forska i domböcker.....	6
1.2.2	Rådstugurätten.....	9
1.3	Tidigare forskning	11
1.3.1	Stora ofreden	11
1.3.2	Mikrohistoria.....	14
1.3.3	Socialhistoria.....	17
1.3.4	Fredskriser.....	18
2	Jakobstad och stora ofreden	22
3	Bygga och bo	25
3.1	Priviligierade borgardöttrar och fallet Malin Berg	29
3.2	Lösa och arbetsföra män.....	37
3.3	Sjuka Skrabb från Savoland	40
3.4	Sammanfattning - kontroll av invånarna vid återinflyttning och försörjningsproblematik samt anknytning till fredskris.....	43
4	Makt och hierarki.....	46
4.1	Borgerskapet återvänder och återtar kontroll – men inte utan konflikt.....	46
4.2	Lokala auktoriteters kontroll?.....	49
4.3	Sammanfattning – konflikter vid flyktingarnas hemkomst och eftersträvan till kontroll och lugn.....	51
5	Liv och leverne	52
5.1	Begångna sedlighetsbrott under ofreden	52
5.2	Problem kring nöjen och oseder	61
5.3	Fysiska och psykiska men efter ofreden.....	63
5.4	Sammanfattning – undvikande av moraliskt förfall och sparsamma upplysningar om psykiska och fysiska men	67
6	Avslutning.....	69
7	Käll- och litteraturförteckning	74

1. Inledning

I slutet av augusti 1721 slöts fredsfördrag i Nystad mellan Sverige och Ryssland. Detta markerade slutet på ett tjugoett år långt krig som kommit att kallas stora nordiska kriget. För Sveriges del innebar nederlaget i kriget slutet på landets över hundraåriga era som stormakt. Segraren Ryssland övertog stormaktionspositionen i norra Europa.¹

I Finland, den dåvarande östra rikshalvan av Sverige, har krigsåren 1700–1721 kommit att kallas för stora ofreden och då har särskilt åren 1713–1721 åsyftats. Under dessa sju år besegrade ryska styrkor den svenska armén och ockuperade Finland fram till krigsslutet. Särskilt Österbotten drabbades hårt av ryska härjningar och en stor del av befolkningen flydde över till den svenska sidan. De som inte kunde ta sig över havet fick ta sin tillflykt till platser på närmare håll, såsom skogen eller skärgården. När freden trätt i kraft började folk så småningom återvända hem. Den syn som väntade hemkomna till den lilla österbottniska kuststaden Jakobstad var en nedbrunnen stad med bland annat stadskyrkan lagd i aska och med vildvuxna åkrar runtomkring.²

Den 13 januari 1722 sammanträdde rådstugurätten, det lokala rättsliga organet i Jakobstad, för första gången efter ett uppehåll på flera år. Uppslutningen var fåtalig. Av rättens medlemmar var det endast den nyvalde borgmästaren Elias Hamnius och rådmannen Carl Borgerus som var på plats. De övriga rådmännen befann sig fortfarande på annan ort. Ingen rättegång kunde hållas i något mål på grund av att så få var närvarande. Av de ärenden som ändå diskuterades vid detta tillfälle kan bland annat nämnas frågan om hur man skulle gå till väga med folk som flyttat in till staden under tiden stadens invånare evakuerat sig till säkrare trakter. Därtill diskuterades en misstänkt stöld av stadens tullports gångjärn som rätten befarade att någon av de hemmavarande under ofreden tagit under kriget.³ Utifrån detta protokoll kan med andra ord utläsas att Jakobstad med omnejd, trots att ryska styrkor invaderat staden och bränt ner den till grunden, inte låg helt öde när folk började återvända till sina hemtrakter. Sakta men säkert ökade invånartalet och hemvändande, nyinflyttade och folk som stannat på orten

¹ Joachim Mickwitz, Jyrki Paaskoski, *På vakt i öster 4. 1700-talet* (Helsingfors: Schildt, 2004), s. 73.

² Alma Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Andra delen* (Helsingfors: Aktiebolaget Lilius & Hertzberg, 1909), s. 5–6.

³ Jakobstads rådstugurätts protokoll 13.1.1722, Jakobstads rådstugurätts domböcker (h:21), Riksarkivet, Helsingfors (RA).

under hela kriget hade till uppgift att bygga upp samhället igen. Med återuppbyggning menas inte endast att återställa staden i sig, utan också att lösa de utmaningar som uppkom människor emellan.

I denna avhandling studerar jag hur samhället såg ut i Jakobstad under de tio första åren efter stora ofreden, alltså 1722–1731, och vilka konflikter och normbrott som stadens rådstugurätt var tvungen att lösa. I protokollet representeras flera samhällsgrupper, från stadens förmögaste handels- och rådmän till unga pigor och drängar, vilket ger möjlighet till att lyfta fram den ”vanliga människans” liv och öden.

Avhandlingen är en mikrohistorisk undersökning med fredskris som teoretisk utgångspunkt. Med fredskriser menar historiker Petri Karonen de utmaningar, konflikter och problem som uppstår när ett samhälle ska gå från krigstillstånd till fredstid. En del av dessa uppstår direkt efter krigets formella slut och kan lösas relativt snabbt medan andra kan synas under en lång period framåt.⁴ Fredskriser kan studeras ur många synvinklar och i avhandlingen studerar jag den ur en småstads perspektiv.

Med sociala normer och normbrott menas de ideal och rättesnören som människor förväntades leva efter men som inte alltid följdes. Normbrotten kunde då utmana samhällsordningen och de normativa uppfattningarna.⁵

1.1 Jakobstad som undersökningsort och avhandlingens forskningsfrågor

Syftet med denna avhandling är att studera samhället i Jakobstad ur ett mikrohistoriskt perspektiv under en tioårsperiod efter stora ofredens slut, med fokus på normbrott och sociala konflikter under en efterkrigsperiod som kan betraktas som en fredskris. Alla fall som tas upp i analysen är inte regelrätta normbrott eller konflikter men kan ändå knytas till utmaningar invånarna stod inför efter kriget och har valts att tas med eftersom de ändå tillför en viktig

⁴ Petri Karonen, ”Konsten att vinna ett krig – och förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget”. Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (red), *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012*, s. 191. Åbo: Historiska samfundet i Åbo, 2012.

⁵ Nilsson Roddy, *Kontroll, makt och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940* (Lund: Studentlitteratur AB, 2003), s. 146, 160.

Sökord: ”norm”, Svensk ordbok på Svenska Akademiens Ordböckers webbplats, hämtad 19.3.2020, <https://svenska.se/tre/?sok=norm&pz=1>.

Sökord: ”norm”, Nationalencyklopedins webbplats, hämtad 19.3.2020, <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/norm>.

aspekt i analysen. Avhandlingen tillämpar och utvidgar begreppet fredskris, eller egentligen fredskristeori, som myntats av Petri Karonen.⁶

Ockupationen omfattande nästan hela dagens Finland, förutom de mest norra delarna av Österbotten.⁷ Antalet orter som berördes av kriget på ett eller annat sätt var alltså stort.

Vid tiden för stora ofreden var Jakobstad en relativt ung, liten skeppsbyggerstad. Staden hade grundats år 1652. Jakobstad utgjorde en av Sveriges minsta städer med ca 200-300 invånare.⁸ I samhället levde människor tillhörande de olika stånden och samhällsgrupperna, från borgare till bönder och fattiga tjänstehjon. Under stora ofreden flydde en stor del av befolkningen till säkrare orter, många av dem till svenska sidan. Uppskattningsvis flydde ungefär 100 hushåll från staden.⁹ Jakobstad var en av de städer i Österbotten som härjades hårdast av ryska trupper och dessa gjorde två räder mot staden, den första i mars 1714 och den andra senare på hösten samma år.¹⁰ Största delen av staden lades i aska och människor misshandlades, mördades och togs till fånga för att föras till Ryssland.

Jakobstad var en av den östra riksdelens minsta städer och staden avbefolkades till stor del under kriget. Andra orter som gick samma öde till mötes var Helsingfors, Ekenäs, Tavastehus, Kristinestad, Brahestad och Uleåborg.¹¹ Domböckerna skvallrar däremot om att Jakobstad inte låg fullkomligt öde, några lämnade kvar och i de hus som lämnades obebodda i och med flykten flyttade nya invånare in. Jakobstads invånare drabbades av skador på flera plan i och med att egendom förstördes och samhällsordningen rubbades. När freden slutits och människor började återvända skulle ståndssamhället, samhällsordningen och de sociala normerna återupprättas. Det var inte bara själva staden som skulle byggas upp på nytt. Även om kriget alltså tog slut 1721 och folk kunde återvända hem betyder inte det att livet genast kunde återgå till det ”normala”. Under 20 år hade normaltillståndet varit krig och att återgå till fredstid skapade också sina utmaningar, så kallade fredskriser. Petri Karonen, som studerat bland annat fredskriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget, menar att det kunde ofta vara svårt

⁶ Petri Karonen, ”Coping with peace after debacle. The crisis of the transition to piece in Sweden after the Great Northern War (1700-1721)”. *Scandinavian Journal of History* 33 (2008:3), s. 203.

Robert Louhimies, ”Att utmana den befintliga synen på Europa efter andra världskriget”. *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017:4), s. 762.

⁷ Johanna Aminoff-Winberg, ”Flykten från Finland under Stora Ofreden”. Nils Erik Villstrand (red), *Kustbygd och centralmakt 1560–1721. Studier i centrum-periferi under svensk stormaktstid*, s. 332. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1987.

⁸ Christer Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underhållningssystem i Finland 1713 – 1721* (Åbo: Åbo Akademi förlag, 1999), s. 87.

⁹ Johanna Aminoff-Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under åren 1710 – 1721* (Åbo: Åbo Akademi, 1990), s. 54.

¹⁰ Kustaa H. J. Vilku, *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta* (Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005), s. 54–56.

¹¹ Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé*, s. 157.

att skilja mellan krig och fred. En del av krigets konsekvenser var kortvariga medan andra kunde märkas av decennier efteråt.¹²

Tanken med denna avhandling är inte att den ska bli ett lokalhistoriskt bidrag för en snäv läsarkrets. Jakobstad används som ett (mikrohistoriskt) exempel för att visa på ett större sammanhang.

Den huvudsakliga frågeställningen lyder: vilka sociala normer, normbrott och konflikter framkommer och på vilket sätt i Jakobstad under åren 1722–1731 utifrån stadens rådstugurätts domböcker? Vilka typer av konflikter uppstod mellan de som varit hemma under ofreden och de som flytt? Fanns det personer i staden som man inte ville ha kvar och försökte tvinga ur gemenskapen? Hur kan dessa normbrott och konflikter analyseras som en fredskris?

1.2 Domböcker som källmaterial om sociala konflikter och normbrott

Det huvudsakliga källmaterialet är Jakobstads rådstugurätts domböcker innehållandes rättegångs- och rådstugudagsprotokoll från åren 1722–1731. De domböcker som jag har studerat är så kallade reoverade domböcker, det vill säga en renskrift eller avskrift av originaldomböckerna. De reoverade domböckerna skickades till hovrätterna, där ärendena som rådstugurätten behandlat kunde kontrolleras. Varje enskild dombok från rådstugurätten i Jakobstad behandlar endast ett år var, förutom åren 1728–1729 där båda årens protokoll finns samlade i samma bok. Från och med 1723 och framåt finns register längst bak i böckerna över vilka böter som utdelats under året samt en lista, i bokstavsordning, över alla de ärenden och rättegångsmål som behandlats i rätten. Registren hjälper för att ge en överblick vilka mål som behandlats och för att kunna sortera ut vilka fall som har kunnat vara av relevans. Protokollen har jag ändå gått igenom var och ett för sig för att minska risken att förbise relevant material.

Ett antal fall ur domböckerna för Jakobstads rådstugurätt mellan åren 1722–1731 har valts ut och närlästs. Urvalsprocessen har gått till på det sätt att genom att varje dombok och protokoll har gått igenom var för sig och de mest intressanta och relevanta fallen har plockats ut. Så långt som möjligt har mål där ofreden nämns och framkommer tagits med men i vissa fall har också andra medtagits. Mål som nog nämner ofreden men behandlar endast

¹² Petri Karonen, ”The Council of the Realm and the Quest for Peace in Sweden”, 1718–1721. Petri Karonen (edit.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s. 264. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet, 2009.

handels- och ekonomifrågor och som lösts utan några vidare tvistigheter har inte tagits med eftersom de inte ansetts tillräckligt relevanta för just denna undersökning. De mål som däremot sedan har valts ut har gått igenom noggrannare, närlästs och tolkats. Vid närläsning försöker man också ”läsa mellan raderna”, varför det just är någonting specifikt som skrivs ut eller varför inte någonting skrivs ut.¹³ Kontexten spelar en central roll. Texten som analyseras ska både sättas in i en större kontext och kunna förstås utifrån den tid den uppkom så långt som det är möjligt. Maria Sjögren förklarar förenklat att kontexten syftar på textens yttre sammanhang men kontexterna kan också delas upp i flera nivåer.¹⁴ De olika fallen som valts ut har sedan kategoriserats i tre olika huvudkategorier beroende på rättsmålets karaktär och innehåll; ”Bygga och bo”, ”Makt och Hierarki” och ”Liv och leverne”.

Risken med att läsa de renoverade domböckerna istället för originalen är att i de renoverade domböckerna kan det fattas exempelvis bilagor eller text som skrivits på lösa papper som funnits i originalet. Fördelen med renoverade domböcker är däremot att de ofta är mer lättlästa och prydligare skrivna. I originalböckerna kan det finnas klott, överstrykningar, felstavningar och annan svårläst text som sedan i de renoverade domböckerna blivit korrigerade.

En del mer komplicerade rättegångsmål som togs upp i rådstugurätten skickades vidare till hovrätten för undersökning och domsbeslut, därför kan det i vissa fall vara svårt att följa ett rättegångsärende från början till slut enbart genom att läsa rådstugurättens protokoll. Hovrättens utlåtanden finns däremot ändå i de flesta fall nedskrivna i rådstugurättsprotokollen.

De renoverade domböckerna finns digitaliserade på Riksarkivets digitala arkiv, och på detta vis har jag fått tillgång till materialet. Utmaningen med digitaliserat material är att inskanningen kan vara av varierande kvalitet, vissa sidor kan vara mörka eller suddiga och texten kan då vara svåra att tyda, vilket ökar risken att man missar något väsentligt. För Jakobstads del finns inga digitaliserade domböcker mellan åren 1711 och 1722. Mellan 1722 och 1731, alltså de år som studeras, finns däremot samtliga renoverade domböcker bevarade och digitaliserade.

Att tidsavgränsningen har lagts mellan åren 1722–1732 motiveras med att det är en tillräckligt lång tid för att studera hur ofredens fredskris och sociala normer och konflikter påverkade befolkningen, både de mest akuta ärendena under den tid när Jakobstad

¹³ Inger Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, s. 32. Falun: Historiska Media, 1999.

¹⁴ Sjöberg, ”Textanalys”. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: guide för historiska studier*, s. 72–73. Lund: Studentlitteratur, 2018.

återbefolkades samt konflikter och utmaningar som uppstod åren efter. Ur ett arbetsekonomiskt perspektiv är också tio år en lämplig gränsdragning i detta fall eftersom varje protokoll har gått igenom och de relevanta målen har närlästs. Några tryckta utgåvor av renskrivna protokoll från Jakobstads rådstugurätt finns inte och därför har läsning av de handskrivna domböckerna varit ett måste, vilket är mer tidskrävande och utmanande än att använda sig av transkriberad text. Eventuella tolkningsfel i språk som uppstått vid läsningen tillfaller alltså skribenten. Att studera en tioårsperiod motiveras också med att krig under tidigmodern tid i Sverige var ett ofta förekommande tillstånd. År 1741 bröt också ett nytt krig ut mellan Sverige och Ryssland. Av de tjugo år av fred som det svenska riket upplevde mellan 1721–1741 studeras alltså hälften av fredsåren, vilket jag anser vara en tillräckligt lång tid för att studera olika former av fredskriser.

1.2.1 Att forska i domböcker

Här redogörs för vad domböcker kan bidra med i forskning och vad man bör tänka på när man analyserar olika typer av rättsmål.

Syftet med vetenskaplig forskning är att skapa kunskap som är tillförlitlig. En av de allra viktigaste metoderna som forskaren bör tillämpa, oavsett vilken typ av forskningsfråga det är fråga om, är källkritik. De källkritiska diskussionerna har inom historievetenskapen varit centrala åtminstone sedan 1800-talet.¹⁵ Källkritiken kan ibland uppfattas som en så självklar del av forskningen att den inte behöver förklaras mer djupgående, men här vill jag ändå understryka sådant som är särskilt viktigt vid användandet av domboksmaterial. Källkritiken riktar sig inte mot om det empiriska materialet verkligen är vad det utgör sig för att vara, den aspekten är verifierad. Det som däremot granskas är det som innehållet förmedlar.

För att kunna studera förflutna samhällen måste vi använda oss av de rester som bevarats. Någon fullkomlig helhetsbild av ett samhälle är inte möjligt att uppnå utan det handlar om inblickar i vissa delar. För att kunna använda det material som finns att tillgå på bästa sätt krävs kunskap och tekniker, både för att behandla de tillgängliga uppgifterna men också det som inte syns i materialet.¹⁶ Även om de olika rättegångsmålen som presenteras i analysen beskrivs relativt noga är det inte sammanfattningen i sig som är det huvudsakliga. Det är istället att analysera det som finns skrivet men också diskutera i fall vissa saker utelämnats eller

¹⁵ Maria Ågren, "Källkritik". Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: guide för historiska studier*, s. 42–43. Lund: Studentlitteratur, 2018.

¹⁶ Ågren, "Källkritik", s. 45.

snedvridits och i så fall varför. Det som är något av det viktigaste att vara medveten om är att i protokollen framkommer så kallade *utsagor*. Det är människors egna redogörelser och vittnesmål som nedskrivits, deras egna subjektiva upplevelser och påståenden. Min avsikt är inte att analysera den absoluta sanningshalten i dessa utsagor, mitt fokus ligger på hur människorna har upplevt och argumenterat saker och ting i de olika fallen.

Eftersom jag i analysdelen ämnar att lyfta fram människor ur olika samhällsgrupper som levde sitt liv i Jakobstad under det första fredsdecenniet efter stora ofreden är just domböckerna användbara och relevanta källor. Särskilt när det kommer till att lyfta fram den enskilda människan så kan rättegångsprotokollen ha en hel del att erbjuda. Även om jag uttryckligen inte riktar in mig på ett visst samhällstånd eller grupp av människor ämnar jag lägga lite särskild vikt vid människor ur samhällets lägre skikt. Huvudtyngden har tidigare annars tenderat att ligga på stadens starka aktörer såsom råd- och handelsmän (och män överlag), inte minst i Alma Söderhjelm's gedigna verk om Jakobstads historia.¹⁷ Domböcker är enligt Marie Lindstedt Cronberg den främsta källan för att komma ”vanligt folk” (hit listar Cronberg allmoge, husmän, hantverkare och soldater¹⁸) in på livet på ett individuellt plan. Detta gäller inte minst kvinnorna som annars sällan har kunnat lämna sina egna avtryck i skriftliga källor utan istället blivit representerade av och genom sina män och manliga förmyndare. I rättegångsprotokollen kommer däremot kvinnorna själva, i första hand när gällande sedlighetsmål, och redogör för sina handlingar och vittnesmål.¹⁹ Carolina Uppenberg menar å sin sida i sin doktorsavhandling *I husbondens bröd och arbete. Kön, makt och kontrakt i det svenska tjänstefolkssystemet 1730–1860* (2018) att domböcker egentligen inte är ett uppenbart val i fråga om att lyfta fram vanligt folks liv och leverne men att materialet är användbart på många sätt. Anledningen till att materialet existerar är på grund av att någonting har skett som man ansett inte har gått att lösa utan rättslig hjälp.²⁰ Genom domböckernas protokoll går förutom att se hur en konflikt behandlas också att urskilja relationer och vad som gått fel i denna. Argumentationen parterna emellan kan visa hur deras syn på relation såg ut och hur dessa också förväntade sig hur den egentligen borde vara.²¹

Protokollens utförlighet kan variera mycket. I vissa fall görs bara en kort uppsummering av själva ärendet och eventuella vittnesmål medan andra fall kan sträcka sig

¹⁷ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Andra delen*, s. 5–69.

¹⁸ Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* (Lund: Lunds universitet, 1997), s. 36.

¹⁹ Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, s. 36–37.

²⁰ Carolina Uppenberg, *I husbondens bröd och arbete. Kön, makt och kontrakt i det svenska tjänstefolkssystemet 1730–1860* (Göteborg: Göteborgs Universitet, 2018), s. 68.

²¹ Uppenberg, *I husbondens bröd och arbete*, s. 68.

över tiotals sidor och flera rättegångstillfällen.²² I några av de fall som tas upp i denna avhandling är protokollens sidantal stort och processen innan man kommit till ett domslut kunde ta flera år. I de längre målen är det vanligare att rättens frågor skrivs ut, likaså svaren, på ett mer ordagrant vis istället för endast en summering av processen.

Lindstedt Cronberg menar att allmogens egna ord och tankar inte återfinns i domböckerna men att utifrån den information som nedskrivits kan man dra slutsatser om deras handlingar och föreställningar.²³ De ord som yttrats i rätten har skrivits ned av en protokollskrivare och är därmed länken mellan forskaren och människorna som då befann sig i rätten. Som Lindstedt Cronberg skriver så är protokollskrivaren både osynlig och ständigt närvarande i texten.²⁴ Skrivaren är osynlig så till vida att denne redogör för vad som händer i rätten utan att själv vara en aktiv del av den. Å andra sidan är skrivaren ständigt närvarande i och med att denne bestämt ordvalen och avgjort vilken information som ska skrivas ned och vad som ska lämnas bort. Viktigt att komma ihåg är att domboksprotokollen har en genrekontext med vissa krav. Texten kan givetvis vara personligt utformad med originella uttryck men exempelvis uppbyggnad och ordval kan också återspegla genren.²⁵

En aspekt som är viktig att ha i åtanke vid studier av domböcker är att alla brott och konflikter som begåtts inte har tagits vidare till rätten. Problem har blivit uppklarade också utan involvering av myndigheter.²⁶ Vilka typer av konflikter detta har varit går inte att veta eftersom de inte blivit dokumenterade men i protokollen går det ändå att finna vissa spår. I domböckerna som undersökts i denna studie finns ett flertal exempel på konflikter där en eller flera parter framfört vad saken gäller men vid följande sammankomst har ärendet avskrivits eftersom parterna sinsemellan rätt ut konflikten.

Att använda domböcker som källmaterial för att studera konflikter och normbrott anser jag vara väl motiverat. I rätten behandlades särfall, det som skilde det vanliga från det ovanliga. Genom det ovanliga kan däremot urskiljas det vanliga – eller det vardagliga och normativa.

²² Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, s. 37.

²³ Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, s. 40.

²⁴ Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, s. 38.

²⁵ Ågren, "Källkritik", s. 47–48.

²⁶ Ågren, "Källkritik", s. 51.

1.2.2 Rådstugurätten

Enligt Jonas Lindström och Karin Hassan Jansson behöver en mikrohistorisk undersökning många typer av kontexter. För läsaren kan det vara hjälpsamt att beskriva något om tid och rum.²⁷ Därför förklaras här litet om platsen där lagskipningen utfördes, nämligen rätterna. I Jakobstads fall var det lokala rättsliga organet rådstugurätten, som den ofta kallades i städerna. I rådstugurätterna behandlades fall av olika karaktär, till offentliggörande av kungliga påbud till långa undersökningar av diverse brott. Rätten var en offentlig plats för olika diskussioner. Rådstugurätten bestod av ett antal ordinarie medlemmar, så kallade rådmän, som ibland ersattes av suppleanter. Rådstugurätten var inte en sluten instans, ibland kunde rätten besökas av nyfikna åskådare.

Enligt Carolina Uppenberg var det lättare att ta saker till rätten i städerna eftersom den fysiska vägen var kortare och rådstugurätterna samlades oftare än tingen ute på landsbygden.²⁸ Tingen kunde ske några gånger per år medan man i städerna ofta samlades flera gånger i månaden.

Maria Ågren menar att anledningen till att människor sökte sig till domstolar och rätter i första hand har handlat om att få en offentlig upprättelse och ekonomisk kompensation. När och varför folk bestämde sig för att göra rättssak av något är också viktigt att ha förståelse för, eftersom vissa konflikter aldrig togs till rådstugurätten utan kunde lösas på andra sätt. Alla dispyter som inträffade i ett samhälle hittas givetvis inte i rådstugurätternas domböcker.²⁹ Just den offentliga upprättelsen och hedern är viktig att poängtera. I 1700-talets samhälle var hedern inte individens ensak, det kan mera beskrivas som individens visitkort. Hedern visade på om man var en ärbär person och om hedern skadades riskerade man bli utstött ur gemenskapen.³⁰ I ett mindre samhälle där rykten och ryktesspridningens kraft var stark och kunde utgöra ett hot för att bli anklagad för det ena och det andra så blev rätten en plattform för ventilerung och för att ta upp saker för utredning offentligt.³¹ Rykten som inte visade sig vara sanna kunde då få sin ände i rätten. Rätten var en del av ett kontrollnät som fanns i lokalsamhället. Om en konflikt eller brott behövde lösas var det i rådstugurätten som saken fick sin avslutning och de inblandade sin dom, om inte ärendet vidarebefordrades till högre domstolar för beslut.

²⁷ Jonas Lindström & Karin Hassan Jansson, "Pigan i fadersväldet. Regler undantag och mikrohistoriska möjligheter". *Historisk Tidskrift (Sverige)* 137 (2017:3), s. 360.

²⁸ Uppenberg, *I husbondens bröd och arbete*, s. 74–75.

²⁹ Ågren, "Källkritik", s. 51.

³⁰ Petri Karonen, "Introduction". *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s.27.

³¹ Jari Eilola, "Gossip, social knowledge, and the process of social stigmatisation". *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s. 163–164.

Rättskipningen i lokalsamhället byggde på ett förhållande mellan överhet och lokalsamhälle. Brottssanklagade var föremål för stor uppmärksamhet och kunde rannsakas också utanför rätterna, till exempel av grannar.³² Ryktesspridningen var särskilt vanligt i händelse av något sedlighets- eller sexualbrott och lokalsamhället förhindrade sällan att informationen spred sig för att slutligen landa i rättssalen. Lokalsamhället utgjorde en form av informell kontroll av samhället, något som diskuteras vidare i kapitlet ”Liv och leverne” i underkapitlet ”Sedlighetsbrott begångna under ofreden”. För att en informell kontroll ska kunna existera menar Inger Lövcrona att det förutsätter att det finns en gemensam värdeskala som lokalsamhället också önskar att bevara och leva efter.³³

Rådstugurätten handlar om mera än bara brottsmålen i sig. Rätten var den plats där normativa gränser kunde testas, avgöras och omformas. Rådstugudagarna och rättegångarna var en form av social interaktion där normer och värden manifesterades och förändrades.³⁴ Svensk ordbok och Nationalencyklopedin definierar begreppet *norm* som en regel eller rättesnöre för handlande och tänkande. Norm är det som anses vara ”normalt” och ett ideal som en person väntas anpassa sig till. Vanligen är normer av social karaktär och icke-nedskrivna överenskommelser. De är inte självklara men för det mesta allmänt godtagna.³⁵ I ett samhälle florerar olika typer av normer, sådana som en människa själv anser sig följa och sådana som tillskrivs på en människa av andra. Normer formar och formas av sociala kategoriseringar. Genom normavvikande handlingar kunde en människa kategoriseras som till exempel ”lösdrivare” eller ”sinnesslö” och riskera konsekvenser och straff samt social exkludering. ”Rätt” sorts kategorisering däremot och efterlevande av normer kunde bidra till inkludering och skydd.³⁶ Lagstiftningarna kan vara en något osäker källa för att se hur det förflutna faktiskt har sett ut, det är inte en rekonstruktion av det förflutna. Lagarna kan däremot belysa och visa på de normer som samhället var uppbyggda på.³⁷

³² Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, s. 292

³³ Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska*, s. 163–164.

³⁴ Nilsson Roddy, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 145–147, 160.

³⁵ Sökord: ”norm”, Svensk ordbok på Svenska Akademiens Ordböckers webbplats, hämtad 19.3.2020.
<https://svenska.se/tre/?sok=norm&pz=1>.

Sökord: ”norm”, Nationalencyklopedins webbplats, hämtad 19.3.2020,
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/norm>.

³⁶ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 18.

³⁷ Sjöberg, ”Textanalys”, 81.

1.3 Tidigare forskning

Här presenteras tidigare forskning om stora ofreden samt kring de teoretiska och metodologiska utgångspunkterna, det vill säga mikrohistoria, litet socialhistoria samt fredskristeori.

1.3.1 Stora ofreden

Forskningen kring stora ofreden och den efterföljande tiden har förändrats särskilt under 1900-talets senare hälft. Från att ha haft en genomgående negativ syn på ofreden och dess konsekvenser, präglade till stor del av de samtida skildringarna där de ryska truppernas grymhet gentemot civilbefolkningen och dess egendom betonats, har forskningen gått mot en mer nyanserad bild där det historiska sammanhanget framhållits. Christer Kuvaja, som ägnat en stor del av sin forskning till tiden kring stora ofreden, menar att man allt mer börjat betona att stora ofreden inte varit en så svår tid som äldre källor och forskning velat framhäva. Rättegångsprotokoll och liknande dokument kan ge en missvisande och tendensiös bild av förhållandena. Folk kan exempelvis i hopp om ersättning framställt de ryska härjningarna i så negativ dager som möjligt i sina vittnesmål. I senare tids forskning har man velat betona att under olika tider och skeden av krigsåren har förhållanden varierat i olika delar av landet. Däremot förnekar man inte att härjningar och våldsdåd faktiskt förekommit.³⁸ Längre färgades uppfattningen om de ryska härjningarna av bland annat biskop Laurentius Tammelin almanackor från åren 1717–1718 och Jacob Falanders skildringar som nedskrevs under andra hälften av 1700-talet. Falanders texter publicerades i ett senare skede i ett Åbo Tidningar. Både Tammelin och Falander beskriver i sina texter ofreden som en mycket mörk och orolig tid med särskilt stort civilt lidande i Österbotten. Kuvaja menar att Tammelin och Falanders skildringar inte ifrågasattes under hela 1800-talet och därför levde de starkt negativa föreställningarna om ofreden kvar in på 1900-talet.³⁹

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet utkom ett antal studier kring stora ofreden. Historieprofessor Yrjö Yrjö-Koskinens verk *Lähteitä ison vihan historiaan*

³⁸ Christer Kuvaja, ”De ryska truppernas plundringar och härjningar i Finland 1713–1715”. Max Engman (red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*. s. 72–74. Stockholm: Carlssons, 1996.

³⁹ Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé*, s. 19.

publicerades 1865.⁴⁰ Historiker K. O. Lindeqvist skrev i sin doktorsavhandling från 1886 om de finländska förhållandena under stora ofreden och 1919 utkom verket *Isonvihan aika Suomessa*.⁴¹ Kuvaja kritiserar Yrjö-Koskinen för att överbetona det exceptionella och Lindeqvists framställning av ofreden menar Kuvaja beskrivs i mycket negativa ordalag.⁴² Walter von Koskull har skrivit doktorsavhandlingen ”Finlands rättsväsen under Stora ofreden”.⁴³ I avhandlingen uppmanar von Koskull till att försöka se ofreden ur ett större perspektiv och inte endast ur en lokal och snäv synvinkel.⁴⁴

Timo Bäckman och Roger Häggström har i ett kapitel i boken *Ockuperat område. 18 elevuppsatser kring Stora Ofreden i Finlands och i synnerhet Åbolands historia* studerat hur domböcker kan användas som källor för att belysa stora ofredens historia. Bäckman och Häggström menar att domböcker är användbara i fråga om att redogöra för människoöden, vilket ju är en central del i denna avhandling. Viktigt är givetvis att materialet bör behandlas ytterst källkritiskt.⁴⁵

En del forskning finns också om sådant som särskilt rör Österbotten. Johanna Aminoff-Winberg har studerat flyktingsituationen under ofreden, vilket även ger upplysningar om hur många av invånarna i Jakobstad som lämnade staden och vem dessa var. I hennes licentiatavhandling, *Finska flyktingar i Sverige under åren 1710–1721*, redogörs för hur många hushåll som flydde över till Sverige under ofreden, varifrån i Finland dessa människor kom samt vilka samhällsgrupper de tillhörde. Enligt Aminoff ska flyktingarnas antal ha varit 13 831, fördelade på 6 324 hushåll, varav 93 hushåll från Jakobstad.⁴⁶ Aminoff-Winberg har även bidragit med kapitlet *Österbottniska flyktingar 1713–1721* i antologin *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*, i vilken hon ytterligare redogör för vilka samhällsklasser som var representerade bland flyktingarna, också bland invånarna i Jakobstad. Så gott som samtliga av Österbottens rådmän och borgmästare med tillhörande familjer flydde, varav fyra stycken rådmän från Jakobstad. Fyra stycken stadsanställda tog sig också över till Sverige samt stadens

⁴⁰ Yrjö Yrjö-Koskinen, *Lähteitä ison vihan historiaan* (Helsingfors, 1865).

⁴¹ K.O Lindeqvist, *Isonvihan aika Suomessa* (Borgå, 1919).

⁴² Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé*, s. 18–20.

⁴³ Walter von Koskull, *Finlands rättsväsen under stora ofreden* (Helsingfors: Finska vetenskaps-societen, 1952).

⁴⁴ Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé*, s. 21.

⁴⁵ Timo Bäckman & Roger Häggström, ”Domböckerna som källor till Stora ofredens historia i den åboländska skärgården”. Nils Erik Villstrand, *Ockuperat område. 18 elevuppsatser kring stora ofreden i Finlands och i synnerhet Åbolands historia*, s. 231–241. Åbo: Åbo Akademi, Historiska institutionen, 1983.

⁴⁶ Aminoff-Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under åren 1710–1721*, s. 50, 54.

postmästare. Främst de högre borgarskikten verkar ha flytt, medan en större andel lägre tjänstemän och borgare stannat kvar på hemorten.⁴⁷

Pia Uppgårds undersöker i sin pro gradu avhandling *Af ryssen bortförda* från 2002 de människor i Österbotten som togs till fånga av de ryska trupperna och fördes till Ryssland. Förutom att visa på vilka människor som togs till fånga och hur detta gick till så beskrivs också de anhörigas kamp för att få hem sina släktingar och familjemedlemmar. Enligt Uppgård kan statistiken av de bortförda vara till nytta i framtida forskning och genom att se på kommunionsböcker och domböcker kan en fullständigare bild av situationen uppnås.⁴⁸

I *Jakobstads Historia, andra delen*, skriven av Alma Söderhjelm, beskrivs stadens återbyggande efter kriget och stora ofreden. Verket utkom 1909. Även om Söderhjelm ger en övertäckande bild av stadens återuppbyggnad efter stora ofreden behandlas däremot inte relationer mellan stadens invånare eller sociala problem och konflikter i någon stor utsträckning. Fokus ligger främst på den ekonomiska uppbyggnaden, stadens styrelse, handel, sjöfart och hantverk. Däremot menar Söderhjelm att även om ofreden innebar utmaningar med att få ordning på samhället på nytt så var problemen lättare jämfört med de man hade haft kring stadens grundade 1652–1653. Då var det en helt ny stad som skulle organiseras. Borgarna hade bättre erfarenhet och kompetens denna gång och Söderhjelm beskriver tiden efter ofreden mer som en daningens tid än som en kampens tid.⁴⁹

Ett exempel på ett större verk som utkommit under de senaste åren är Kustaa H.J. Vilkonas bok *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta* från år 2005. I detta gedigna verk redogör han för ofredens händelseförlopp men också för tiden efter att freden ingåtts och de utmaningar som följde. Vilkuna beskriver de stora linjerna men går också ner på lokalnivå genom många mindre exempel. Intressant är att kvinnorna ges relativt stort utrymme. Han använder sig däremot inte av begreppet fredskris, men nog begreppet kris för att beskriva situationen under och efter kriget. Dessutom undersöker han också hur ofreden kom att påverka det kollektiva minnet och hur en minneskultur formats och utvecklats. Enligt Vilkuna har stora ofreden blivit en finsk historia, något som började utarbetas redan under 1740-talet. Orsaken är att Finlands upplevelser av kriget skilde sig från Sveriges, trots att båda tillhörde samma rike, och ofreden kom att bli en skild epok i den finska historieskrivningen. För att kunna bearbeta det som skett behövdes en historia utformas och sättas in i en större mening för att kunna

⁴⁷ Aminoff-Winberg, "Österbottniska flyktingar 1712–1721". Max Engman (red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*, s. 95–108.

⁴⁸ Pia Uppgård, "Af ryssen bortförda": *botrövandet av människor från Österbotten till Ryssland under stora ofreden*, (Åbo: Åbo Akademi, Historiska institutionen, 2002).

⁴⁹ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Andra delen*, s. 6–68.

accepteras och begripas. Enligt Vilkuna blev ofreden ett ”då” i nutiden, ett kapitel som varit men fortfarande påverkade. Stora ofreden och minnet efter den levde både inom och utom den akademiska världen och formade minnet och historieskrivningen på olika plan. Minnet av stora ofreden menar Vilkuna levde kvar starkt ännu på 1920- och 1930-talet. Den politiska högervingen ansåg sig kunna genom ofredens berättelser påvisa nödvändigheten för rädsla och misstänksamhet gentemot den östra grannen.

För denna avhandling är det Vilkunas bok som är det viktigaste forskningsläget och som fallen i protokollen ofta relateras och jämförs med. Vilkuna har bland annat studerat rättegångsmål ur ett stort antal domböcker från olika håll i Finland men han har inte använt sig av Jakobstads domböcker. Därför är det av intresse att göra jämförelser.

1.3.2 Mikrohistoria

Eftersom syftet med denna avhandling är att studera normer, normbrott och konflikter utifrån ett antal utvalda fall så är mikrohistoria en användbar metodologi, särskilt eftersom tanken är att försöka belysa de konkreta människoödena. Mikrohistoria som metodologi motiveras också med att det är en enda ort, Jakobstad, som studeras och med en enda form av källmaterial, nämligen domböcker. Som Jonas Lindström och Karin Hassan Jansson skriver i sin text ”Pigan i fadersväldet. Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter” så kan mikrohistoria hjälpa till att levandegöra historien och möjliggöra identifikation och empati på ett sätt som kan vara svårare att uppnå i exempelvis mer kvantitativa studier.⁵⁰

Termen mikrohistoria myntades av Carlo Ginzburg och Giovanni Levi under 1970-talet. Den typ av mikrohistoria som växte fram under 1970-talet och utvecklades under de följande decennierna kallas av den finländska historikern Matti Peltonen för ”ny mikrohistoria” och har setts som berättandets återkomst.⁵¹ Ginzburg och Levi utgår från en så kallad teckentolkningss metod, där forskningen har sin utgångspunkt i avvikande detaljer och företeelser. Att något är avvikande kan uppfattas som ett tecken på större struktur som inte blivit undersökt tidigare. I den ”nya mikrohistorien” vill man gärna komma åt det exceptionella normala.⁵² Genom att göra mikroskopiska observationer kan större faktorer som tidigare varit

⁵⁰ Lindström & Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet”. *Historisk Tidskrift (Sverige)* 137 (2017:3), s. 356.

⁵¹ Matti Peltonen, ”Mikrohistorian lajit”. Outi Fingeröos (eds.), *Muistitietutkemus: metodologisia kysymyksiä. Tietolipas 214*, s. 146. Helsingfors: Finska litteratursällskapet, 2006.

⁵² Peltonen, ”Mikrohistorian lajit”, s. 161.

osedda komma fram.⁵³ Enligt både Levi och Ginzburg bör forskningen tillämpas på en mindre skala, såsom en by eller stadsdel.⁵⁴ Levi menar däremot att även om mikrohistoria ofta fokuserar på det avvikande så behöver själva föremålet för forskningen inte endast behandla exkluderade grupper eller folk/orter från periferin. Det handlar i första hand om att hitta händelser eller personer som kan sätta färg på kontexterna.⁵⁵ Levi och Ginzburg skiljer sig i sin tillämpning av mikrohistoria genom att Ginzburg stark betonar betydelsen av individen och det kvalitativa, medan Levi är mera öppen för kvantitativa undersökningar och det samhällsvetenskapliga.⁵⁶ Den franska historikern Roger Chartier menar att endast en förminskad skala erbjuder möjligheter att förstå hur tros-, värde- och representationssystem och sociala hierarkier står i relation till varandra.⁵⁷ Matti Peltonen menar dock att det finns en risk med undersöka endast ett litet (perifert) område på grund av en enda omständighet och tillämpa detta på något större.⁵⁸ Max Engman anser att mikrohistoria ändå inte endast behöver betyda studier av små orter och individer. Syftet med mikrohistoria är att se både det stora liksom det unika och kunna, såsom han uttrycker det, ”fånga världen i en vattendroppe”.⁵⁹ Också Peter Burke har försökt definiera hur mikrohistoriska studier kan tillämpas. Enligt honom kan mikrohistoria vara en undersökning av en individ, någonting i liten skala som sedan kopplas samman med ett större problem eller en mindre händelse som i sig inte bidragit till stora påföljder men ändå kan visa på viktiga faktorer.⁶⁰

Mikrohistoria har setts som individens återkomst till historieskrivningen där aktörernas perspektiv lyfts fram för att kunna förstå en större kontext eller samhälle.⁶¹ Det är människorna som utformar de stora berättelserna men formas själva av dem och därför handlar mikrohistoria till stor del om möte om struktur och aktör.⁶² Carlo Ginzburg understryker också att i mikrohistoriska undersökningar har det eller de som undersöks namn.⁶³ Detta betyder

⁵³ Matti Peltonen, ”The Method of Clues and History Theory”. Susanna Fellman & Marjatta Rahikainen (edit.), *Historical Knowledge in Quest of Theory, Method and Evidence*, s. 47. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012.

⁵⁴ Matti Peltonen, ”Ledtrådar, Marginaler Och Monader. Förhållandet Mellan Mikro- Och Makronivå i Historieforskningen”. *Historisk Tidskrift för Finland* 85 (2000:3), s. 253.

⁵⁵ Giovanni Levi, ”Microhistory and the Recovery of Complexity”. Susanna Fellman & Marjatta Rahikainen (edit.), *Historical Knowledge in Quest of Theory, Method and Evidence*, s. 125.

⁵⁶ Peltonen, ”Mikrohistorian lajit”, s. 150.

⁵⁷ Peltonen, ”Ledtrådar, marginaler och monader”, s. 254.

⁵⁸ Peltonen, ”Mikrohistorian lajit”, s. 163.

⁵⁹ Max Engman, ”Mikrohistoria och livshistoria”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2000:3), s. 249.

⁶⁰ Levi, ”Microhistory and the Recovery of Complexity”, s. 122.

⁶¹ Ann-Catrin Östman, ”By, bonde och manlighet kring sekelskiftet 1900. En läsning av Matts Nygårds minnesteckning”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2000:3), s. 357.

⁶² Engman, Mikrohistoria och livshistoria, s. 249–250.

⁶³ Peltonen, ”Ledtrådar, marginaler och monader”, s. 254.

givetvis inte att annan historisk forskning inte nämner någon vid namn, men inom mikrohistorien är detta en mer central del.

Mikrohistoria är en metodologi utan egentliga klara gränsdragningar som influerats av kulturanthropologi, socialantropologi samt de kulturella och språkliga vändningarna inom historievetenskapen. Mikrohistoriska studier kan däremot delas upp i ”episodiska” och ”systematiska” studier, där den förstnämnda tar sitt avstamp i en specifik händelse eller person.⁶⁴ Lindström och Hassan Jansson presenterar ”Pigan i fadersväldet” användbara riktlinjer i hur mikrohistorisk forskning kan utföras. De poängterar att anledningen till att det enskilda sätts först inom mikrohistoria är att det handlar om en prioriteringsfråga, inte på vilket kronologiskt vis studien genomförs.⁶⁵ Mikrohistoriska studier kännetecknas, i en förenklad beskrivning, av att man utgår från det enskilda för att kunna förklara ett allmänt fenomen och inte tvärtom. Det enskilda kan inte stå helt och hållet för sig självt, det bör förstås i ljuset av något annat och i en större kontext. Huruvida en enda individ verkligen kan utgöra ett mikro för att kunna förstå en större kontext har varit en fråga som diskuterats bland mikrohistoriker. Mikro är bara ett mikro om det läggs i ett makroperspektiv. Sociologen Nicos Mouzelis beskriver förhållandet som att det handlar om någonting mer/mindre och inte om antingen eller. Båda perspektiven behövs.⁶⁶ Levi poängterar att mikrohistoria inte handlar om att helt och hållet sätta sig emot större narrativ och generaliseringar. Mikrohistorikerns uppgift är att öppna upp för nya frågor och rekonstruktioner av historien.⁶⁷

Att sätta in i kontext och historiskt sammanhang är viktigt inte minst för att undvika tolkningar som kan vara direkt felaktiga. Det är viktigt att en historisk människa eller fenomen förstås utifrån sin egen tid, något som inte alltid är lätt eftersom forskaren påverkas av sin egen samtid och referensramar.⁶⁸ Mikrohistoriker intresserar sig ofta för motsägelser inom och mellan olika normsystem, vilket jag också gör i min undersökning. För att kunna tolka normbrott blir det då också viktigt att vara bekant med sociala regler och normer som präglar ett samhälle i en historisk människas samtid.⁶⁹

⁶⁴ Östman, ”By, bonde och manlighet kring sekelskiftet 1900”, s. 356–357.

⁶⁵ Lindström & Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet”, s. 356.

⁶⁶ Peltonen, Mikrohistorian lajit, s. 155.

⁶⁷ Levi, ”Microhistory and the Recovery of Complexity”, s. 129.

⁶⁸ Lindström & Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet”, s. 355–356.

⁶⁹ Lindström & Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet”, s. 369.

1.3.3 Socialhistoria

Mikrohistoria är den huvudsakliga metodologin som används i denna avhandling. Metodologin ligger nära och har en del av sin grund i socialhistoria. Socialhistoria som fält har utvecklats sedan 1960- och 1970-talet. Det ”sociala” i socialhistoria står för sociala förändringar, sociala strukturer, sociala relationer, sociala rörelser och så vidare. Begreppet är brett och socialhistoria har idag ett flertal underdiscipliner, vilket också ibland kan försvåra vad som hör eller inte hör till detta fält. En del av exempelvis kvinno- och genushistoria kan anknytas till socialhistoria. Även forskningsområden som exempelvis fattigdom, brottslighet, vård och omsorg har från 1980-talet och framåt har studerats allt mer utifrån ett socialhistoriskt perspektiv.⁷⁰ I avhandlingen hänvisas exempelvis till Roddy Nilssons bok *Kontroll, makt och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940*. Enligt Nilsson fanns vid början av 2000-talet ingen lärobok för svensk socialhistoria och boken var därmed ett försök att råd bot på detta.⁷¹ Nilsson studerar befolkningens sociala struktur och agrarsamhället ur en social synvinkel. Bland annat ser Nilsson på hur rätterna såg på och värderade olika brott och straff. Han återknyter sedan till exempelvis genusfrågor och hur kvinnors och mäns brottslighet uppfattats på olika sätt. Inger Lövcrona och Marie Lindstedt Cronberg har båda två studerat utsatta kvinnor med fokus på kön, makt och sexualitet. Inger Lövcrona har forskat om barnamord utförda av kvinnor och Lindstedt Cronberg om kvinnors olagliga sexuella förbindelser och ogifta mödrar på den svenska landsbygden.⁷²

Syftet med socialhistoria är att studera människan som en social varelse och det förflutna samhällen som hon levte i samt hur dessa sett ut, förändrats och varför. Genom att använda sig av socialhistoria är avsikten ofta att studera olika former av maktförhållanden och konflikter utifrån bland annat roll, klass och status. Även sådant som kan anknytas till människans biologi tas i beaktande inom socialhistoria för att studera och förklara diverse fenomen. Eftersom flera av de fall som jag studerar behandlar normer och normbrott som kopplas exempelvis till könsroller och sexualitet så blir också sådant aktuellt i analysen.⁷³

Socialhistoria handlar med andra ord om olika sociala grupper och kategoriseringar som upplevs i ett samhälle. Genom kategoriseringar skapas i sin tur normer om hur någon bör eller inte bör vara. Historikern har en makt att definiera och kategorisera

⁷⁰ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 7–9.

⁷¹ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 7.

⁷² Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*.

Lindstedt Cronberg, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*.

⁷³ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 10.

människor från det förflutna i ett efterhandsperspektiv vilket medför ett ansvar att kunna förstå olika kategoriseringsprocesser.⁷⁴

1.3.4 Fredskriser

Avhandlingen undersöks utifrån en så kallad fredskristeori. Begreppet fredskris, eller egentligen fredskristeori⁷⁵, (engelska Post-War-Period⁷⁶) är relativt nytt och undersöker kriser och utmaningar som kan uppstå när krigstillstånd övergår i fredstillstånd. Hur fredskriser studeras beror på hur forskaren väljer att studera tidsperioden och ur vilket perspektiv⁷⁷.

Fredskriser är något som är särskilt studerat och utvecklat bland finländska historiker. En stor del av det som har forskats inom fredskristeorin i Finland är anknutet till de krig som landet utkämpade under 1900-talet men också tidigare epoker har undersökts.

Petri Karonen har tillsammans med Nils Erik Villstrand diskuterat kring begreppet fredskris och hur en sådan teori kan tillämpas i forskning. Enligt dem är den kris som efterföljer ett krig så komplex och komplicerad att den kräver sin egen kategori, det vill säga fredskris. Fredskriser berör alla krigsdrabbade samhällen på något sätt oberoende historisk kontext. För forskaren handlar det om fundera kring flera olika frågor, till exempel hur lång tid som ska studeras, från vilket år tas avstamp och så vidare. Karonen och Villstrand ser olika former av komparation som en möjlig metod men andra metoder behöver inte uteslutas. Forskaren behöver också tänka på tre grundfrågor:

- 1) Vilka är fredskrisproblemen?
- 2) Hur klarade man av dem?
- 3) Lyckades man och i så fall hur?⁷⁸

Historikern Petri Karonen är särskilt framstående inom fredskrisforskning och kan också tillskrivas att ha etablerat begreppet fredskristeori.⁷⁹ Karonen har bland annat undersökt tidigmodern tid i Norden och tidsperioden efter stora nordiska kriget, men också fredskriser

⁷⁴ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 16–19.

⁷⁵ Robert Louhimies, *Mellan Mercurius och Mars. Finska ångfartygs Aktiebolags krav på ersättning för förlorade fartyg i första världskriget* (Åbo: Åbo Akademis förlag, 2020), s. 31.

Begreppet fredskristeori kan tillägnas Petri Karonen. Däremot ska begreppet fredskris redan ha använts 1941 av finansministeriets enhetschef Bruno Suviranta.

⁷⁶ Robert Louhimies, "Att utmana den befintliga synen på Europa efter andra världskriget", s. 762.

⁷⁷ Louhimies, "Att utmana den befintliga synen på Europa efter andra världskriget", s. 762

⁷⁸ Petri Karonen & Nils Erik Villstrand, "Kriser och resiliens i Finlands historia 1400–2000". *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017:4), s. 628–631.

⁷⁹ Louhimies, "Att utmana den befintliga synen på Europa efter andra världskriget", s. 762.

under 1900-talet.⁸⁰ Karonen skiljer på två typer av efterkrigstider; situationen efter en seger och situationen efter ett nederlag.⁸¹ Karonen har gjort komparationer mellan olika krig för att kunna se hur problem och utmaningarna sett ut till exempel beroende på om kriget slutat i vinst eller nederlag men också överlag hur olika problem har lösts under olika epoker. Ibland kan det vara svårt att skilja krig och fred åt och vid studier av fredskriser är det därför också nödvändigt att i någon mån undersöka krigsåren för att på ett bättre sätt förstå fredsbyggandet.

Karonen har utvecklat en modell över allmänna problem som uppkommer under en efterkrigstid. Denna modell innehåller fem stycken kategorier:

- 1) Generell demobilisering – hemförlovning och produktion ska anpassas till freden.
- 2) Pacificering av samhället samt reda ut politiska och ekonomiska problem – samhället ska stabiliseras, kontrollen ska upprätthållas/förstärkas eller förminsкас, återuppbyggnad, krigsersättningar, gränser ska fastställas, skyldiga ska straffas, statens suveränitet och legitimitet ska återupprättas eller förstärkas.
- 3) Återintegration av veteraner – de som deltagit i kriget ska få någon form av belöning eller ersättning samt arbets- och bostadssituation betryggas.
- 4) Ta hand om invalider, föräldralösa, krigsänkor och de som förlorat egendom – ersättning, utbildning, arbete o.s.v.
- 5) Minimering av psykiska trauman – minnen om kriget ska bearbetas och nationens ”andliga hållning” förbättras.⁸²

Utgår man Karonens kategorisering är det den andra, fjärde och femte kategorin som ligger i fokus för denna avhandling. Som Karonen skriver kan det i vissa fall vara svårt att skilja på krigs- och fredstid och några av fallen som tas upp i analysen har vid första genomläsningen av protokollen varit svåra att avgöra om de verkligen har en tillräckligt stark anknytning till

⁸⁰ Petri Karonen, ”Coping with peace after debacle. The crisis of the transition to piece in Sweden after the Great Northern War (1700-1721)”. *Scandinavian Journal of History* 33 (2008:3), s. 203.

⁸¹ Karonen, ”Coping with peace after debacle”, s. 204.

⁸² Karonen, ”Coping with peace after debacle”, s. 205.

ofreden och en efterföljande fredskris, förutom att de råkat äga rum just vid denna tidpunkt. Jag anser däremot att de mål som behandlas på ett eller annat sätt har en koppling till en fredskris efter ofredens slut. Kategorierna 2 och 5 menar Karonen också är svårare att förstå och hantera än de övriga kategorierna som är mera konkreta.⁸³ Avhandlingen kan med andra ord vara ett bidrag till att bredda begreppet fredskris och vilka utmaningar som kan räknas in i ett sådant undersökningsområde. Det perspektiv som Karonen i första hand använder sig av är de högsta politiska beslutsfattande organens utmaningar och skiljer sig därför från det snävare och mer lokala perspektiv som används i avhandlingen. Förutom själva kategoriseringarna så listar Karonen de särskilda utmaningarna under 1710- och 1720-talen och vilka lösningar som användes. Inom kategori 2 och 4, ”Pacifisering av samhället” och försörjning av krigsinvalidier och andra utsatta, var återuppbyggnadskravet stort i Finland. En lösning från statsmaktens sida var att bevilja frihetsår och skattelindringar för de drabbade, både kollektiva och individuella sådana. För kontrollerandet av folket och försök till bibehållande av ordning användes den renläriga lutherdomen av både kyrka och stat. Inom kategori 5, ”Minimering av psykiska trauman” lyfter Karonen fram de kollektorer som samlades upp i kyrkorna runtom i hela riket till förmån för de drabbade. En utmaning var att fredens innebörd inte var tydlig. Informationen kring den var missvisande eller till och med intetsägande. Karonen bedömer att man lyckades med kategori 2, återuppbyggandet och kontrollerandet av folket. Kategori 4, försörjningen av krigsinvalidier och andra utsatta varken lyckades eller misslyckades. Kategori 5, minimeringen av psykiska trauma, misslyckades däremot. En förklaring på att den sistnämnda inte lyckades är att på grund av den stora kris som stora ofreden var så tvingades man till att först lösa de mest akuta problemen, vilket i första hand var ekonomiska.⁸⁴

Övriga historiker som har använt sig av fredskriser i sin forskning är Ville Kivimäki och Robert Louhimies. Dessa två används däremot inte i någon nämnvärd utsträckning i avhandlingen men presenteras kort för att visa på fredskrisforskningen i Finland.

Kivimäki har särskilt fokuserat på 1900-talet och i synnerhet Finland efter andra världskriget. Bland annat har han tillsammans med Petri Karonen fungerat som redaktör för antologin *Continued Violence and Troublesome pasts. Post-War Europe Between the Victors*

⁸³ Karonen, ”Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget. Elektronisk omtryck av originalartikel i *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012*, s. 4, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁸⁴ Karonen, ”Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat”, Elektronisk omtryck av originalartikel i *Svärdet, ordet och pennan*, s. 15–17, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

after the Second World War. Karonen och Kivimäki konstaterar att intresset för att studera de krigstida traumatiska upplevelserna som människor tvingades leva med vidare in i fredstid blir allt större. Viljan hos människor som har upplevt krig har varit att kunna återgå till en normal vardag. Frågan är till vilket samhälle man återgår efter ett krig, ibland är det uteslutet att kunna gå tillbaka till det som tidigare ansågs normalt och istället bygga upp en ny form av normal tillvaro.⁸⁵

Robert Louhimies doktorsavhandling ”Mellan Mercurius och Mars. Finska ångfartygs Aktiebolagets krav på ersättning för förlorade fartyg i första världskriget 1914–1974” publicerades hösten 2020. Han har bland annat försökt använda sig av fredskristeori i sin forskning. Louhimies hänvisar också till Petri Karonen och Ville Kivimäki som de mest betydande namnen inom fredskrisforskning. Louhimies menar däremot att teorin kan och bör utvecklas och breddas. Enligt Louhimies vill man idag se på fredskriser i så många perspektiv som det är möjligt och kunna innefatta många element.⁸⁶

⁸⁵ Louhimies, ”Mellan Mercurius och Mars.”, s. 19.

⁸⁶ Louhimies, ”Mellan Mercurius och Mars”, s. 19–20.

2 Jakobstad och stora ofreden

Stora ofreden var en del av stora nordiska kriget som berörde i huvudsak den östra riksdelen av Sverige, det vill säga Finland. Slutet på 1600-talet och början av 1700-talet var överlag en krigisk och orolig tid i Europa med komplexa konflikter. Stora nordiska kriget som bröt ut år 1700 handlade till stor del om maktkamp om östersjöprovinserna, varav många var under svensk kontroll och både politiskt och ekonomiskt betydelsefulla. När den svenska kungen Karl XI dog 1697 såg Danmark, Polen och Ryssland sin chans att anfälla ett försvagat Sverige.⁸⁷ Sverige lyckades under den nya kungen Karl XII:s ledning länge hålla sina motståndare stången men i och med den svenska arméns stora nederlag vid slaget vid Poltava 1709 vände krigslyckan och Ryssland kunde erövra de svenska områdena vid Östersjöns östra kust och därefter tränga in i Finland.⁸⁸

Finland och Österbotten hade upplevt stora hungernödår i slutet av 1690-talet, vilket hade inverkat på hela befolkningmängden. Det påföljande kriget var därför en ny katastrof. Män togs ut till krigstjänst, skatterna höjdes för att finansiera kriget och till på köpet fortsatte de dåliga skördarna. I Österbotten tog det flera år att återhämta sig från missväxtåren och landskapet var därför särskilt hårt provat när de ryska anfällen inleddes där 1713–1714.⁸⁹

I Jakobstad började krigsförberedelserna redan år 1700. Även om kriget då var långt borta var livligheten kring förberedelserna stora och bland annat skärptes vaktturen i staden och i en lottkastning avgjordes vem av stadens borgare som vid behov skulle avmarschera till gränsen och försvara landet.⁹⁰ År 1704 inkvarterades dessutom polska krigsfångar i staden som gjorde att krigets realitet blev än mer verkligt.⁹¹ Som om missväxtåren och kriget inte var bekymmer nog så drabbades Jakobstad också av ett pestutbrott kring år 1710 som krävde ett antal dödsoffer.⁹²

Hoppet om att en rysk invasion skulle kunna komma att undvikas grusades enligt Kustaa H.J. Vilkuna 1706 när ryska trupper intog Viborg och fortsatte längre in i landet. Kring år 1713 började folk ta till flykten från de österbottniska orterna när de nåddes av de allt mer

⁸⁷ Mickwitz & Paasikoski, *På vakt i öster 4*, s. 23.

⁸⁸ Mickwitz & Paasikoski, *På vakt i öster 4*, s. 28.

⁸⁹ Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé*, s. 89.

⁹⁰ Alma Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Första delen* (Helsingfors: Aktiebolaget Lilius & Hertzberg, 1907), s. 452.

⁹¹ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Första delen*, s. 462.

⁹² Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Första delen*, s. 475.

dysta rapporterna.⁹³ De ryska styrkorna avancerade inåt och söderut i landet för att 1714 nå Österbotten. Vid Napo i Storkyro socken i södra Österbotten led den finska armén ett förödande nederlag och de österbottniska orterna var enkla mål att överfalla och plundra. Vid detta tillfälle började folk på allvar i Jakobstad bestämma sig för att försöka ta sig i säkerhet till den svenska sidan.⁹⁴ Den ryske tsaren Peter I hade dessutom gett order om att Österbotten till stora delar skulle totalt ödeläggas och plundras för att förhindra en svensk motattack. Österbotten, som geografiskt ligger nära den svenska sidan, skulle förhindras att användas för krigsföring. Flyktingar från andra delar av landet hade då redan spridit oron och paniken över vad de ryska styrkorna kunde göra mot civilbefolkningen.⁹⁵

Jakobstad drabbades hårdare än den intilliggande grannstaden Nykarleby. Nykarleby betalade brandskatt för att undvika total förstöring, något som man i Jakobstad också planerade att göra. Däremot misslyckades planen. Vid ryssarnas anfall brändes hus och fartyg ner, stadskyrkan plundrades och fångar togs till Ryssland.⁹⁶ Från Jakobstad hann inte alla invånare fly och ett tjugotal dödes under attackerna. Anfallet mot Jakobstad skedde i två vågor, i mars och november 1714. I ett brev till landshövding von Essen beskrevs Jakobstad på följande vis 1722 när flyktingarna återvände hem: ”Ingen stad i Sveriges rike har så swår och jämmerfull medfart måst undergå”.⁹⁷

De ryska härjningarna mattades av från och med 1714 men fortsatte sporadiskt på sina håll och särskilt i norra Österbotten var läget våldsamt. Från och med 1717, när det mesta av Finland var under rysk kontroll, började läget lugna ner sig och den ryska närvaron började handla om att ta hand om förvaltningen istället för våld. Samhället skulle ändå fortsätta fungera, men under rysk uppsikt.⁹⁸

Mellan åren 1714–1719 beskrivs Jakobstad som en nästan helt avbefolkad stad. Liknande massflykter från städerna skedde i Helsingfors, Ekenäs, Tavastehus, Kristinestad, Brahestad och Uleåborg.⁹⁹ På grund av den stora massflykten och den utbredda förstörelsen var det först kring 1716 som någon egentlig form av återuppbyggnad kunde börja inledas i Österbotten. Under den så kallade civilförvaltningens tid, det vill säga från 1717 fram till krigsslutet, så började folk sakta men säkert återvända. Vilkuna poängterar å andra sidan att österbottningarna

⁹³ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Första delen*, s. 496.

⁹⁴ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Första delen*, s. 498.

⁹⁵ Vilkuna, *Viha*, s. 564–565.

Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Andra delen*, s. 496 – 497.

⁹⁶ Vilkuna, *Viha*, s. 121–122.

⁹⁷ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Första delen*, s. 501.

⁹⁸ Vilkuna, *Viha*, s. 160, 571.

⁹⁹ Vilkuna, *Viha*, s. 157.

länge var reserverade mot de ryska styrkorna och det fanns de som ännu 1717 gömde sig ute i skogarna.¹⁰⁰ År 1719 började Jakobstad åter skattas igen, vilket tyder på att då började staden återigen återgå till liv och rörelse även om återinflyttningen var utspridd över många år.¹⁰¹

Vid återgången till fredstid basunerade statsmakten ut propagandan om ”fredens härlighet” men i själva verket stod statsmakten inför stora problem¹⁰². I Jakobstad möttes de hemvändande flyktingarna av stor förstörelse. De publika byggnaderna såsom kyrkan, rådhuset, tullhuset och skolhuset var nerbrända. De flesta av borgarnas hus var lagda i aska. Åkrarna som inte blivit brukade hade fallit i lina. För sjöfartens del var förlusten fem stora fartyg. För att kunna påbörja återuppbyggnaden av staden och ekonomiskt stabilisera sig anhöll Jakobstad om skattelättnader och frihetsår, vilket beviljades för åren 1722–1724 samt återigen 1727–1728.¹⁰³ Nils Erik Villstrand menar att återuppbyggnadsarbetena runt om i Finland ändå fortlöpte i relativt snabb takt och pågick i ungefär 10 år, i städerna några år till.¹⁰⁴

Begreppet stora ofreden användes givetvis inte vid själva tidpunkten för händelserna och strax efteråt. År 1742–1743 pågick ett kortare krig mellan Sverige och Ryssland som i Finland har kommit att kallas lilla ofreden eftersom landet återigen (under en betydligt kortare tid) ockuperades. Stora ofreden som begrepp är därför yngre än 1740-tal. I protokollen från Jakobstad benämns tiden såsom ”fientligheterna”, ”fejdetiden” och ”ryska tiden”.

¹⁰⁰ Vilkuna, *Viha*, s. 204.

¹⁰¹ Vilkuna, *Viha*, s. 197.

¹⁰² Karonen, ”Konsten att vinna ett krig – och förlora ett annat”, elektronisk omtryck av originalartikeln ur *Svärdet, ordet och pennan*, s. 1, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹⁰³ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Andra delen*, s. 5–6, 33–36, 55.

¹⁰⁴ Nils Erik Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560 – 1812* (Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 2009. Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2009), s. 231.

3 Bygga och bo

I detta kapitel läggs fokus på vem som fick bo i staden och vilka människor som inte var accepterade. Först beskrivs litet om hur nya borgare antogs och hur samhällsuppbyggnaden i Jakobstad såg ut. Därefter presenteras ett antal konflikter gällande boende och försörjning som kan knytas an till ofreden och en efterföljande fredskris på olika sätt.

I januari 1722, när allt fler människor började återvända till Jakobstad från sin flykt och rätten åter kunde samlas, uppmanade man i rätten att någon form av förteckning skulle upprättas för att få en överblick av hur invånarsituationen såg ut efter krigsslutet.¹⁰⁵ Från Jakobstad hade ungefär 100 hushåll flytt över till den svenska sidan under kriget.¹⁰⁶ Kung Karl XII hade från och med 1711 också uttryckligen uppmanat befolkningen att försöka söka sig i säkerhet bakom frontlinjerna. Förutom för att skydda befolkningen utfärdades uppmaningen också för att försvåra för de fientliga truppernas försörjning ifall de krigshärjade områdena lämnades tomma.¹⁰⁷ Exakt hur många människor som flydde från Finland är svårt att veta. Johanna Aminoff-Winberg beräknar att det handlar om åtminstone lite över 10 000 personer. Dessa personer var vid någon tidpunkt i kontakt med myndigheter och återfinns därför nedtecknade i register. De personer som inte tog kontakt med myndigheter utgör ett mörkertal och det totala flyktingantalet är därmed mycket svårt att fastställa.¹⁰⁸

Vem som skulle få flytta in till staden om man inte redan varit borgare innan kriget bedömdes utifrån flera faktorer, exempelvis på vilket sätt den inflyttande tänkte försörja sig, hur familjeförhållandena såg ut samt att papper, pass och bevis var i ordning. Att planera giftermål eller redan vara gift med en kvinna från Jakobstad sågs som en fördel. Under 1720-talets första hälft – det vill säga under den intensivaste återflyttningsfasen – antogs nya borgare rätt frekvent men mattades sedan av något. Elias Johansson, som tidigare tjänat som dräng i Saarijärvi, beviljades borgarrätt inte bara för sitt goda betyg som tjänstehjon utan också för att han tänkte äkta en kvinna som var född i Jakobstad. Han blev berättigad att betjäna det handlande borgerskapet i staden på deras sjöresor men förbjöds från att idka någon egen

¹⁰⁵ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 13.1.1722, RA.

¹⁰⁶ Aminoff-Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under åren 1710–1721*, s. 54.

¹⁰⁷ Aminoff-Winberg, ”Flykten från Finland under Stora Ofreden”, s. 332.

¹⁰⁸ Aminoff-Winberg, ”Flykten från Finland under Stora Ofreden”, s. 343–344.

handel.¹⁰⁹ Även sadelmakaren Jakob Tiedtke fick tillstånd att flytta in i till Jakobstad eftersom han gift sig med den tidigare stadsfiskalens dotter. Hans hantverk som sadelmakare ansåg rätten också vara nödvändig för staden efter krigsslutet.¹¹⁰ Tiedtke var själv född i Preussen där han blivit utbildad i sadelmakaryrket för att sedan under stora nordiska kriget tillämpa sin yrkeskunskap i det karelska kavalleriregementet. Troligtvis var han därför ansedd som kunnig och välbehövd arbetskraft för Jakobstads handlande och näring.¹¹¹ Staden var också i behov av smeder. Bonden Henrik Carlsson hade i augusti 1722 lyckats ta sig hem från fångenskap och skulle få ta över den tidigare smeden Mats Nords smedja.¹¹² Nord var en av de som inte hade hunnit fly undan de ryska trupperna när dessa attackerade Jakobstad utan hade skjutits ihjäl vid anfallet 1714.¹¹³ Om Henrik Carlsson blivit tagen som fånge till just Ryssland och lyckats ta sig hem därifrån framkommer inte i protokollen men så är troligtvis fallet. I januari 1723 utsågs även Mats Pärsson Back till stadssmed. Hans yrkeskunskap var välbehövd och han uppmanades av rådstugurätten att hastigt ta med sig kol och sitt husfolk till Jakobstad för att så snabbt som möjligt kunna påbörja sitt arbete. Vid samma tillfälle anhöll även skräddaren Petter Kinbom om borgarrätt eftersom han uppgav sig ha uppehållit sig i staden under ett års tid och betjänat borgerskapet. Rätten utnämnde då honom till stadens skräddare och Kinbom ombads omgående infinna sig i staden.¹¹⁴ Rådstugurätten, tillsammans med borgarna i staden, tog emellertid också beslut om vilka hantverkare som man inte var i behov av. Vid förfrågan om staden behövde en hattmakare kom rätten fram till att det antagligen skulle gå för sig men just då, det vill säga årsslutet 1723, hade staden brist på ull. Borgerskapet kunde skaffa sådana varor via Stockholm och allmogen menade man att ändå mest använde ”sina små kullmössor”.¹¹⁵

Borgerskapet diskuterade 1724 om staden ville sända över en kvinna till Stockholm för att gå en barnmorskeutbildning. Bland rådsmedlemmarna konstaterades att en barnmorska skulle vara en god tillgång men på grund av den ekonomiska situationen efter kriget skulle staden inte ha tillräckliga medel att betala för sådan tjänst.¹¹⁶ Kirsi Vainio-Korhonen som har studerat barnmorskeyrket i Finland under 1700-talet konstaterar att flera städer tvekade kring en eventuell barnmorskeanställning. Jakobstad var inte den enda staden som bestämde sig för att inte sända över någon kvinna strax efter ofredens slut, också i Ekenäs konstaterade

¹⁰⁹ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 23.11.1723, RA.

¹¹⁰ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 11.4.1722, RA.

Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad 1653–1714* (Helsingfors: Genealogiska samfundet i Finland, 1996), s. 43.

¹¹¹ Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad 1652–1714*, s. 43.

¹¹² Jakobstads rådstugurätts protokoll, 20.8.1722, RA.

¹¹³ Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad 1653–1714*, s. 81.

¹¹⁴ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 22.1.1723, RA.

¹¹⁵ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 20.11.1723, RA.

¹¹⁶ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 2.3.1724, RA.

man 1723 att en barnmorska var en onödigt dyr utgift så snart efter kriget. I Nystad ansåg staden sig ännu 1729 för fattig för att kunna avlöna en yrkesbarnmorska. En utbildad barnmorska hade rätt till samma lön som yrkesmannen.¹¹⁷ Barnmorskeyrket under 1700-talet var ett yrke för borgarkvinnor, främst på grund av det skrivkunnighetskrav som rådde för utbildningen. Yrket tillämpades också i första hand i städerna, ute på landsbygden ansågs utbildade barnmorskor länge som både dyrt och som ett påfund för välbärgade personer.¹¹⁸ Jakobstad fick senare sin första yrkesbarnmorska i slutet av 1750-talet, vilket var tidigt i jämförelse med flera andra städer i Finland. I slutet av 1700-talet hade ändå nästan alla städer sin egen barnmorska.¹¹⁹

Samhället under 1720 och 1730-talet var ett ståndssamhälle uppdelat i fyra stånd: adel, präster, borgare och bönder. Det som skilde stånden åt var i första hand juridiska, politiska och ekonomiska rättigheter och skyldigheter. Däremot var det inte alla som tillhörde något av dessa stånd och var med andra ord ståndslösa utan några egentliga politiska rättigheter.¹²⁰ Jakobstads befolkning efter stora ofreden bestod främst av borgare, bönder och en del ståndslösa. Någon adel var inte bosatt i staden. Borgarna åtnjöt vissa privilegier och burskapsägande borgare var de enda i staden som hade rätt att utöva handel och hantverk. Även inom de olika stånden fanns sociala-, ekonomiska- och statusmässiga skillnader.¹²¹

I det tidigmoderna samhället tillskrevs status utifrån vem man var och vad man kunde, med en särskild tyngdvikt på den tidigare.¹²² Däremot värderades givetvis också den förvärvade statusen, exempelvis genom skicklighet inom ett yrke. Hur den förvärvade statusen spelade en roll i Jakobstad märks bland annat genom vilka som vann burskap i staden och fick utöva sina yrken. En del yrken skulle staden inte haft några egentliga invändningar mot men ansåg överflödiga när ekonomin var mycket dålig.

Att ett antal borgare varit bosatta i Jakobstad under ofreden uppdragas i ett protokoll från april 1726. Handelsmännen Anders Storman, Petter Humbla och Johan Malm hade under den ryska tiden, det vill säga efter att själva anfallsvågen mattats av i Österbotten kring 1717, flyttat in i staden för att försöka bedriva handel. I rådstugurätten lästes 1726 ett kungligt brev upp angående ”trogne undersåtarne i Finland om hyllnings och Troheets Eedens afläggande”¹²³. Sedan frågades vilka personer som under kriget hade gett sin trohetsed till

¹¹⁷ Kirsi Vainio-Korhonen, *De Frimodiga. Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2016), s. 37, 108.

¹¹⁸ Vainio-Korhonen, *De Frimodiga*, s. 33, 42.

¹¹⁹ Vainio-Korhonen, *De Frimodiga*, s. 137, 35.

¹²⁰ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 42.

¹²¹ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 47.

¹²² Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 68.

¹²³ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 4.4.1726., RA.

ryska kronan. Storman, Humbla och Malm erkände då att de hade gjort detta. Som försvar menade männen att när de under ryska väldets tid anlönt till Jakobstad och tänkt uppehålla sig i staden genom handel så hade de blivit tvingade av fienden att avlägga ed till den ryske kejsaren, det hade enligt deras utsago inte skett på frivillig basis.¹²⁴ Intressant är att handelsmännens eget erkännande på att de svurit den ryska kejsaren sin trohetsed visar på att en sådan ceremoni har hållits – om inte i Jakobstad så åtminstone i Österbotten. Om detta stämmer så strider det något mot Hilding Klingenberg's påstående att ingen edgång skedde i Österbotten under civilförvaltningens tid.¹²⁵ Trohetsederna till den svenska kronan påskyndades under slutet av 1720-talet. Genom ederna befästes officiellt och formellt troheten och lojaliteten mot den svenska kungen och kungariket.¹²⁶ Vilkuna beskriver hur högtidliga de ceremoniella tillställningarna var när ederna skulle sväras. Först tackades Gud för freden, sedan uppmanades att allvarligt begrunda vad en trohetsed innebar och edens innehåll förklarades. Slutligen svors själva eden – att försvara kung och fosterland samt att vara överheten trogen.¹²⁷ Karonen menar att trohetsederna var en av fredskrisens utmaningar. För kronans del var det av yttersta vikt att den nya svenska kungen, Fredrik I, hade undersåtarnas stöd och arbetet med att få folk att svära eden påbörjades redan 1720. Ederna skulle sväras runtom i rikets sockenkyrkor, vilket visar på kyrkans roll som kanal för centralmaktens beslut och förordningar. Karonen påpekar att ännu 1725 fanns det flera lägre tjänstemän och präster som inte avlagt någon ed., vilket också var fallet i Jakobstad.¹²⁸ Sari Nauman har studerat politiska eder i Sverige under tidigmodern tid. Hon menar att krig orsakade en större ovisshet i förhållandet mellan kung och undersåte än under fredstid. Krig var resurskrävande och var befolkningen ovillig att lyda det som kungamakten eller överheten krävde av den uppstod problem gällande tilliten. Dessutom fanns risken att fiendesidan med tvång eller med goda argument kunde få folk att byta sida, något som uppenbarligen hände i Finland och Jakobstad.¹²⁹ Nauman menar att eder inte enbart kunde ha som syfte att påminna om troheten till kung och överhet utan också som ett sätt att stå till svars för tidigare handlingar. Som exempel tar hon jämtländska bönder som under skånska kriget korresponderade med fienden, trohetseden fungerade senare då som påminnelse för de

¹²⁴ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 4.4.1726, RA.

¹²⁵ Hilding Klingenberg, *Repression och legitimering – rysk maktutövning i Åbo generalguvernement 1717–1721. Civilförvaltningen under en ockupation med jämförande utblickar* (Åbo: Åbo Akademis förlag, 2009), s. 42–43.

¹²⁶ Vilkuna, *Viha*, s. 346.

¹²⁷ Vilkuna, *Viha*, s. 346.

¹²⁸ Karonen, ”Konsten att vinna ett krig – och förlora ett annat”, elektronisk omtryck av originalartikeln ur *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*, s. 13, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹²⁹ Sari Nauman, *Ordens kraft. Politiska eder i Sverige 1520–1718* (Lund: Nordic Academic Press, 2017), s. 108.

plikter och skyldigheter samt det ansvar man som undersåte i det svenska riket hade.¹³⁰ Nils Erik Villstrand menar att Finland i och med stora nordiska kriget tydligt blev en gränsmark mellan det svenska och ryska riket och den östra riksdelen krävde därför speciella behov. Enligt Villstrand finns det belägg för att finska bönder till och med hotade att gå över till den ryska sidan om de inte lovades skattelättnader. Två kommissioner bildades efter kriget för att kartlägga de skador som uppstått under ofreden, bestämma kring skattelättnader och frihetsår samt kontrollera att ämbets- och tjänstemän fullföljde sina uppgifter. I Österbotten valde man att inte ta del i någon kommission, trots att landskapet varit en av de värst drabbade under kriget. Villstrand förklarar detta med att man i Österbotten antagligen var rädd att kommissionen skulle bidra till extra kostnader och att man hyste en misstänksamhet mot de utsända herrarnas undersökningar.¹³¹ I Jakobstad fanns alltså ännu år 1726 borgare och handelsmän som fortfarande inte officiellt lovat den svenska överheten trohet. Enligt Karonen var problematiken kring trohetsederna en del av fredskrisen efter stora nordiska kriget och fallet med de tre borgarna som togs upp i rådstugurätten i Jakobstad styrker detta påstående. Det verkar ha varit viktigt att reda ut vem som svurit eder och till vem – åtminstone för centralmakten – eftersom ederna knöt lokalsamhället till överheten ur ett kontrollperspektiv. Situationen under de första åren av freden var något oklar i och med inflyttande av gamla och nya borgare i Jakobstad. Dessutom gjordes inga uppföljningar i rådstugurätten kring de tre handelsmännens trohetseder, det verkar ha varit tillräckligt med en undersökning i saken. På det lokala planet verkar ederna i praktiken alltså inte ha varit av särskilt allvarlig karaktär. För stadsborna var det viktigaste förmodligen att få vardagen att återgå till ett mer normalt tillstånd, och till vardagen räknades också handel och företagsamhet.

3.1 Priviligierade borgardöttrar och fallet Malin Berg

Ett fall som ledde till diskussion i rådstugurätten gäller några döttrar till stadens borgare, i synnerhet en kvinna som i protokollen benämns som Malin Berg. Fallet belyser hur man såg på kvinnor och försörjning under 1700-talet samt hur detta kunde bli ett problem i samband med att ordningen i Jakobstad skulle återställas efter ofreden.

I samband med att stadsfiskal Svanbäck hösten 1725 rapporterade om löst folk i Jakobstad uppgav han också att åtskilliga borgardöttrar, vars fäder hade avlidit, bodde ensamma på sina

¹³⁰ Nauman, *Ordens kraft*, s. 132.

¹³¹ Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, s. 232.

gårdstomter och däribland Malin. Malin Berg var enda barnet till fadern Lars Berg som hade avlidit under ofreden.¹³² I ett protokoll från den 5 maj 1725 angavs Malin av stadsfiskalen eftersom hon inte befann sig i tjänst någonstans utan uppehöll sig för sig själv i sin mors stuga. Modern befann sig då på annan ort. En diskussion uppstod bland stadens rådmän där åsikterna var delade kring hur man skulle lösa frågan. Malin Berg var ogift, ensamboende utan försörjning men samtidigt en borgardotter. Vilket av dessa omständigheter skulle väga tyngst i ett beslutsfattande? Borgardöttrar kunde inte heller hur som helst avvisas ur staden. Rådman Anders Holm hänvisade till att Malin var en av stadens infödda borgardöttrar. Med sådana privilegier följde att hon inte kunde tvingas till tjänstearbete utan skulle vara fri att söka inkomst med eget arbete. En av Jakobstads mäktigaste rådmän, Carl Borgerus, invände däremot att Malins boendesituation inte var rätt enligt förordningen och att det fanns risk att hon skulle slå sig till lättja och börja föra ett odygdigt leverne. Borgerus ansåg därför att Malin Berg, samt de övriga borgardöttrarna som bodde ensamma, endera skulle söka sig i tjänst hos någon eller uppvisa att de faktiskt var benägna att försörja sig själv.¹³³

De kvinnor som angavs av stadsfiskalen för att bo för sig själva kan antas ha varit ogifta eftersom de benämns som borgardöttrar, inte som hustrur, änkor eller dylikt. Inom borgarståndet var det vanligare med ogifta kvinnor än bland bondeståndet och särskilt i städerna var andelen ogifta högre. Om de var gifta eller ej var i sig alltså inte problemet. Problemet låg mera i att det handlade om ensamhushåll med arbetslösa och faderlösa kvinnor utan förmyndare. Att de därtill inte var gifta gjorde bara saken mer problematisk. Att som kvinna bo ensam hörde inte till vanligheterna. De ensamhushåll som förekom bestod nästan uteslutande av fattiga kvinnor.¹³⁴ Panu Savolainen har studerat stadslivet i Åbo under åren 1740–1810 och däribland också ensamhushållen i staden. Han konstaterar att ensamhushåll som utgjordes av kvinnor i huvudsak handlade om fattigt folk som bodde på hyra. Ur ett geografiskt perspektiv fanns ensamhushållen något i utkanten av staden men inte helt i periferin. Det totala antalet kvinnliga ensamhushåll i Åbo kring 1770-talet uppger han till cirka 500, staden hade då sammanlagt en befolkning på ungefär 8000 invånare.¹³⁵ Även om ensamhushåll inte hörde till vanligheten så var de ändå inte helt ovanliga. I fallet med borgardöttrarna i Jakobstad är det svårt att veta något om deras ekonomiska situation, det nämns inte protokollen. De beskrivs däremot inte som fattiga. Malin Berg bodde exempelvis på den egna tomten och gården och

¹³² Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad 1653–1714*, s. 73.

¹³³ Jakobstads rådstugurätts protokoll 5.5.1725, RA.

¹³⁴ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 71–72.

¹³⁵ Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810* (Åbo: Sigillum Oy, 2017), s. 48, 242.

satt vid detta tillfälle inte inhyst hos någon (även om gården var hennes mors). Eftersom Malins far dött under ofreden och hennes mor befann sig på annan ort hade hon, och de andra kvinnorna, levt ett relativt självständigt liv under flera års tid och fått klara sig själva också under själva krigsåren.

Om borgardöttrarna inte kunde bevisa för rätten att de kunde försörja sig själva uppmanades de att ta tjänst hos någon. Kvinnornas arbetsmöjligheter var begränsade enligt lag, dessutom i högre uträkning ju längre upp i ståndshierarkin man befann sig. Som dotter till en borgare var pigttjänsten inte attraktiv men istället fanns alternativet att bli husmamsell, vilket var en form av hushållerska.¹³⁶ Arbetsuppgifterna kunde variera stort och som anställd i exempelvis ett borgarhem kunde de kvinnliga tjänstefolken, eller hushållerskorna, ha hand om mattillredning, vävning, klädtvättande, bärande av vatten och så vidare.¹³⁷

Rådman Carl Borgerus hänvisade till den så kallade förordningen i diskussionen om kvinnornas framtid. Varje person i samhället var i behov av laga försvar och sådant erhöles ifall man hade jord, var hantverkare, hade ett borgerligt yrke eller var i kronans tjänst. Den som inte tillhörde någon av dessa grupper var enligt de så kallade tjänstehjonstadgorna tvungna att söka arbete hos någon som tjänstehjon. Att stå utan laga försvar och inte foga sig enligt tjänstehjonsstadgan var olagligt. Villkoren skiljde sig däremot något mellan kvinnor och män. Enligt stadgorna från 1664 och 1686 kunde kvinnor frias ifrån straffarbete även om hon inte följde tjänstehjonsstadgan ifall hon kunde uppvisa att hon var kapabel att försörja sig själv. År 1723 utökades stadgan med en godtagbar anledning att slippa ta tjänst. Genom att ta hand om spädbarn eller gamla föräldrar kunde kvinnor undgå tjänstekravet. Stadgan från 1723 har däremot också setts som en skärpning av kravet om laga försvar. Folk var tvungna att kunna redogöra för en verkligt god anledning till att inte följa stadgan. Inga ursäkter godtogs, fysisk bräcklighet var exempelvis inte anledning nog. Därmed ställdes också högre krav på kvinnorna. Att endast säga att man klarade sig själv dög inte, man var tvungen ha en anledning som accepterades av stadgorna.¹³⁸

Att som Malin Berg och de övriga kvinnorna bo i ett ensamhushåll utan försörjning stred både mot lagstiftningen och den patriarkala hushållsideologin. Hustavlan, som presenteras i Martin Luthers Lilla katekes, rankande inom det så kallade hushållståndet husbonden som

¹³⁶ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 75–76.

¹³⁷ Rahikainen, Marjatta. ”Kadonnen työn jäljillä. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (Toimittaneet), *Työtelias ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään* s. 22–23. Helsingfors: Finska litteratursällskapet, 2006.

¹³⁸ Uppenberg, *I husbondens bröd och arbete*, s. 89–91.

överordnad hushållets övriga medlemmar. Husmodern var överordnad barn och tjänstefolk men å andra sidan underordnad husbonden. Barn och tjänstefolk var underordnade både husbonden och husmodern. Hustavlan kan förklaras som ett normsystem och en ideologisk konstruktion, alltså hur ett samhällssystem borde se ut.¹³⁹ Borgardöttrarna i Jakobstad utmanade alltså detta normsystem genom att själva vara sitt hushålls överhuvud. Behövdes inte arbetskraft i samhället vid tidpunkten var det i och för sig bra att ha kvinnor som kunde försörja sig själv men olagligt var det i vilket fall.¹⁴⁰ I Finland var däremot arbetskraftsbristen stor efter stora nordiska kriget och det fanns även förordningar som berörde människors rörlighet både utom och inom landet så att ingen landsdel skulle bli utan tjänstdugligt folk.¹⁴¹ Att inte ha skäl för att avvika från tjänst och att som kvinna bli sittande på sin gård utan förmyndare eller tjänsteplats enligt stadgorna sågs förmodligen av rådstugurätten i Jakobstad som ett potentiellt socialt problem, särskilt om ett flertal av stadens borgarkvinnor valde att göra samma sak. Rätten ansåg att det fanns en risk att de skulle bli lata och föra odygdigt leverne, något som man i övrigt försökte bekämpa och motverka i staden.

Konflikterna kring borgardöttrarna eller åtminstone en av dem, Malin Berg, var inte över efter att rätten bestämt att kvinnorna skulle få fortsätta bo självständigt bara de kunde uppvisa att de kunde försörja sig. I februari 1726, det vill säga lite mer än ett halvår efter att Malin Berg första gången nämns i rådstugurättens domböcker, dyker hon upp igen i protokollen. Det visar sig att hon riktigt varken valt att gjort det ena eller det andra gällande försörjningen. I dessa protokoll träder en intressant situation fram som dels ger en insyn i hur Malin valt att försörja sig, men dels också visar hur olika normer och hierarkier kunde stöta sig mot varandra när flera andra problem uppenbarade sig.

Handelsmannen Petter Humbla framlade i rådstugurätten den 5 februari 1726 hur hans piga Malin Berg avvikit från sin tjänst vid två tillfällen. Humbla uppgav att Berg skulle ha blivit anställd av hans hustru för att arbeta hos dem under ett års tid. Petter Humbla var en av de som hade flyttat in till Jakobstad under ofreden för att försörja sig som handelsman och han gjorde sig tidigt känd som något av en hetlevrad bråkstake som ständigt låg i tvist med så väl allmoge som borgare och verkar utifrån protokollen aldrig ha gjort sig särskilt omtyckt i staden. Malin Berg nekade till att ha avvikit från något arbete eftersom hon sade sig inte ens vara anställd av någon, hustrun hade endast bett henne vara hjälpredda i hushållet. Berg menade också att ett

¹³⁹ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 73–74.

¹⁴⁰ Monika Edgren, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i Sverige under 1700-talet* (Lund: Historisk Media, 2001), s. 60–61.

¹⁴¹ Edgren, *Från rike till nation*, s. 86, 96.

påstående om att Humbla skulle ha gett henne några persedlar, betalat tomtöre för henne och fört in henne i mantalslängden under hans namn inte var helt sant. Att hon vid ett tillfälle avvikit från gården förklarade Berg berodde på att maten var otillräcklig och Humbla hade varit våldsam och knuffat henne. Dessa anklagelser retade upp Humbla inne i rättssalen och han försökte hota Malin Berg med att hon borde kallas lösdriverska. Malin protesterade och hänvisade genast till sin status som borgardotter i staden med egen tomt och gård. Att Malin Berg inte hade för avsikt att försörja sig som tjänstefolk framkommer också i och med att hon påpekade att hon skulle ta hand om sin mor Valborg som snart skulle ta sig till Jakobstad från Västerbotten. Under den pågående rättegången bad rätten stadsfiskalen att hämta Petter Humblas hustru för ett uttalande. Humbla försökte förhindra detta genom att säga att hustrun var ”opasslig” och inte vore lämplig att tas in i rätten men stadsfiskalen utskickades ändå och vid tillbakakomsten meddelande han att Catharina Öhring aldrig hade anställt Malin Berg enligt stadgorna. Som Malin tidigare berättat var det endast fråga om ett års hjälparbete i utbyte mot lite lön. Petter Humbla yrkade på att om Malin Berg inte varit anställd innan så borde hon nu träda i tjänst hos honom men Malin protesterade. Hon vägrade vistas i en otrygg och våldsam miljö.¹⁴²

Redan året innan misstänktes Petter Humbla för att dagligen slå och piska sin fru men hustrun hade försökt dämpa anklagelserna, även om hon medgav att hennes man brukat behandla henne illa. Rätten hotade med ta saken till magistraten om Humbla inte skärpte sig och hustrun menade allt antagligen skulle lugna ner sig eftersom våldshandlingarna hade tagits till granskning.¹⁴³ I och med att Petter Humbla dragit Malin Berg inför rätta uppdagades att Humbla fortfarande var lika hårdhänt mot sin hustru. Enligt Malins vittnesmål förekom slagsmål och svärande hos Humbla, varav av en stor del riktades mot Catharina. Hustrun hade ett flertal gånger varit tvungen att söka skydd hos Malin.

Rådstugurätten dömde saken till Malin Bergs fördel och hon friades från åtal, även om hon ålades betala en summa pengar till handelsman Humbla. Petter Humbla var mycket missnöjd med domen och lämnade rätten efter sitt nederlag med en ”ohövlig min”, något som folkförsamlingen i rätten ansåg vara ett ytterst olämpligt och oartigt beteende.¹⁴⁴ Humblas våldsamma behandling gentemot sin fru skulle däremot fortsätta, något som framkommer exempelvis i ett par protokoll från 1727. Hustrun hade blivit anklagad för stöld av

¹⁴² Jakobstads rådstugurätts protokoll, 5.2.1726, 7.2.1726, RA.

¹⁴³ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 10.5.1725, RA.

¹⁴⁴ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 7.2.1726, RA.

borgmästarens hö och när hon hade ombetts infinna sig i rätten dök hon inte upp. Det visade sig att Petter Humbla stängt in sin fru i källaren hela dagen.¹⁴⁵

Vad är det då som gör detta exempel intresseväckande? Förutom att man får veta en fortsättning på Malin Bergs liv och hur hon löste situationen kring sitt uppehälle och försörjning innehåller fallet ett flertal intressanta aspekter. För det första handlar det om en ogift kvinna som får rätt mot en gift man. För det andra handlar det om två personer ur borgarståndet, Malin var infödd borgardotter medan Humbla hade flyttat till staden under ofreden för att försörja sig som handelsman. Humbla försökte däremot förminska Malins borgarstatus genom att hota med att kalla henne lösdrierska. Även om Malin inte var anställd helt enligt legohjonsstadgorna kring årstjänst var hon ändå på Humblas gård som tjänstefolk och då borde också förhållandet mellan de två följa hustavlans hierarkier, åtminstone enligt Petter Humbla. Malin förväntades lyda Humbla, eftersom han var gårdens husbonde, och uppfylla sina plikter gentemot honom. Malin uppfattade emellertid tjänsten som att hon var anställd av hustrun Catharina Öhring och såg sig i första hand förpliktigad gentemot henne. För det tredje är Malin och Catharinas förhållande intressant. På gården var Malin underställd Catharina men samtidigt behövde Catharina ibland Malins hjälp på annat sätt än bara för hushållsarbete. Malin verkar ha bott både hos paret Humbla och också i sin egen gård, och när oroligheterna gick överstyr hos Humblas kunde Catharina ta skydd i en annan gård, nämligen Malins. Fallet med Malin Berg och Petter Humbla är inte den enda tvisten emellan tjänstefolk och husbönder eller matmödrar som hittas i protokollen mellan åren 1722–1731 men antalet är ändå fåtaligt. Däremot finns fler upplysningar om hur personerna i just detta rättegångsfall hade det ställt både under ofreden och efter kriget än om man jämför med andra rättsfall. Malin Bergs situation framgår i fallet med borgardöttrarna och tvisten med Humbla. Petter Humbla flyttade in under ofreden för att bedriva handel och framkommer upprepade gånger i protokollen. Om Humblas hustru ges också en del upplysningar om vem hon var och hennes liv under ofreden, detta tas upp i kapitlet ”Liv och Leverne”.

Petter Humbla återkommer med jämna mellanrum i protokollen mellan åren 1722–1731 och tvistemålen är av olika karaktär. Misshandel mot hustrun är som nämnt en sådan. Att män i rollen som hushållets överhuvud använde sig av våld mot kvinnor inom äktenskapet var i sig inget som ansågs problematiskt, även om inte hur mycket våld som helst accepterades av samhället. Hölls våldet på en ”lagom nivå” ansågs det som rättfärdigat för att till exempel tillrättavisa en hustru som inte uppfyllt sina plikter på ett tillfredsställande sätt. På

¹⁴⁵ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 29.11.1727, 2.12.1727, RA.

grund av detta var det rätt ovanligt att misshandel inom äktenskapet togs upp som ett rättsmål.¹⁴⁶ Catharina tog självmant aldrig upp misshandeln i rätten men enligt rykten hade hennes man överskridit normen för vad som ansågs som acceptabelt våld. Hon nekade däremot inte till dessa rykten. Första gången våldet mellan paret behandlades i rätten försökte hon tona ner fallet och menade att äktenskapet skulle bli lugnare i framtiden. Intressant är att rådstugurättens medlemmar ansåg Petter Humblas misshandel av hustrun som såpass problematisk att man varnade honom att fallet kunde tas till högre instanser om våldet inte upphörde. När misshandeln ändå fortsatte slutade också Catharina dämpa anklagelserna och berättade för rätten vad som försiggick när hon tillfrågades, utan att för den skull på eget bevåg komma till rätten och anklaga sin man. Trots att instanser såsom rådstugurätter inte gärna lade sig i fall gällande våld inom äktenskapet, på grund av att normen inte helt och hållet fördömde sådan, började tonen ändå skärpas något mot slutet av stormaktstiden. År 1734 förtydligades gränserna för accepterat och oacceptabelt våld också i lagen.¹⁴⁷

När det kommer till förhållandet mellan tjänstehjon och husbondfolket hade husbonden och matmodern rätt att använda aga mot sitt tjänstefolk, det vill säga att de överordnade kunde aga de underordnade men aldrig tvärtom. Däremot kunde inte heller här, liksom inom äktenskapet, hur mycket våld som helst accepteras. Skillnaden mellan aga och ren misshandel kunde däremot vara svår att avgöra i rätten. Aga kunde rättfärdigas om den skedde till följd av att tjänstefolket inte uppfyllt sina plikter, men att bli utsatt för våld utan någon egentlig orsak uppfattades som kränkande och kunde leda till att tjänstefolket helt enkelt lämnade tjänsten.¹⁴⁸ I Malin Bergs fall ansåg husbonden att det handlade om det förra och Malin det senare. Även om husbonden hade rätt till aga mot sina pigor och drängar var det ändå inget som man direkt stoltserade med. Togs fall med missnöjda och slagna tjänstehjon upp i rätten löpte husbondfolket risk för att varnas eller straffas. Agan kan ses som en central maktbas i förhållandet mellan husbondfolket och tjänstefolket men systemet kunde ibland uppvisa sprickor.¹⁴⁹ För Malin Bergs del ansåg rådstugurätten att Humblas våldsamheter inte var acceptabla och den manliga överordnade fick sig en törn mot den kvinnliga underordnade.

Även om Malin Berg var borgardotter och som i och med sina privilegier egentligen inte kunde tvingas i tjänst bara hon kunde uppvisa att hon kunde försörja sig själv,

¹⁴⁶ Åsa Karlsson Sjögren, "Hopes and Fears of Marriage. Violence, Ownership, and Power in Early Eighteenth-Century Sweden. Petri Karonen (ed.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s.203.

¹⁴⁷ Karlsson Sjögren, "Hopes and Fears of Marriage", s. 204.

¹⁴⁸ Uppenberg, *I husbondens bröd och arbete*, s. 249–251.

¹⁴⁹ Uppenberg, *I husbondens bröd och arbete*, s. 252.

så tog hon ändå det säkra före det osäkra och uppgav flera orsaker till varför hon ansåg sig ha rätt att lämna sin tjänst. För det första och som tidigare nämnt, på grund av våldet. Även om ogrundat våld inte accepterades var det däremot ändå svårt att bryta ett avtal baserat på enbart vantrivsel och missnöje. Berg uppgav också att hennes mor snart skulle återvända hem från Västerbotten där hon uppehållit sig och när hon kom hem skulle Malin ta hand om henne. Därmed utnyttjade Malin en av 1723 års legohjonstadgas få möjligheter att slippa det annars så stränga arbetstvånget. Kvinnor kunde genom att uppge att de behövde ta hand om gamla eller sjuka föräldrar befrias från tjänst och arbetstvång. Detta gällde både gifta som ogifta och gav en möjlighet för kvinnor att kunna, så att säga, sitta för sig själva.

I 1723 års legohjonsstadga försökte man åtgärda problemet med en allt allvarligare arbetskraftsbrist. Monika Edgren beskriver stadgorna från 1723 och den något senare från 1739 som rentav brutala i jämförelse med den tidigare stadgan från 1686. Enligt Edgren kan stadgorna visa på kampen om arbetskraften samt kamp mellan staten och arbetskraften om levnadsvillkoren. Arbetstvånget skärptes i stadgorna på flera punkter och att som tjänstehjon kunna få rätt i en domstol angående sina sociala rättigheter var inte lätt. Statsmakten oroade sig mycket över tjänstefolkets rörlighet och hur dessa flyttade från landsbygden, bort från landets perifera områden och in till städerna, och kontrollerade också detta på olika sätt. I Finland ansågs arbetskraftsbristen såpass allvarlig efter kriget att ett förbud för tjänstefolk att flytta över till svenska sidan av riket tillämpades, som ett försök att hålla arbetsfolket kvar i den östra riksdelen. Endast särskilda orsaker för flyttning godtogs.¹⁵⁰ Med andra ord var tjänstefolkets arbete dyrbart för de som anställde dem och att bli av med sitt tjänstefolk var inte bra. Behovet av arbetskraft var stort över hela riket men Finland som lidit av stora förluster under ofreden var en del av landet där detta problem var särskilt oroande. Frågan är emellertid hur starkt behovet av arbetskraft kan analyseras som en del av en fredskris eller inte. Att en ny och strängare tjänstehjonstadga infördes 1723, det vill säga kort efter kriget, tyder på att statsmakten ville skärpa kontrollen av människors arbete och försörjning men det finns heller inga tydliga belägg på att stadgan var en direkt åtgärd av krigets och den nyss ingångna fredens påföljder. Stadgorna gällde hela riket, inte bara den finska riksdelen. Arbetskraftsbehovet och tjänstehjonstadgan från 1723 snuddar däremot vid Petri Karonens fredskristeori, i första hand kategori två och fyra. I kategori två, pacificering av samhället, låg fokus på att stabilisera samhället vilket kan tänkas åtgärdas genom bland annat nya tydliga regler och förordningar kring försörjning. I kategori fyra (som behandlar hanteringen av

¹⁵⁰ Edgren, *Från Rike till Nation*, s. 81–87.

veteraner, krigsinvalider, änkor, folk som förlorat egendom med mera) listar Karonen också upp arbete som en åtgärd.¹⁵¹ Strängare förordningar kunde vara ett försök att minska lösdriveri och ge tydliga riktlinjer för vem som stod under arbetstvång och vilka arbets- och försörjningsundantag som kunde tillåtas.

3.2 Lösa och arbetsföra män

I maj 1725 angav stadsfiskalen i Jakobstad ett par drängar, Johan Göransson och Henrik Persson. Båda var hemma från finskbygder och alltså inte från Jakobstad. De två männen sades gå lösa och lediga i staden. Göransson ansågs bryta mot tjänstehjonsstadgan i och med att han uppgavs försörja sig som dagakarlar när det behagade honom och fick sin lön dels i pengar men dels också i mat och dryck. Henrik Persson förklarade sitt lösdriveri med att han inte var helt utan medel att försörja sig på och att han tänkte åka till Stockholm bara han fick tjänst och tillåtelse. Rätten var däremot misstänksam mot Perssons förklaring och misstänkte honom också för att hålla på med otillåten landshandel. Handelsmannen Johan Carlander uppgav att Persson jobbat på hans fartyg och nu hade Carlander lovat honom drängtjänst. Persson hade däremot inte infunnit sig förrän nu och han ville inte heller påbörja arbetet som dräng utan yrkade istället på att få tjäna som båtfolk, antagligen för att kunna ta sig över till Stockholm. Rådstugurätten avvisade båda drängarnas förklaringar och både Göransson och Persson dömdes till att sändas till Korsholms residens tills dess någon rote blev ledig. Båda karlarna skulle med andra ord placeras i militärtjänst. De hade inte följt tjänstehjonsstadgorna och ansågs som lösdrivare och straffet blev därmed tvångsrekrytering, med en mellanlandning i Korsholm.¹⁵²

Ytterligare ett exempel på ett lösdriverifall kan belysas genom rättegången mot Mats Henriksson. Rättsfallet behandlades i november 1723. Henrikssons dom både liknade och skiljde sig från den som utfärdades mot Göransson och Persson. Lösa drängen Mats Henriksson från Jämsä, som han benämns i protokollen, ställdes inför rätta för olämpligt beteende. Mats försörjde sig som dagakarlar i Jakobstad hos handelsman Anders Storman och en söndag under tiden Stormans besökt den svenska högmässan hade Mats supit sig full. När Storman kommit hem från kyrkan hade han hittat Henriksson helberusad och skrikandes och ropandes i badstugan. Henriksson och en annan dräng, som också druckit, försökte förklara för Storman att de köpt brännvin av Mats Henrikssons tidigare husbonde Anders Christersson, men denne

¹⁵¹ Karonen, "Coping with peace after debacle", s. 205.

¹⁵² Jakobstads rådstugurätts protokoll, 5.5.1725, RA.

försvarade sig med att han befunnit sig i kyrkan och inte haft något brännvin till försäljning. Christersson hade tidigare städslat, alltså anställt, Mats Henriksson som dräng men Mats hade trätt ur sin tjänst för att istället arbeta lite här och var för dagslön. När rätten bad Mats att visa upp pass eller bevis från sin hemort om sitt leverne hade han ingenting att lägga fram. Straffet som rådstugurätten då erlade Matts Henriksson med för sitt olämpliga beteende blev tre söndagars skamstraff inne i staden och en mindre summa böter som kunde bli omvandlat till dagsverken för kyrkans behov. Efter tjänat straff skulle han sedan sändas till Korsholms residens eftersom han drivit runt i staden som lös karl utan pass eller papper.¹⁵³

Johan Göransson från det förra fallet och Mats Henriksson benämns uttryckligen som dagakarlar. Med dagakarlar (eller dagekarlar) menas folk som inte hade en fast årstjänst hos någon utan sålde sin arbetskraft mellan klockan 4 på morgonen till klockan 9 på kvällen.¹⁵⁴ Lagar om dagakarlar fanns bland annat i stadgan från 1723, trots att det egentligen gick emot lagen om tjänstehjonens årliga tjänstekrav. Att dagakarlar ändå fick en någorlunda egna förordning verkar ha berott på detta försörjningssätt började bli rätt utbrett. Dagakarlsarbete försökte dock också motverkas genom stadgorna. Principen som gällde var att någon som arbetade för daglön inte skulle tjäna mer än någon som hade en årstjänst. Det skulle med andra ord inte löna sig att vara dagakarlar, den fasta årstjänsten skulle utifrån stadgorna upplevas som förstahandsalternativ.¹⁵⁵ Utifrån stadgorna var drängarna alltså inte egentlig mening olagliga men de betraktades som lösa. I Mats Henrikssons fall kan det inte ur ett rättsligt perspektiv ha varit en fördel att ha gått från en årstjänst till daglönsarbete och speciellt krångligt blev det när han inte heller kunde visa upp några som helst pass eller bevis från hemorten.

Varför drängarna, eller åtminstone Henrik Persson, ville ta sig över till Stockholm och om de ville bli kvar på den svenska sidan framkommer inte genom deras egna eller andras vittnesmål. Rätten misstänksamhet gentemot de två männen kan dock ha grundat sig på den skrivelse som landshövdingen i Österbotten skickade ut i juni 1722. I skrivelsen uppmanades borgerskapet att inte ta med sig varken pass- eller bevislösa bönder, unga personer eller drängar till Stockholm eller andra svenska orter i samband med att den så kallade ”regementsroteringen”, som den kallas i protokollet, skulle påbörjas.¹⁵⁶ Problemet med att löst folk olagligen skeppades över från den finska riksdelen till svenska städer, särskilt till Stockholm, var känt redan från början av 1600-talet. I en stor stad som Stockholm var det lättare

¹⁵³ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 25.11.1723, 27.11.1723, RA.

¹⁵⁴ Edgren, *Från rike till nation*, s. 83.

¹⁵⁵ Uppenbergs, *I husbondens bröd och arbete*, s. 104–105.

¹⁵⁶ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 5.5.1725, 11.6.1722, RA.

att gömma sig än i ett mindre samhälle där folks rörlighet kunde kontrolleras på ett vaksammare sätt.¹⁵⁷ Problemet med att löst folk (olagligen) försökte ta sig till andra orter var alltså i sig inget nytt men blev än mer oroande efter kriget.

Inom det svenska riket hade en ny form av rekryteringssystem utvecklats under 1600-talets andra hälft, det så kallade (yngre) indelningsverket. Systemet hade bland annat som syfte att frångå krigstjänstutskrivningar bland bönder och allmoge och övergå till ett mer ständigt underhåll som utgick ifrån så kallad rotering. Kort och förenklat upprättades kavalleriet så att varje större hemman ordnade häst, karl och utrustning i utbyte mot skatteavdrag. Soldattillgången ordnades så att ett antal hemman och gårdar utgjorde en *rote*. Rotarna skulle ansvara för en soldat var men i sin tur skulle inte någon från gårdarna tvingas i krigstjänst. Dock tvingades man under stora nordiska kriget att också ta till utskrivningar för att komplettera armén. Rotesoldater och båtsmän fick årslön för sin tjänst och senare också rätt till ett eget soldattorp. I Finland organiserades indelningsverkssystemet i Viborg och Nyslotts län och andra delar av södra Finland redan under slutet av 1600-talet men i Österbotten vägrade man ända till år 1733.¹⁵⁸

Bristen på österbottniskt soldatmanskap var ett växande problem efter stora nordiska kriget och överlag var läget kritiskt i hela Finland. Det fanns inte tillräckligt med manskap, i princip alla behövdes i försörjnings- och återuppbyggningsarbetet.¹⁵⁹ Efter krigsslutet 1721 var det svårt att få tag på rotesoldater i Finland för arméns underhåll och särskilt i Österbotten upplevdes svårigheter att rekrytera folk. Kustaa H. J. Vilkuna beskriver situationen i landskapet som ett näst intill öppet uppror mot kronan och indelningsverkssystemet.¹⁶⁰ Österbotten hade ett regemente som var stationerat vid gränsen mot Ryssland men detta var underbemannat. Efter kriget var manskapets antal endast 350 man, år 1727 ännu endast 500 utskrivna soldater.¹⁶¹ Trots freden var läget inte stabilt och man måste vara beredd på att försvara gränserna. Kronan yrkade på att Österbotten skulle bli en del av den indelta armén och på så vis kunna understöda regementet men österbottningarna protesterade starkt mot införandet av systemet. På grund av

¹⁵⁷ Riitta Laitinen, "The necessary and undesirable mobility of the lower classes in seventeenth-century Swedish towns". Maija Ojala-Fulwood (ed.), *Migration and Multi-Ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the present*, s. 61–62. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2018.

¹⁵⁸ Sökord: "indelningsverket", Svenska Litteratursällskapet i Finland, Förvaltningshistorisk ordbok, hämtad 14.4.2020, <http://fho.sls.fi/uppslagsord/3747/indelningsverket/>.

Sökord: "indelningsverket", Uppslagsverket Finland, hämtad 14.4.2020.

<https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-Indelningsverket>.

Rainer Fagerlund, Kurt Jern & Nils Erik Villstrand, *Finlands historia 2* (Esbo: Schildt, 1993), s. 281.

¹⁵⁹ Mickwitz & Paasikoski, *På vakt i öster 4*, s. 80.

¹⁶⁰ Vilkuna, *Viha*, s. 366, 582.

¹⁶¹ Mickwitz & Paasikoski, *På vakt i öster 4*, s. 78.

att Österbotten drabbats särskilt hårt av kriget försökte man också förklara att det inte fanns tillräckligt med män att sända iväg, en förklaring som till en början godtogs men i ett senare skede började betvivlas av centralmakten.¹⁶²

Kronan var alltså i behov av mera rotesoldater efter kriget och planer hade efter krigsslutet funnits på att försöka få Österbotten att ansluta sig till den indelta armén, vilket österbottningarna försökte förhålla så länge som möjligt. Till skillnad från Mats Henrikssons dom, där han endast blev avvisad till Korsholms residens, blev både Johan Göransson och Henrik Persson dömda till att först sändas till Korsholm och sedan vidare till en ledig rote. I Jakobstad fick de i varje fall inte uppehålla sig.

3.3 Sjuke Skrabb från Savoland

En ung dräng, Lars Eriksson Skrabb från Savoland, hade under ofreden tagit sig till Jakobstad och bosatt sig i staden. När klagomål kring honom togs upp i rådstugurätten 1727 hade han under en tid haft husrum hos änkan Anna Carlenia men anklagades för att ha börjat bete sig allt mer illa och för att olovligt tagit en silverbägare av änkan. Skrabb själv menade att han tagit bägaren för en skuld som änkans piga skulle ha varit skyldig honom. Änkan Carlenia hade med möda fått sin bägare tillbaka men ville få Skrabb ut ur huset och bad stadsbetjänten om hjälp. Magistraten ansåg att Skrabb inte hade något att göra i Jakobstad, även om han uppehållit sig i staden i över 10 år. Dessutom bedömdes Skrabb vara ”förvirrad i huvudet” och oduglig att tjäna något folk. Trots änkans anklagelser mot Lars Skrabb påpekade rätten att drängen inte varit ostyrig eller gjort någon illa under sin tid i staden. Rätten var däremot tillmötesgående i änkans önskemål och lovade att man skulle ta tag i saken redan nästa dag. Att få Skrabb att flytta ut blev däremot antingen svårare än vad man tänkt sig eller ansågs slutligen inte nödvändigt. Ännu ett år efter att Anna Carlenia besvärat sig över sin inneboende var han fortfarande kvar. Änkan lade då in ett önskemål om att Skrabb skulle vara ute ur hennes hus till Mickelsmäss.¹⁶³ Skrabbs vidare öde nämns inte i rättegångsprotokollen men klart är att man på ett eller annat sätt ville göra sig av med honom, eller åtminstone få ut honom ur Anna Carlenias hus.

I stadsfiskalen uppgifter från 1725 om löst folk i staden nämns en Lars Ersson och möjligen är det denna Lars Eriksson Skrabb som avses. I dessa uppgifter, innan han inkvarterat sig hos änkan, uppgavs han uppehålla sig än på landet, än i staden och bo tillsammans med en starrblind

¹⁶² Vilkuna *Viha*, s. 366–367.

¹⁶³ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 21.10.1727, 2.9.1728, RA.

piga.¹⁶⁴ Ett problem med Skrabb är att det verkar han funnits två stycken Lars Eriksson Skrabb i staden, men bara en finns upptagen i Jakobstads församlings kommunionbok från 1733, vilket är den äldsta som finns bevarad. Denne Skrabb finns inskriven tillsammans med bland annat den blinda pigan men ska ha dött innan 1733 eller tidigare.¹⁶⁵ Problemet är att det verkar som den i kommunionboken inskrivna Skrabb ska ha varit en man som var född redan under 1680-talet och därför inte stämmer in åldersmässigt. Den Lars Skrabb som framkommer i protokollen benämns som ung 1727.¹⁶⁶

I och med att Skrabb togs till rätten var det slut med stadens överseende med honom som lös karl och något skulle göras. På vilket sätt Skrabb skulle ha varit sinnessvag framkommer inte men utifrån protokollens formuleringar går det att urskönja en viss empati för honom. Rätten menade att han uppfört sig bra under tidigare år och det verkar inte heller som att man var beredd att ta till vilka medel som helst att få ut honom. Utifrån det första protokollet där hans situation diskuteras var det tänkt att Lars Skrabb skulle tas ur Anna Carlenias hus på ett tjänligt vis, det vill säga på ett rätt och lämpligt sätt.¹⁶⁷ När änkan ett år senare fortfarande hade Skrabb boendes kvar i sitt hus gav hon honom ungefär en månad på sig att flytta ut.¹⁶⁸

I vad ärende Skrabb sökt sig till Jakobstad under ofreden förklaras inte närmare men eftersom att han 1727 benämns som ung kan slutsatsen dras att han inte varit särdeles gammal vid inflyttningen. En problematisk aspekt är att fastställa varifrån Lars Skrabb egentligen kom ifrån. Enligt protokollen var han hemmahörande i ”Savoland”. Med detta kan avses det historiska landskapet Savolax i östra Finland och Savoland skulle i så fall ha varit en annan svensk benämning på området. Ett annat alternativ är att Savoland syftar på en ort benämnd Savonkylä vid Lappajärvisjön (i dagens södra Österbotten), ungefär nittio kilometer sydost om Jakobstad. Det är i sig ingen omöjlighet att Skrabb skulle ha tagit sig från Savolax ut till kusten, den tidigare nämnda drängen Mats Henriksson kom exempelvis från Jämsä i dagens Mellersta Finland (då Tavastland). En betydligt kortare resa från Savonkylä är också trolig. Anledningarna till varför Lars Skrabb tog sig till Jakobstad under ofreden skulle kunna variera beroende på var på kartan man placerar hans hemort.

Mellan åren 1707–1710 och 1715–1720 led delar av landet av hungersnöd. Kustaa H.J Vilkuna menar att födobristen var mer lokalt utspritt än under 1690-talets stora svältkatastrof som drabbade hela landet men att hungersnöden i början av 1700-talet slog hårdare mot

¹⁶⁴ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 13.10.1725, RA.

¹⁶⁵ Kommunionbok 1733–1761, Huvud- och kommunionböcker, Jakobstads församling, RA.

¹⁶⁶ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 21.10.1727.

¹⁶⁷ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 21.10.1727, RA.

¹⁶⁸ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 2.9.1728, RA

befolkningen på de ställen där den förekom. Förutom brist på arbetskraft, dragdjur och utsäde vågade man helt enkelt inte bruka jorden i rädsla för fiendens härjningar. Något som skulle tala emot att Skrabb begav sig från Savolax västerut är att under 1710-talet tog sig stora tiggarskaror från mellersta och norra Österbotten mot södra Finland och Savolax. De savolaxare som själva lämnade sina hem i jakt på mat verkar i första hand sökt sig till städerna i landets södra delar. Vilkuna påpekar emellertid att de människor som gav sig ut för att tigga inte hade något bestämt huvudmål, de gick dit rykten förde dem om var det kunde finnas mat.¹⁶⁹ Utifrån Vilkunas resonemang verkar det ändå som att de som inte flydde över till den svenska sidan i första hand sökte sig från väster till öster eller syd, åtminstone efter att de ryska trupperna påbörjat ockupationen av Österbotten 1713.

Trots att Jakobstad och flera andra städer anfölls och plundrades ansågs ändå städerna som säkrare under ofreden än landsbygden och oövervakade platser. Landsvägarna var osäkra och kunde bjuda på många otrevliga överraskningar. Det berättas bland annat om att ett par flickor flydde till Jakobstad för att komma undan våldsamma ryssar. Ensamhet betydde osäkerhet och för att klara sig behövde man söka upp andra människor, även om det också kunde betyda att man var tvungen att söka sig till fienden. I städerna fanns de ryska militärlägren och till lägrens olika sysslor behövdes arbetskraft och till exempel kunde kvinnor arbeta som kokerskor och tvätterskor. I Österbotten var de ryska trupperna främst stationerade i Karleby och Vasa. Jakobstad är beläget mellan dessa två städer.¹⁷⁰ Att söka sig till städer för skydd där största delen av invånarna flytt kan verka motsägelsefullt. Under de värsta härjningarna var städer som Jakobstad uppenbarligen så pass farliga att de flesta flydde och många som inte hann undan dödades. Städerna kunde däremot under andra lugnare perioder under ofreden erbjuda ett visst skydd och bättre förutsättningar att klara sig.¹⁷¹

Något man dessvärre inte får veta utifrån protokollen är när och eventuellt med vem Skrabb kom till staden. Utifrån stadsfiskalens uppgifter verkar det som att han drivit runt i Jakobstad och den omgivande neyden för att på något sätt kunna försörja sig utan att någon haft en egentlig koll på honom. I protokollen benämns han som ”förvirrad i huvudet”.¹⁷² Att spekulera exakt vad som menas med en sådan formulering i detta fall är osäkert och svårt. Det kan exempelvis handla om en medfödd funktionsnedsättning, en sjukdom som uppkommit senare i livet eller

¹⁶⁹ Vilkuna, *Viha*, s. 223.

¹⁷⁰ Vilkuna, *Viha*, s. 228–229.

¹⁷¹ Vilkuna, *Viha*, s. 228.

¹⁷² Jakobstads rådstugurätts protokoll, 21.10.1727, RA.

följd av fysisk eller/och psykiskt våld. Det kan finnas kopplingar till ofreden eller så kan det handla om någon annan omständighet.

Skrabbs fall skiljer sig från de förra exemplen om löst folk som tagits upp. Magistraten ansåg att han inte hade något i staden att göra och man visste inte av vilken orsak han hade kommit till Jakobstad förutom att detta skett under ofreden och nu verkade han inte ha någonstans att ta vägen. Han förtjänade inte sitt uppehälle genom att arbeta för någon och stred därför mot tjänstehjonsstadgorna. I beslutet från 1727 om att ta honom ur änkans hus står inget om vad man skulle göra med honom efteråt. Vräkningsförsöket fullföljdes emellertid uppenbarligen inte i och med att han var kvar ännu ett år efteråt. När saken togs upp igen gavs Skrabbe ungefär en månad på att flytta ut och det verkar som att änkan Carlenia inte fann någon annan utväg än att göra sig av med honom. Han verkar dock inte ha dömts till varken straffarbete, militärtjänst eller ens blivit avvisad från staden, Återigen är det vanskligt att analysera sådant som inte finns utskrivet i protokollet men till skillnad från drängarna Persson, Göransson och Henriksson sändes han inte iväg på grund av sitt lösdriveri utan i detta fall verkar det ha funnit förmildrande omständigheter. Lars Skrabbe var en flykting som hade lämnat kvar i staden efter kriget och ingen verkade riktigt veta något om honom men så länge han skötte sig ville man inte heller göra sig av med honom och visade honom en viss empati.

3.4 Sammanfattning - kontroll av invånarna vid återinflyttning och försörjningsproblematik samt anknytning till fredskris

Vad kan då sammanfattningsvis konstateras utifrån dessa exempel? Återflyttningen till Jakobstad skedde succesivt men det största antalet nya borgare sökte sig till staden under de första åren av undersökningsperioden, alltså under de första åren av 1720-talet. I ett tidigt skede skulle någon form av register eller längd över invånarna göras för att få en översyn av läget, vem som fick denna uppgift på sitt bord är inte helt klart men troligen en stadsbetjänt eller rådman. Om man under själva ofreden kunnat flytta in och ut ur staden relativt obehindrat så skulle flödet efter kriget kontrolleras. För att accepteras som borgare förväntades ett gott rykte och en god anledning till att bli antagen till borgerskapet. Att gifta sig med en kvinna från staden var exempelvis en fördel. Eftersom staden blivit så hårt åtgången och lidit stora ekonomiska skador valde rådmännen hantverkare efter behov och vilka man de facto kunde avlöna. Vissa befattningar måste ersättas eftersom den som tidigare hade innehaft yrket blivit dödad av under ofreden. För återbyggnaden ansågs vissa yrken mer nödvändiga än andra. Till exempel

behövdes flera smeder men ingen hattmakare eftersom behovet för den senare inte var särskilt stort. Även om rätten också ansåg att en barnmorska vore till nytta beslöts ändå att inte sända över någon kvinna till Stockholm för utbildning eftersom stadens medel ansågs behöva läggas på andra saker.

Den största inflyttnings- och återvändningsvågen skedde under 1720-talet första hälft och då blev det viktigt att hålla reda på vem som befann sig i staden och varför. Ur ett fredskrisperspektiv var det viktigt att invånarna var trogen den svenska kronan. För centralmakten var trohetsederna ett bevis på att man hade en kontroll av lokalsamhället och stabiliserade freden. Tre av stadens främsta handelsmän visade sig däremot inte ha svurit den svenska kungens trohetsed efter freden, utan hade fram till 1726 formellt sett hållit kvar sin ryska trohetsed. På det lokala planet verkar fördröjningen av ederna till den svenska kronan inte ha varit ett stort problem, det räckte med en undersökning i saken. Troligtvis räckte förklaringen att handelsmännen avlagt den ryska trohetseden under tvång. Efter kriget låg fokus på att kunna återgå till en vardag igen och edernas egentliga innebörd beaktades eventuellt inte så noga.

Jakobstad, och flera andra orter, har beskrivits som näst intill folktomma platser under ofreden men protokollen vittnar om att staden inte låg helt öde trots att en stor del av invånarna tagit till flykten. Både fattigt folk som Lars Skrabb och handelsmän sökte sig av olika orsaker också till platser som härjats svårt av ryska styrkor.

Exemplen om borgardöttrarna och de lösa karlarna visar på en oro för lättja och lösdriveri i en tid när samhället skulle återuppbyggas. Sådant riskerade att bidra till ytterligare problem än de man redan hade. Borgardöttrar med sina privilegier kunde inte avlägsnas ur staden och det fanns inte mycket annat att göra än försöka med tillrättavisningar. Däremot gällde för löst folk att kunna uppvisa tillräckliga bevis för sin vistelse i staden och bete sig bra, annars riskerade man bestraffning och bland männen var risken stor att hamna i krigstjänst, på grund av brist på manskap som en följd av kriget. Fattiga och lösdrivare som egentligen inte hade en anknytning till staden skulle skickas tillbaka till sina hemorter. Samtidigt kan rörligheten i samhället beskrivas som en norm eftersom samhället var i behov av att människor förflyttade sig, exempelvis för arbetskraftens skull. Att göra sig av med människor var därmed inte alltid lätt. Gränsen mellan att vara behövd och accepterad eller oönskad i ett samhälle kunde vara mycket tunn, vilket exemplet med dagakarlarerna visar.¹⁷³ De var arbetsföra och behövdes i arbete men på grund av olika omständigheter kunde staden ändå inte tillåta dem att vara kvar.

¹⁷³ Laitinen, "The necessary and undesirable mobility of the lower classes in seventeenth-century Swedish towns", s. 57–58, 66–67.

Ur ett fredskrisperspektiv var det viktigt att tjänstehjonstadgorna följdes för att kunna ha kontroll över undersåtarna, en ny och ganska sträng stadga hade också införts 1723. Stadgor och lagar skulle följas trots – eller framför allt under – svåra tider, och speciellt i Finland där arbetskraftsbrist rådde.

4 Makt och hierarki

Detta kapitel fokuserar på de konflikter ett samhälle kunde stöta på utifrån ett makt- och hierarkiperspektiv. Avsikten är att se närmare på hur makt och olika former av hierarkier kunde både tillämpas och utmanas när samhället skulle återuppbyggas och återgå till fredstidsförhållanden. I detta kapitel behandlas särskilt de konflikter som uppstod mellan de som varit hemma under ofreden och de som återvände hem från flykten.

4.1 Borgerskapet återvänder och återtar kontroll – men inte utan konflikt

Om de som lämnat kvar på den finska sidan av svenska riket under ofreden mött stora svårigheter var situationen inte sällan minst lika mödosam för de som flytt och sedan återvände. I flyktingförteckningar som upprättades i Sverige under ofreden finns uppgifter om i vilket skick flyktingarna från den finska sidan befann sig i när de tagit sig till den svenska sidan. En del invånare från Jakobstad finns uppräknade i dessa förteckningar. Ett flertal beskrivs som fattiga och sjuka. Stadsfiskalen Carl Rothof uppgavs befinna sig i Njutånger med sina tre små barn och levde i fattigdom.¹⁷⁴ Borgaredottern Lisbetta Holm beskrivs i förteckningarna som svårmodig, det vill säga sorgbunden och nedstämd.¹⁷⁵ Beata Mattsdotter som tagit sig till Sollefteå var eländig och menför.¹⁷⁶ Skomakaränkan Anna Persdotter hade flytt med sina små barn när maken blivit dödad av ryssarna och själv hade hon blivit illa misshandlad. Hon antecknades fem år efter ankomsten till svenska sidan som utfattig.¹⁷⁷ Helena Persdotter, en trettonårig flicka, flydde som föräldralös till Härnösand.¹⁷⁸ Jakobstads postmästare Jacob Gran hade flytt i december 1714 och han och hans familj beskrivs i förteckningen som mycket usla och medtagna. Jacob hade själv blivit blind.¹⁷⁹ Borgare kunde ofta fortsätta med sina yrken på tillflyktsorterna under ofreden, medan bönder och allmoge kunde försörja sig som exempelvis tjänstefolk, soldater och skeppsbyggare. Flyktingarna ansågs däremot som betungande och som konkurrerande arbetskraft. När flyktingantalet växte ordnades en flyktingkommission för att

¹⁷⁴ Johanna Aminoff Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden. Flyktingförteckningar*, s. 166. Helsingfors: Datateknik för släktforskning R.F, 1993.

¹⁷⁵ Aminoff Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden*, s. 177.

¹⁷⁶ Aminoff Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden*, s. 182.

¹⁷⁷ Aminoff Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden*, s. 189.

¹⁷⁸ Aminoff Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden*, s. 204.

¹⁷⁹ Aminoff Winberg, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden*, s. 216.

delar ut bidrag till behövande, kommissionen koncentrerades i första hand till Stockholm med omnejd. Däremot tilldelades hjälpmedlen så att de som förlorat mest fick mest, vilket i praktiken betydde att folk från högre stånd fick mer än allmogen eftersom den förra var innehavare av större och mer egendom. Kommissionens bidragsutdelning kritiserades och ändrades senare i någon mån så att också lägre samhällsklasser skulle få tillräckligt stöd. Ett av de viktigaste syftena med flyktingmedlen var ändå att hjälpa till att hålla levnadsstandarden uppe för de mer välbärgade och försvara ståndshierarkin. Den tredje och sista flyktingkommissionen avvecklades 1722.¹⁸⁰

Under stora nordiska kriget hade kung Karl XII uppmanat befolkningen att söka skydd bakom de egna försvarslinjerna.¹⁸¹ Från centralförvaltningens perspektiv kan flyktingströmmen betraktas som ett fredskrisproblem som uppstod när kriget var över. Att en stor mängd av flyktingarna från Finland och andra krigsdrabbade områden hade slagit sig ner runtom i den svenska riksdelen och att det blivit en såpass vanlig företeelse blev ett problem som måste åtgärdas av myndigheter.¹⁸² Det kan alltså antas att centralförvaltningen önskade att flyktingarna återvända hem efter kriget.

Ett problem som de som flytt från Jakobstad mötte vid hemkomsten var att endera var deras hus förstörda eller så hade någon flyttat in under ofreden och tagit dem i besittning. Under det första halvåret år 1722 framfördes, som det beskrivs i protokollen, dagliga klagomål över att de som stannat kvar i Jakobstad inte slutade nyttja och bruka borgarnas egendom. För att försöka få egendomarna återlämnade till de tidigare ägarna hotade rätten med böter.¹⁸³ Förutom att de som bosatt sig i husen under ofreden skulle flytta ut ålades de också att reparera den egendom de utnyttjat, annars riskerade man att bötfällas.¹⁸⁴ För de som varit kvar under ofreden och brukat borgarnas egendom så länge de hade befunnit sig på flykt innebar detta en form av dubbel bestraffning. Förutom att de själva riskerade att bli hemlösa så förväntades de också ta hand om reparationerna. Hur förhållandet mellan de hemkomna flyktingarna och de som stannat hemma såg ut i denna fråga är svårt att egentligen veta eftersom missnöjerna i rättsprotokollen klumpats ihop till formuleringen ”dagliga klagomål”. Enskilda klagomål beskrivs ändå här och var. Exempel på sådana fall är Christina Holms ladugårdstomt och borgaren Johan Malms oxer.

¹⁸⁰ Aminoff-Winberg, ”Flykten från Finland under Stora Ofreden”, s. 341–342.

¹⁸¹ Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé*, s. 93.

¹⁸² Karonen, *Konsten att vinna ett krig – och förlora ett annat*, Elektronisk omtryck av originalartikel ur *Svärdet, ordet och pennan*, s. 12–13, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹⁸³ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 14.7.1722, RA.

¹⁸⁴ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 20.8.1722, RA.

Christina Holms svärson, handelsmannen Johan Norling, förde sin svärmoders talan i rätten och besvärade sig över drängen och senare stadstjänaren Lars Ersson från Lappajärvi för att han under ofreden grävt upp Christina Holms ladugårdstomt och förstört grunden. För detta krävdes ersättning för skadorna. Lars kunde inte neka till anklagelserna och ett par män skickades för att syna tomten och uppmäta skadorna.¹⁸⁵ Johan Malm stämde bonden Johan Strang för en stor dragoxe. När Malm flytt från Jakobstad hade han lämnat efter sig en ox som Strang enligt Malm ”olofwandes tilgripit” och tagit till sin under ofreden. Parterna hade däremot kommit överens om hur saken skulle ordnas och Strang skulle leverera en annan ox, en halv tunna korn och annan fordran som Malm skulle tänkas vilja ha som ersättning.¹⁸⁶ En del av de konflikter som jakobstadsborgarna var involverade i syns inte i Jakobstads rådstugurätts protokoll eftersom målen istället har retts ut på tingen runtom på landsbygden. Ett exempel på sådant är när rådmannen Johan Alm från Jakobstad år 1721 drucken hotade en bonde från Esse för att inte ha betalat för den egendom som tillhörde Alm och som bonden använt under många år under ofreden. Alm tvingade bonden att ta sitt pick och pack och lämna hans egendom.¹⁸⁷

Det fall som i första hand väckte mitt intresse för att studera konflikterna i Jakobstad efter kriget är ett ärende som tas upp i det första protokollet från den 13 januari 1722. Borgarna Anders Berg och Ananias Olofsson menade att en bonde från Pedersöre socken under ofreden stulit gångjärnen från stadens tullport. På grund av att antalet rådstugurättsmedlemmar var allt för få för att kunna inleda en ordentlig utredning så uppsköts målet till senare. Att fallet skulle klaras upp var däremot viktigt. I mars 1724 var saken återigen upp för utredning och tre bönder betraktades som misstänkta. Anders Berg som varit hemma under ofreden menade att två av bönderna också skulle ha varit på hans gård och stulit några järn. Bergs piga hade också sett samma bönder ta tullgångjärnen. Även Ananias Olofsson menade sig ha hört av några kvinnor som stannat kvar i Jakobstad under kriget att det var den tredje bonden som tagit gångjärnen.¹⁸⁸ I slutändan kunde ingen dömas i fallet på grund av att ingen kunde påvisa någon egentlig bevisning, förutom det faktum att gångjärnen hade blivit stulna av någon som varit hemma under kriget och ansett sig behöva dem. Med tanke på de problem och utmaningar som kunde tänkas vara viktigare att lösa verkar ett fall med stulna gångjärn te sig något som en bisak. För rätten var stöld av stadens egendom däremot uppenbarligen mycket allvarlig.

¹⁸⁵ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 22.1.1722, 21.5.1722, RA.

¹⁸⁶ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 23.5.1722, RA.

¹⁸⁷ Vilkuna, *Viha*, s. 450.

¹⁸⁸ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 18.3.1724, RA.

De som stannat kvar på hemorten eller sökt sig från andra ställen till obebodda gårdar drog nytta av den rådande situationen och använde under kriget flyktingarnas egendomar för att själva kunna ha en chans att klara sig.¹⁸⁹ När kriget var över och samhället skulle återgå till fredstid fanns det i och med detta många konflikter och dispyter som behövde klaras upp. Ur lokalsamhällets synvinkel betonades och värderades dock lugn och harmoni.¹⁹⁰ Ytterligare konflikter var inte önskvärda i ett samhälle som kämpade för att komma på fötter igen efter ett långdraget krig. Arbete och mat för dagen var det fundamentala för största delen av befolkningen samt att försöka återgå till mer stabila förhållanden. Att missnöje och meningsskiljaktigheter förekom mellan flyktingar och de hemmavarande förekom framgår i protokollen men i de exemplen som tagits upp löstes konflikterna relativt smärtfritt, kanske just för att få saken ur världen och kunna gå vidare.

4.2 Lokala auktoriteters kontroll?

I mars 1722 besvärade sig borgaren Ananias Olofsson över att ett flertal gamla och vanföra kvinnor som varit hemma under ofredstiden öppet visade sitt missnöje. När han å sitt ämbetes vägnar som tillfällig stadsbetjänt och besökare¹⁹¹ kommit för att visitera deras hus för att se om de brände brännvin oaccisat¹⁹² hade kvinnorna överfallit honom med skälls- och glåpord. I rätten lästes efter denna incident ett kungligt protektorial¹⁹³ upp, som borgerskapet uppmanades att rätta sig efter i fortsättningen. Om liknande händelse skedde igen skulle Ananias Olofsson låta instämma personen eller personerna i fråga.¹⁹⁴ I protokollet är fallet ett rätt kort ärende men trots det en viktig upplysning om spänningarna mellan invånarna. Dels för att det visar på hur stadens ledning förväntade sig att de som stannat på hemorten skulle sköta sig, det vill säga följa lagar och regler, och dels för att det är ett fall när en grupp kvinnor kollektivt visar sitt missnöje mot stadens auktoritära personer och skakar om hierarkin. Med auktoritära personer

¹⁸⁹ Vilkuna, *Viha*, s. 570.

¹⁹⁰ Vilkuna, *Viha*, s. 456, 582–586.

¹⁹¹ Besökare = lägre tulltjänsteman som övervakade lastningen av anländande fartyg. Sökord: "besökare", Svenska litteratursällskapets förvaltningshistoriska ordbok, hämtad 28.10.2020.
http://fho.sls.fi/search?q=bes%C3%B6kare&svenskatiden=on&year_from=&year_to=

¹⁹² Accis = en typ av skatt på vissa varor vid produktion eller försäljning. Sökord: "accis", Svenska Akademiens ordböcker, hämtad 24.2.2020, <https://svenska.se/tre/?sok=accis&pz=1>.

¹⁹³ Protektorial = ett brev som utfärdats av en myndighet för att försäkra skydd, till exempel vissa tjänstemän. Vid ofredande av sådana personer kunde särskilt stränga straff utdömas.

Sökord: "protektorial", Svenska litteratursällskapets förvaltningshistoriska ordbok, hämtad 13.10.2020, <http://fho.sls.fi/uppslagsord/1427/protektorial/>.

¹⁹⁴ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 12.3.1722, RA.

menas i detta fall män som innehade någon tjänstemannaroll samt rådmännen som beslutade i saken.

Problem och konflikter uppstod efter krigsslutet när kronan krävde in skatt men de skatteskyldiga inte var kapabla att betala på grund av de förluster kriget åsamkat dem. När de skattelättnader som utlovats inte heller såg ut att bli av blev också besvikelsen stor. Från kronans håll var man skeptisk till de krigsdrabbades utsagor om sina förluster och misstänkte att det förekom överdrifter för att få ut största möjliga kompensation. Denna misstänksamhet bidrog till ännu större missnöje, särskilt bland bönder och allmoge, och för att få ut sin bitterhet utagerades frustrationen mot närmaste objekt. De lokala auktoriteterna fick därför ta emot en stor del av dessa hot och protester eftersom det var de som stod i nära kontakt med bönderna och samhällets lägre skikt ute i lokalsamhället.¹⁹⁵ Mer vet vi inte om kvinnorna i Jakobstad som överöste stadstjänaren Ananias Olofsson med ett och annat välvalt ord än att de var gamla, sjuka eller skadade. Troligtvis var större delen av dem änkor och kanske hade också någon av dem förlorat sina familjemedlemmar under ofreden. De hade stannat på hemorten under kriget och försökt klara sig bäst de kunde. Troligen upplevde kvinnorna det som onödigt hårt och orättvist av de lokala auktoriteterna att granska huruvida de brände oaccisat brännvin eller ej och att det fanns andra mer angelägna problem att ta itu med. Även om Ananias Olofsson endast enligt protokollet gjorde sin ämbetsplikt verkar det som om kvinnorna förväntat sig större välvilja och förståelse för de svåra rådande förhållandena. Att någon i en högre maktposition en så kort tid efter krigets slut kom för att granska, och eventuellt straffa, en grupp gamla och sjuka kvinnor för lite brännvinsbränneri kan ur den ”lilla människans” perspektiv se orättvist och hårt ut. Protokollet från när saken behandlades visar dock på maktens uppbyggnad och rådstugurättens medlemmar och åhörare påmindes också om denna genom den text som lästes upp. Skatter och acciser skulle gå lagligt till samt kontrolleras, protester och trots mot kontrollanter och uppborädsmän som gick i kronans ärenden kunde inte gå obemärkt förbi. Kvinnorna hade tur som inte dömdes hårdare, protektorialets ord var strängt.

Sofia Ling som har studerat kvinnors försörjning i 1600- och 1700-talets Stockholm menar att det förkom dispyter mellan handelsidkande kvinnor och myndigheter. Kvinnorna besvärade sig när de ansåg att uppsyningsmän eller andra tjänstemän gjorde olämpligt intrång och kontrollering gällande försörjningen. Uppsyningsmän, fiskaler och stadsbetjänter var alltså sällan populära eftersom de hade till uppgift att kontrollera invånarnas förehavanden.

¹⁹⁵ Vilkuna, *Viha*, s. 582.

Övervakning av alkoholtillverkning hörde till sådana uppgifter.¹⁹⁶ I fallet med de brännvinstillverkande kvinnorna i Jakobstad var det däremot inte kvinnorna som besvärade sig i rätten, utan tjänstemannen.

4.3 Sammanfattning – konflikter vid flyktingarnas hemkomst och eftersträvan till kontroll och lugn

När återinflyttning till Jakobstad skedde och borgerskapet skulle återupprätta kontroll över staden uppkom flera konflikter med de som hade flyttat in eller som inte hade lämnat orten överhuvudtaget under kriget. Det mesta handlade om tvister kring egendom. För de som varit hemma blev borgerskapets krav på att de skulle lämna ifrån sig de egendomar de använt sig av under kriget en form av dubbel bestraffning. De skulle både lämna tillbaka allt och stå för eventuella reparationer och kostnader. Även mindre egendom, såsom fallet med gångjärnen, visar på hur viktigt stadens borgare såg på återuppbyggnaden och återgång till ordning och reda. Ofredens lösare regler kunde inte längre gälla. Både på ett idéplan och i praktiken var det i slutändan viktigt att lugn och harmoni rådde.

De lokala auktoriteternas kontroll lyckades inte alltid som förordningarna förespråkade. Kvinnorna som kollektivt gick till attack mot Ananias Olofsson visar på att man tog risker för att göra sin åsikt hörd. Protektorial som skyddade tjänstemännen var allvarsamma förordningar som kunde leda till stränga straff. Kvinnorna kände sig orättvist behandlade och tog ut sin ilska på den lokala auktoriteten, vilket enligt Vilks i sin forskning menar var typiskt för tiden efter stora ofreden och kan därför också ses som en del av en fredskris, och fallet kan kopplas ihop med Karonens fredskristeori i och med att kontrollen i samhället skulle skötas och stärkas.

¹⁹⁶ Sofia Ling, *Konsten att försörja sig. Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750* (Stockholm: Stockholmia förlag, 2016), s. 146, 189. Stockholm: Stockholmia förlag.

5 Liv och leverne

I detta kapitel studeras tre stycken olika typer av brott och konflikter. För det första, sedlighetsbrott som utspelat sig under ofreden och som ansågs nödvändiga att utredas när tillräckligt många av rådstugurättens medlemmar återvänt. För det andra, problem kring nöjen och oseder som uppkommit under ofreden och som fortsatt också efter att de övriga invånarna återvänt och som enligt rådstugurätten behövde dämpas och åtgärdas. För det tredje, exempel på konflikter och utmaningar som uppstod med anledning av de fysiska och psykiska men som stadens invånare ådragit sig under kriget.

5.1 Begångna sedlighetsbrott under ofreden

En del av de brott och konflikter som togs upp i rätten var sådant som hade utspelat sig under ofreden. Att de utreddes flera år efter kriget har sin förklaring i att rätten först måste bli fulltalig innan man kunde döma i olika fall eller att det helt enkelt tog en ganska lång tid innan fallet nådde rådstugurätten även om brottsrykten hade cirkulerat en tid. Här tas tre fall upp. Dessa tre konflikter är rättsmål som omfattar ett ganska stort antal protokollsidor och som också togs upp vid flera rådstugudagar eller rättegångar och har av den anledningen valts ut för en djupare analys.

Det mål som tog kortast tid av rätten att utreda var fallet med drängen Carl Tripp. Under sin flykt till Ångermanland 1718 hade han tillsammans med den ogifta pigan Margeta Markusdotter fått en oäkta dotter. I och med detta reste Carl tillbaka till Jakobstad för att försöka undvika straff. När saken togs till rådstugurätten i Jakobstad i mars 1723 erkände Tripp och bad om att få ta sitt straff så fort som möjligt för att återfå en plats i församlingen, varifrån han hade varit utestängd på grund av sitt brott. Enligt protokollet hade Margeta redan blivit straffad, senare gift om sig och hennes och Carls gemensamma dotter hade dött. Rätten menade att Carl borde återsändas till Sidensjö socken i Ångermanland och reda upp saken eftersom det var där brottet hade begåtts.¹⁹⁷

Från mars 1723 ända till augusti 1728 pågick en lång utredning om drängen Matts Pomalins och pigan Annicka Mattsdotters utomäktenskapliga umgänge. Både Pomalin och Mattsdotter arbetade som tjänstefolk i Jakobstad men de var ursprungligen hemma från Karelen respektive Savolax. Båda två hade varit flyktingar i Sverige under ofreden och under deras gemensamma

¹⁹⁷ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 4.2.1723, RA.

hemresa från Härnösand menade Annicka att Matts friat till henne. När de kommit till Jakobstad hade de haft ”köttslig beblandelse” i en sjöbod och som äktenskapslöfte fick Annicka några pengar, en liten spegel, en transvampdosa, en liten kopparsked och ett band med glaspärlor. Matts kunde inte slingra sig ur frågan om vad de haft för sig i sjöboden men nekade till att gåvorna varit något äktenskapslöfte, enligt honom hade de bara varit ett tecken på vänskap och ett tack för det intima umgänget. Ryktet om Matts Pomalin och Annicka Mattsdotters förhållanden hade spritt sig i staden och diskussion bland borgarna hade uppstått. En borgare hade försökt få Matts att ingå äktenskap med Annicka, men Matts hade vägrat. I rätten erkände Matts att han haft tankar på att äkta Annicka men snabbt ändrat sig när han märkt att hon inte var oskuld, hur han hade upptäckt den saken kunde han själv inte svara på. Annicka nekade till att ha varit med någon annan man innan Matts. Matts Pomalin förklarade kort och gott i rätten att hans samvete inte tillät äktenskap med Annicka Mattsdotter. Detta misstänktes bero på att Matts hade ett annat pågående förhållande med en änka som han tänkte gifta sig med.¹⁹⁸ I april 1723 inkom Annicka åter till rätten och berättade att Matts under påsken återigen närmat sig henne men hon hade inte gått med på hans begäran. Också hennes husbonde, den tidigare nämnda Petter Humbla, hade visat intresse men Annicka hade avvisat hans närmanden och svarat: ”Det är nog att jag beblandar mig med drängen, att jag inte gör det med en gift karl”.¹⁹⁹ Matts Pomalin nekade till anklagelsen och anklagade i sin tur Annicka för att ha haft en friare under tiden de varit flyktingar i Sverige. Annicka medgav att när hon 1714 begett sig över till svenska sidan hade hon träffat en ung pojke i Ångermanland. Hon avfärdade påståendet att det ska ha handlat om någon friare, de hade bara varit barn som lekt tillsammans och efter att de blivit lite äldre hade de inte ens pratat med varandra.²⁰⁰ När målet fortsatte i juli 1723 hänvisade rådstugurätten till kyrkolagen om att den som lockar en mö under äktenskapslöfte också ska gifta sig med henne.²⁰¹ Matts Pomalin fortsatte yrka på att Annicka inte var oskuld och också Annicka medgav att hon inte längre var så intresserad av giftermål. Hon hade inget emot att gifta sig med Matts men hade insett att det ändå inte skulle bli något lyckligt äktenskap och när rätten än en gång försökte förmå dem till giftermål var både Matts och Annicka överens att detta inte var något alternativ. Annicka såg däremot till att utnyttja situationen på bästa sätt och

¹⁹⁸ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 27.3.1723, RA.

¹⁹⁹ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 22.4.1723, RA.

²⁰⁰ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 22.4.1723, RA.

²⁰¹ 1686 års kyrkolag 15:14: *”Om någon lockar en mö till lägersmål, under äktenskapslöfte, då skall han, efter Guds bud, vara förpliktigad, att taga henne till äkta, och icke övergiva henne. Nekar han till löftet, och icke kan bringas till förening, då förvisas han till världslig rätt, att där, på behörigt sätt, sig befria. Tillstår han löftet, och dock motvilligen övergiver henne, då njuter hon lika rätt, som en trolovad fästemo, och han straffas, som den där utan sak, en sådan övergiver...”*

gjorde klart att hon skulle låta sin talan falla ifall Matts betalade henne en summa i förlikning och att han skulle betala alla hennes rättegångskostnader. Matts gick med på detta. Båda parterna bad rätten att ta ett snabbt beslut i hur saken skulle dömas så att båda två så snart som möjligt skulle kunna bli upptagna i församlingen igen, varifrån de länge varit uteslutna. Även om ingen slutgiltig dom förkunnades vid tillfället dömdes båda till en söndags uppenbar kyrkoplikt var.²⁰² Uppenbar kyrkoplikt var en form av skamstraff som avtjänades i kyrkan, där den dömda erkände sin skuld och ånger framför prästen och kyrkobesökarna för att kunna tas upp i församlingens gemenskap igen. Målet kom dock att bli långdraget och först i augusti 1728 kom beslut om att hela saken skulle avskrivas eftersom Annicka Mattsdotter återvänt till den svenska sidan och gift sig i Karlskrona.²⁰³

Kontrolleringen och övervakningen av människors sexualitet, särskilt den kvinnliga sexualiteten, och normerna som bildas kring den delar Marie Lindstedt Cronberg in i formell och informell kontroll. Med formell kontroll menas statsmaktens övervakande och de skrivna lagtexter som uttrycker de normativa ramarna. Också kyrkans förhållande till den sexuella moralen och normerna kan räknas hit eftersom kyrkan i och med reformationen underställdes kungen som högsta beslutsfattare och blev tätt sammanflätad med statsmakten. Kyrkans föreställningar om moral och normer var under tidigmodern tid djupt rotad i den allmänna föreställningsvärlden överlag, både i statsmaktens och folkets. För lagstiftningen kring sexualbrott använde sig den världsliga makten därför den kyrkliga moraluppfattningen i stor utsträckning som ideologisk grund. Den informella kontrollen innefattar reglerna och sedvänjorna, som många gånger kunde vara ytterst detaljerade, på det lokala planet mellan män och kvinnor. Skillnaderna mellan den formella och informella kontrollen kunde skilja sig åt på många plan men båda normsystemen påverkade och var beroende av varandra. Mellan den formella och informella kontrollen kan man också prata om en halvformell kontroll. Hit kan räknas de personer i ett lokalsamhälle som innehade någon form av offentlig position såsom nämndemän, byamän eller barnmorskor, och därmed kunde påverka kontrollen av normsystemen som en form av mellanhand mellan det formella och informella. För kvinnornas del har 1600-talet och större delen av 1700-talet setts som en tid när deras sexualmoral stått under särskilt sträng bevakning som ett resultat av bland annat statsmaktens växande intresse för bestraffning av sedlighetsbrott.²⁰⁴ Staten och kyrkan ville kontrollera att sexualiteten enbart skulle hållas inom äktenskapet. Staten och kyrkan var nära knutna till varandra men under 1600-

²⁰² Jakobstads rådstugurätts protokoll, 1.7.1723, RA.

²⁰³ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 3.8.1728, RA.

²⁰⁴ Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, 16–17, 250–253.

talet försökte statsmakten begränsa kyrkans makt att döma i sedlighetsmål.²⁰⁵ Ute i lokalsamhället kunde reglerna tänjas på något och toleransnivån höjas under vissa omständigheter även om förbindelser utanför äktenskapet egentligen fördömdes. Både kvinnor och män tillskrevs sexualitet men rätten att i praktiken leva ut sin sexualitet var inte jämställd könen emellan. Mannen tilläts vara friare medan kvinnan kontrollerades hårdare. Kvinnan ansågs ha en såpass stark sexualdrift att den hotade den ideala manligheten och då i princip hela den rådande patriarkala samhällsordningen. Likväl ska den kvinnliga sexualitetsunderordningen ändå nyanseras en aning. Den manliga överordningen var starkt rådande men beroende på olika fall och omständigheter kunde ordningen jämkas, diskuteras eller utnyttjas, till exempel i fallet med Mats och Annicka samt Carl Tripp där samtliga straffades på samma sätt och utestängdes från den kyrkliga gemenskapen.²⁰⁶

När det gällde straff av lönskaläge, alltså sexuellt umgänge mellan två ogifta personer, fanns det de som på ett eller annat sätt försökte undkomma straff. Betydligt vanligare var det ändå att de anklagade bad rätten om ett slutgiltigt utlåtande så att de kunde ta sitt straff. Detta kan låta något besynnerligt men kan förklaras med den kyrkliga moralens starka stigmatisering av utomäktenskapliga sexuella förbindelser. Anklagades man för ett sådant brott och var saken under utredning uteslöts man också från den kyrkliga gemenskapen, något som under tidigmodern tid kunde uppfattas som ödesdigert för den själsliga saligheten. Man levde i ett utanförskap, utanför Guds gemenskap. Denna utestängning tillämpades såväl mot anklagade kvinnor som män. För att kunna upptas i församlingen och kyrkans gemenskap igen krävdes det att den brottslige fick en dom och kunde sona sitt brott.²⁰⁷ Att stå utanför församlingens gemenskap under en längre tid, vilket Mats och Annicka i detta fall hade gjort, förde säkerligen med sig konsekvenser. Båda utstod kyrkoplikt och blev därmed upptagna i församlingen igen och återvann sin plats i gemenskapen. Däremot kom ingen slutgiltig dom om världsligt straff eftersom ärendet drog ut så pass på tiden att saken helt och hållet avskrevs. Annicka fann sig en ny man och flyttade till svenska sidan av riket. För både Annicka och Mats kan man anta att uppståndelsen kring deras umgänge ändå försämrade deras sociala position, inte minst för Annicka på grund av de särskilt stränga normerna kring kvinnlig sexualitet.

²⁰⁵ Mari Valimäki, "Vill du äkta denna kvinna? Universitetsstuderaendes föräktenskapliga sexualrelationer och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo". Omtryck av artikel publicerad i *Historisk Tidskrift (Sverige)* 129, (3:2009), s. 1.

Valimäki, "Kämmärissä, konsistorissa ja tuomiokapitulissa. Esiaviollisen seksin tutkiminen ja tuomitseminen turkulaisissa tuomioistuimissa 1600-luvulla". Omtryck av artikel publicerad i *Turun Historiallinen Arkisto* 63 (2014), s. 1.

²⁰⁶ Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska*, s. 144–147.

²⁰⁷ Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, s. 89–95.

Ett annat brott som togs upp i Jakobstads rådstugurätt, och liksom i fallet Mats och Annicka drog ut på tiden i flera år, var av ett ännu allvarligare slag. I detta fall gällde det inte två unga, ogifta personer, utan en gift borgarkvinna. Förutom att hon misstänktes för utomäktenskapliga sexuella förbindelser anklagades hon också för barnamord.

En allvarlig brottsmisstanke riktades sommaren 1724 mot handelsman Petter Humblas hustru Catharina Säterberg (i övriga protokoll benämns hon Catharina Öhring). Liksom sin man var Catharina Öhring ett rätt ofta kallad till rådstugurättens utredningar. Vid ett flertal tillfällen blev hon anklagad för stöld och snatteri men detta ärende var särskilt oroande på grund av brottets allvarliga karaktär. Barnamord var allvarligt ur flera synvinklar, lagen var sträng och samhället och kyrkan fördömde sådana handlingar. Under ofreden hade hon under tre års tid varit bosatt i Gävle och senare hade man funnit ett barnlik i en kista uppe på en vind i det hus hon hade varit bosatt i. Catharina nekade till att ha något med saken att göra och menade det var många som hade uppehållit sig på gården, barnet kunde ha tillhört vilken annan kvinna som helst. Hon erkände däremot att hon varit blivit med barn 1718 men graviditeten hade slutat i missfall. Något hon även erkände var att hon haft ett och annat olovligt umgänge efter att hennes tidigare make hade dött och hon hade också blivit havande flera gånger. Hur dessa graviditeter hade slutat yppade sig hon däremot inte om. Catharinas bror hade tidigare nämnt vid ett förhör i Gävle att hans syster hade umgåtts med en fänrik från Savolax, dessutom misstänktes hon för att ha haft samvaro med en fältväbel. En Gävlekvinnas hade också berättat att rykten hade florerat om Catharina redan 1716. Då hade saken gällt vem som egentligen var far till Catharinas barn, trots att hennes förra man då fortfarande levde. Bland annat Catharinas nästa make Petter Humbla var en utpekad barnafader men Catharina menade i rätten att den kvinna som startat ett sådant rykte var känd för att fara med skvaller. Petter Humbla försökte avleda situationen genom att förklara att hans fru var mycket enfaldig och förstod inte sitt eget bästa men rådstugurätten avfärdade direkt detta påstående.²⁰⁸ Ärendet behandlades både i Jakobstad och i Gävle men på grund bristande bevis befriades Catharina slutligen från straff 1729.²⁰⁹

Catharina klarade sig undan straff när fallet efter flera år slutligen stängdes i brist på bevis. Att inget egentligt utfall gjordes i saken är något uppseendeväckande. Att inleda en rättegång flera år efter att ett sådant brott ägt rum var inte helt ovanligt. Ovanligt var däremot att påbörja en rättsprocess på endast misstankar om barnmord utan tydliga bevis. Barnamörderskor angavs

²⁰⁸ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 25.7.1724, 27.7.1724, 10.8.1724, RA.

²⁰⁹ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 5.5.1729, RA.

i regel endast när man kunde vara absolut säker på att ett sådant brott begåtts och av vem.²¹⁰ Mona Rautelin som studerat barnamord i 1700-talets Finland menar att om barnliket hittats väl gömt, till exempel i en låst kista, ansågs det ur rättsligt perspektiv som ett bevis på ett uppsåtligt mord och att dådet ville mörkas.²¹¹ Anklagelsen mot Catharina var med andra ord mycket allvarlig. Vem som i första hand angav henne anges inte i protokollen men det bör antas att det var någon som ansåg sig säker på att det var just hon som var skyldig – även om det i slutändan inte kunde bevisas.

Eftersom tidpunkten för mordet på barnet inte specificeras i protokollen är det svårt att veta om barnmordet ägt rum när Catharina fortfarande var gift med sin förre man, som änka innan hon gifte om sig eller efter att hon ingått äktenskap med Petter Humbla. Målet undersöktes både i Jakobstad och Gävle men tyvärr har protokollen från den senare orten inte kunnat studeras i denna avhandling på grund av att källmaterialet från Gävle i digitaliserad form är svårtillgängligt. Catharina själv erkände att hon blivit med barn inte bara en utan flera gånger i samband med kortare förbindelser. Dessutom vittnade Catharinas egen bror om systemens kärleksförbindelser med diverse officerare. Till skillnad från det tidigare fallet som tagits upp om drängen Mats och pigan Annicka så var Catharina en borgarkvinna och med sitt giftermål med Humbla en handelsmanshustru. Bilden av Catharina utgående från Jakobstads rådstugurätts protokoll där hon figurerar är att hon var en kvinna som innan flytten till Österbotten var en kvinna som tillhörde ett högre samhällsskikt, hon var ingen allmogekvinna. Catharina torde ha kommit till Jakobstad tillsammans med Petter Humbla innan krigets slut. Hennes, liksom hennes mans, anseende i staden under 1720-talet befläckades ständigt. Även om det fanns sympatier med henne vid de olika konflikter som hon var en del utav, i första hand gällande makens våld mot henne, verkar det som om Catharinas sociala position försämrades på grund av de småbrott hon begick vid flera tillfällen. Att därtill bli anklagad för att ha mördat ett barn, dessutom det enda barnmordsmålet under hela perioden 1722–1731, bör därför särskilt ha sänkt hennes anseende.

Vid tiden för rättegången mot Catharina ansågs barnamord både av statsmakten och kyrkan som ett av de allvarligaste samhällsproblemen. Lagen hade skärpts i mitten av 1600-talet med en speciallagstiftning och gjorde barnamord till både ett dråp- eller våldsbrott som av stor sannolikhet hade föregåtts av ett sedlighetsbrott, detta har kommit att kallas det ”nya”

²¹⁰ Mona Rautelin, *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll* (Helsingfors: Helsingfors Universitet, 2009), s. 394–395.

²¹¹ Rautelin, *En förutbestämd sanning*, s. 380.

barnamordsbrottet.²¹² Ett barn som fötts inom äktenskapet där både modern och fadern kunde vara säkra på faderskapet behövde inte döljas, varken under eller efter graviditeten. Lagstiftningen visar därför på att utgångspunkten var att modern försökt hemlighålla graviditeten och barnet efter födseln på grund av att barnet var oäkta. I de allra flesta fall tillämpades lagen om det ”nya” barnamordsbrottet på ogifta kvinnor, eftersom bevisningen mot gifta kvinnor som anklagades för samma brott kunde vara svårare att påvisa.²¹³ Den allvarligaste domen en kvinna som begått barnamord riskerade var dödsstraff.²¹⁴ Enligt normen skulle en kvinna vara öppen med sin graviditet för att undvika dödsstraffet, att tiga eller neka sågs som ett tecken på aktivt döljande av graviditet.²¹⁵ Ur rätternas perspektiv innebar barnamordsbrotten inte enbart att man utfärdade domar mot brott mot ett liv, rättegångarna fungerade också som en disciplinering av vad som ansågs som felaktiga normer.²¹⁶ En kvinna som både gått emot normerna kring sexualiteten och dessutom tagit ett barn av daga ansågs med andra ord, åtminstone ur rättsligt och kyrkligt perspektiv, som en lögnaktig och sedeslös kvinna utan moral.

Kvinnor som utpekades som barnamörderskor sågs som en samhällsfara. Enligt Inger Lövcrona berodde detta inte nödvändigtvis på själva brottet mot barnets liv och döljandet av en graviditet eller födsel utan mera på kvinnan i sig och hennes sexualitet.²¹⁷ Den (ogifta) kvinnan hade levt ut sin sexualitet på ett syndigt sätt som bröt mot sedligheten och dessutom hade hon varit kapabel till att med eller utan hjälp ta livet av sitt eget barn. Eftersom uppfattningen att antalet barnamord steg i det svenska riket i den utsträckning att strängare lagar behövde sättas in under mitten av 1600-talet så pekar detta mot att statsmakten och kyrkan såg ogifta kvinnor, utan män som övervakade dem, som potentiella dåliga mödrar och barnamörderskor.²¹⁸ Även om brottsprocenten generellt var högre i städerna sågs barnamord som ett problem särskilt ute på landsbygden. Roddy Nilsson förklarar detta med att städernas kontroll och stigmatisering av invånarna generellt var lägre. Stigmatiseringen av ogifta kvinnor med oäkta barn var starkare ute i de mindre landsorterna. Nilsson förklarar vidare att orsaken till det ökade antalet barnamord kan förklaras ur många synvinklar men en förklaring är befolkningsrörligheten och bristande kontroll.²¹⁹ Under ofreden var också många människor i rörelse, de finländska

²¹² Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska*, s. 13–14.

²¹³ Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska*, s. 195.

²¹⁴ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 152.

²¹⁵ Rautelin, *En förutbestämd sanning*, s. 223.

²¹⁶ Rautelin, *En förutbestämd sanning*, s. 44.

²¹⁷ Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska*, s. 197.

²¹⁸ Lövcrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska*, s. 197.

²¹⁹ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg*, s. 153.

flyktingarna strövade från ort till ort och i de svenska socknarna och i städerna fick man stifta bekantskap med dessa tillfälliga invånare.

I exemplen på sedlighetsbrott som tagit upp i detta kapitel handlar samtliga om människor, bosatta i Jakobstad, som haft förbindelser med personer som var hemma någonstans från det svenska riket, endera från den svenska eller finska riksdelen. Kustaa H. J. Vilkuna skriver i *Viha. Perikatko, katkeruus ja kertomus isostavihasta* om kvinnor som anklagades för sedlighetsbrott med ryska män under stora ofreden.²²⁰ Vilkuna presenterar ett stort antal exempel på så kallade ”rysshonor” och hur rätterna och det omgivande lokalsamhället såg på dem efter att freden trätt i kraft och de ryska styrkorna inte längre fanns kvar på orterna. Flera exempel tas just från Österbotten. Det är något förvånande att det inte återfinns några liknande fall i protokollen från Jakobstads rådstugurätt. Från Pedersöre, den omkringliggande landsbygden utanför Jakobstad, tar Vilkuna däremot upp exempel på att man under tingen i början av 1720-talet utredde misstänkta kvinnor. Också från städer som liksom Jakobstad drabbades mycket hårt av de ryska härjningarna, till exempel Kristinestad, återfinns sådana fall. Under undersökningsperioden 1722–1731 nämns däremot alltså inget om kvinnor från Jakobstad och deras förhållanden till ryska män, åtminstone ansågs inget fall vara nödvändigt att tas upp i rådstugurätten. Vad kan då vara orsaken till detta? Fanns det helt enkelt inte några kvinnor i Jakobstad som inledde en relation eller tvingades till sexuellt umgänge med en rysk man? Hörde dessa kvinnor i så fall till de människor som endera senare dödades eller som fördes ofrivilligt eller frivilligt till Ryssland? Bland listorna från Jakobstad över dödade under ofreden finns nämligen uppgifter om våldtäkt.²²¹ Det är överflödigt att spekulera kring varför det inte fanns kvinnor som haft umgänge med ryskt krigsfolk och som behövde rannsakas i Jakobstad men likväl är det en observation som är värd att ta i beaktande.

Liksom i fallen från Jakobstad så tog det ofta något år innan sedlighetsmålen om kvinnor och ryska män kunde redas ut på grund av att folk hade flytt och uppehållit sig på andra orter under flera års tid. Därefter kunde det också dröja länge innan såpass stor återflyttning skett att rätterna i städerna eller tingen ute på landsbygden kunde samlas.²²² När fall med misstänka kvinnor skulle utredas ville man gärna få dessa brott uppklarade så snabbt som möjligt och i februari 1722 fattades också ett beslut om att fallen enbart skulle behandlas på den ort där händelsen hade ägt rum. Detta för att undvika att kvinnorna färdades från ort till ort under undersökningens gång och därmed också oroa det omliggande samhället, något som enligt

²²⁰ Vilkuna, *Viha*, s. 458–473.

²²¹ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Tredje delen* (Helsingfors: Aktiebolaget Lilius & Hertzberg, 1907), s. 532.

²²² Vilkuna, *Viha*, s. 458.

Vilkuna var ett verkligt orosmoment.²²³ Särskilt problematiskt verkar man ha haft på de orter där de ryska styrkorna hade gått särdeles hårt fram. På dessa orter uppkom en konfliktfylld och ansträngd relation mellan folket och rättsväsendet när det gällde att försöka skipa rättvisa och överhetens försök att visa sin dömande makt.²²⁴

Att bli benämnd som ”rysshora” var en mycket svår stämpel att tvätta bort. Särskilt efter att man återgått till fredstid. För kvinnan ansågs det enklast för henne själv om hon erkände direkt, då kunde straffen bli relativt milda - ”endast” böter (eller eventuellt kroppsstraff) och enbart en söndags skamstraff i kyrkan. När kvinnan tagit sitt straff stod hon däremot inför utmaningen att bli accepterad av samhället igen. Ett sätt att försöka kunna återvinna en bättre social position var att gifta sig och med tiden kunde gamla synder glömmas bort. Det var inte helt omöjligt att återfå en accepterad plats i samhället genom att till exempel arbeta sig till den, i och med utmaningen med att återuppbygga samhället när bristen på arbetskraft var stor så behövdes det arbetsfört folk. Problemet var att minnet av kvinnornas synd kunde vara långt och det fanns också män som vägrade gifta sig när de fick reda på vilka förbindelser kvinnan hade haft under ofreden.²²⁵

Utomäktenskapliga förbindelser var allvarliga synder. Enligt Vilkuna blev de kvinnor som bevisats ha haft umgänge med ryska män under ofreden en särskilt marginaliserad grupp under 1720- och 1730-talen. Jämfört med de exempel på sedlighetsbrott som framkommer i Jakobstads rådstugurätts protokoll är dessa också brott som behandlades med största allvar men ingen av de anklagade hade åtminstone varit med någon ur fiendeläget. Att begå ett sådant brott stärkte förvisso inte den sociala positionen men i Jakobstadsfallen behövde ingen utstå att stämplas som en så kallad ”rysshora” resten av livet. Catharina Öhring umgicks med krigsfolk, men med män från den rätta sidan och tilldelas inga liknande öknamn i protokollen. I Jakobstad verkar man alltså inte ha haft problem med att efter freden behöva utreda och straffa kvinnor för att ha haft sexuella förbindelser med män ur fiendetrupperna, något som annars verkar ha varit en relativt vanlig företeelse runtom i landet. I Karonens fredskristeori och kategori två om pacificering av samhället uppräknar han bland annat straffande av skyldiga för nederlag i kriget som en del av åtgärderna. Även om kvinnorna inte aktivt deltog i krigföringen var deras förhållande med fiendetruppernas män en form av landsförräderi mot det svenska riket (och den svenska arméns män) och därför en allvarlig omständighet.

²²³ Vilkuna, *Viha*, s. 459, 465.

²²⁴ Vilkuna, *Viha*, s. 460–461.

²²⁵ Vilkuna, *Viha*, s. 459–572.

5.2 Problem kring nöjen och oseder

Något som också störde de hemkomna borgarna var nöjena i staden, som ur deras synvinkel verkade i det närmaste ha sparat ur under deras bortavarande.

Borgarna Nils Nilsson och Matts Carlsson ombads den 4 maj 1722 att ha uppsikt under högtider och söndagar för att försöka dämpa och avskaffa oskick som uppstått.²²⁶ Vad detta oskick exakt var framkommer inte helt tydligt i just detta protokoll men indirekt gällde detta de som varit hemma under ofreden. Troligtvis menas med oskick här diverse nattliga upptåg under högljudda former samt fylleri. I senare klagomål i andra protokoll använder man nämligen begreppet oskick när man beskriver sådana företeelser. Under krigsåren när kontrollen över invånarnas liv och leverne inte kunde tillämpas som tidigare på grund av att stadens förvaltning upphörde, till exempel rådstugurätten, är det troligt att människorna som stannat i Jakobstad kunde ta sig större friheter, vilket också verkar ha fortsatt också efter krigets slut när flyktingarna återvänt hem.

Att få bukt med de nöjen som irriterade Jakobstads borgare var däremot inte helt lätt. I november 1723 tog rådmannen Johan Berglind upp de olovliga dansstugor och andra förehavanden som allmogen och legohjonen sades ha för sig in till halva nätterna under helgdagar och söndagar. Berglind påminde att sådant tidigare – det vill säga innan ofreden – varit förbjudet och nu såg man sig tvungen till att ta itu med problemet. I rätten beslöts att om stadens uppsyningsmän eller stadsbetjänt lät bli att rapportera dessa nöjen skulle de själva bötfällas.²²⁷ Ett halvår senare klagades i rätten återigen på oskick i staden såsom drickande, supande, svärmande och skrikande under helger, söndagar och gudstjänster. Borgare och ”benägna bönder” ombads igen dämpa och förhindra dessa aktiviteter.²²⁸ Eftersom antalet klagomål på störande fester, upptåg, fylleri med mera inte framkommer lika frekvent senare under undersökningsåren som i början av 1720-talet torde alltså detta ha kunnat dämpas och kontrolleras som man önskat, även om det krävdes ett antal påminnelser.

Kirsi Ojala menar att sådant som drickande, spelande, dansande och svärmerier i teorin var sådant som myndigheterna inte accepterade. I praktiken hörde sådant ändå till det vardagliga

²²⁶ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 4.5.1722, RA.

²²⁷ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 11.11.1723, RA.

²²⁸ Jakobstads rådstugurätts protokoll 13.5.1724, RA.

livet, både hos högre som lägre stånd.²²⁹ I protokollen från Jakobstad var det däremot endast allmoge och legohjon som utgjorde problemet och under ofreden var det också dessa samhällsgrupper som utgjorde den större delen av de som stannade kvar hemma.

Fylleri var ett samhällsproblem som ändå var rätt utbrett och utgjorde inte en alltför stor synd i överhetens ögon. I samband med ofreden och dess slut ansåg både kyrka och statsmakt emellertid att samhället befann sig i ett kaostillstånd där människorna hade börjat leva ett mycket syndigt leverne som borde tas itu med för att få kontroll på supandet.²³⁰ Fylleri var emellertid svårt att kontrollera och inte sällan sågs det mellan fingrarna eftersom de som hade till uppgift att övervaka alkoholkonsumtionen ofta själva drack. Vakter och fiskaler kunde ibland utföra sina övervakningsrundor slarvigt och under alkoholpåverkan. I Jakobstad verkar detta också ha förekommit eftersom man hotade med böter om olovliga nöjen inte rapporterades. Den lokala eliten kunde klaga på invånarnas supande och dåliga leverne men var inte alltid själva bättre, även om dryckesvanorna kunde variera något stånden emellan.²³¹ Supande i samband med helger och söndagar var problematiskt. Detta var dagar fria från arbete och folk förväntades då från överhetens och kyrkans perspektiv att leva stilla och gudfruktigt, samtidigt var det ett av få tillfällen när man hade tid för nöjen och någon form av fritid.²³²

Nattfrierier, eller svärmande som man skriver i protokollen, var de yngre invånarnas frirum att stifta bekantskap med varandra. Nöjet skulle däremot regleras av ramar och gränser för att inte spåra ur moraliskt. Lekstugor och dansstugor var också en form av nöje där man hoppades kunna slippa sträng övervakning av auktoriteter och den äldre generationen, även om dessa aktiviteter också behövde följa sociala och moraliska gränser för att kunna accepteras.²³³ Lek- och dansstugor hörde i huvudsak stadslivet till och i dessa kunde exempelvis drickande och spelande (till exempel kortspel) förkomma. Under 1700-talet skärptes alkoholpolitiken i det svenska riket med motiveringen att den allmänna ordningen hotades genom fylleriet och supandet hade dåliga ekonomiska konsekvenser. Överheten ansåg att tjänstefolk och allmoge borde förvalta sina små tillgångar på ett bättre sätt än att spela bort dem. De skärpta reglerna hade till en början ingen omedelbar verkan, nöjen ordnades istället på olovliga vis – just i till exempel lek- och dansstugor.²³⁴

²²⁹ Kirsi Ojala, "Opportunity or Compulsion. Domestic Servants in Urban Communities in the Eighteenth Century", *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s. 213.

²³⁰ Vilkuna, *Viha*, s. 240–241.

²³¹ Vilkuna, *Juomareiden valtakunta 1500–1850. Suomalaisten känni ja kulttuuri* (Helsingfors: Kustannusosakeyhtiö Teos, 2015), s. 49–50, 276, 285.

²³² Vilkuna, *Juomareiden valtakunta*, s. 358.

²³³ Nilsson, *Kontroll, makt och omsorgs*, 89–90.

²³⁴ Vilkuna, *Juomareiden valtakunta*, s. 175.

5.3 Fysiska och psykiska men efter ofreden

Att hitta information i Jakobstads domböcker om invånarnas fysiska skador och personliga skildringar av ofreden är en sällsynt vara. Vid genomläsningen av källmaterialet var detta faktum något förvånande. Utgår man ifrån forskningsläget om att de utsatta gärna ville få kompensation för sina skador, och också inte sällan överdrev en aning för att säkerställa en god ersättning, så är det överraskande att antalet klagomål till rätten var så pass litet.

I ett protokoll från den 27 september 1731 hittas dock ett exempel. Att fallet kommer från undersökningsperioden sista år visar på att men och trauma från kriget var en realitet fortfarande ett decennium efter krigsslutet. En borgare vid namn Simon Backström hade väckt förargelse i kyrkan med märkliga beteenden. Rätten beskriver det som om han varit från sitt sinne eller varit drucken. Backström förklarade att hans springande in och ut ur kyrkan berodde på att han haft svindel. Efter att några ryssar under ofreden hade slagit honom illa i huvudet hade han lidit av men sedan dess och för att slippa straffas för sitt beteende visade han upp ett skriftligt intyg. Simon hade uppenbarligen varit orolig för att inte bli tagen på allvar av rådmännen och ville vara säker på bevisningen, intyget hade upprättats bara två dagar innan han skulle försvara sig i rätten. Enligt intyget hade Simon Backström skadats i samband med att ryska soldater stoppat och anfallit en skuta utanför grannstaden Nykarleby där Backström var med. Vid angreppet hade Simon blivit misshandlad och kastat sig i vattnet för att komma undan men blivit överfallen med hårda slag av åror i huvudet och Simon hade ådragit sig svåra skallskador. Sedan dess hade Simon Backström haft problem med fysiska men såsom yrsel och svindel. Dessutom led han av återkommande blackouter och hallucinationer, under vilka han själv sade sig inte kunna påverka sina handlingar. Rätten godtog hans intyg och förklaring och han undkom straff.²³⁵

När det gäller de mentala problemen menar Vilkuna att befolkningen nästan stod som förbryllade efter att ofredens oroligheter var över. Folk förstod egentligen inte den efterföljande mentala oroligheten förutom i undantagsfall. En förståelse för de mentala skadorna riktades i första hand mot de som verkligen uppenbart tagit skada.²³⁶ Simon Backström är ett exempel på en sådan person i Jakobstad eftersom hans psykiska och fysiska ohälsa är det enda fall som

²³⁵ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 27.9.1731, RA.

²³⁶ Vilkuna, *Viha*, s. 478.

tydligt kan kopplas till ofreden (Lars Skrabb som tagits upp i tidigare kapitel är något mer oklart).

Idag skulle en del av det som Backström led av antagligen kallas för posttraumatiskt stressyndrom. Ett sådant begrepp fanns inte under 1720-talet, utan benämndes som panik.²³⁷ Simon Backström var en av ofredens överlevare som trots sina fysiska och psykiska men klarade av att fortsätta leva i samhället efter kriget utan att behöva söka någon hjälp. Klarade man däremot inte av de trauman man varit med om så fanns det alternativ, även om det inte var någon trevlig utväg. De som ansågs värst sjuka fördes till så kallade dårhus eller sinnessjukhus, både för sin egen men också för andras säkerhet.²³⁸ Dessa inrättningar sågs ändå som en sista utväg för de sjuka. Av samhället förväntades en kristlig medmänsklighet och barmhärtighet gentemot sinnessvaga och dårhusen eller sinnessjukhusen var alternativet när lokalsamhället inte längre fann något annat sätt att hantera den sjuka.²³⁹ Alternativet i Österbotten var Korpholmens Hospital i Kronoby, ungefär tjugo kilometer norr om Jakobstad. Korpholmen fungerade under 1700-talet som ett spetälskehospital och sinnessjukhus. Eftersom antalet sådana inrättningar var mycket få i Finland hade Korpholmen därmed ett stort upptagningsområde. Under själva ofreden förföll så gott som hela området men verksamheten återupptogs efter kriget. År 1730 meddelade landshövdingen i Österbottens län att antalet huvudsvaga som behövde vård var mycket stort. Fyra år senare gavs tillstånd att upprätta ytterligare en byggnad för så kallade ”dårar”.²⁴⁰ Att bli intagen på sinnessjukhus under tidigmodern tid betydde inte att man kunde förvänta sig en god vård och rehabilitering, det kan mera beskrivas som en uppsamlingsplats för de personer som helt enkelt inte klarade av att ta hand om sig själva där de gavs en form av skydd, mat och tak över huvudet. De som led av men efter ofreden utgjorde inte någon egen kategori på Korpholmens hospital, alla som ansågs sinnessvaga föstes samman.²⁴¹ Prästen Erik Cajanus beklagade sig över de intagnas situation, som han bedömde som mycket svår efter ofreden. På Korpholmen ville man likväl givetvis undvika regelrätt vanvård av de inhysta och i hospitalets kommunionböcker ser man att inrättningen sköttes av särskilt anställda med olika arbetsuppgifter för vård och övervakning. Dessutom skedde regelbundna inspektioner. Behandlingen av inhysta med så kallad ”huvudsvaghet” hade sedan 1600-talet varit mycket enkel och omild. Vården bestod bland

²³⁷ Vilkuna, *Viha*, s. 479.

²³⁸ Vilkuna, *Viha*, s. 479.

²³⁹ Petteri Pietikäinen, *Hulluuden historia* (Helsingfors: Gaudeamus, 2013), s. 146.

²⁴⁰ Lolan Björkman, *Korpholmens Hospital i Kronoby 1631 – 1841* (Jakobstad: Kronoby Hembygdsförening R.F, 2011), s. 7.

²⁴¹ Vilkuna, *Viha*, s. 479.

Pietikäinen, *Hulluuden historia*, s. 147.

annat av sträng fasta och djävulsbesvärjelser och några egentliga mediciner fanns inte att tillgå.²⁴² Mediciner överhuvudtaget för att lindra panik fanns inte heller.²⁴³ Vilkuna lyfter också han fram Korpholmen i sin forskning och skildrar några människoöden på inrättningen. Genom dessa visar han på den bristande vården. Ett par kvinnor från Kronoby som satt inhysta på hospitalet efter ofreden återhämtade sig aldrig utan tvärtom, deras tillstånd förvärrades med åren. Prästen Christian Alcenius, som kom att kallas ”den galna prästen”, bröt psykiskt sönder och samman när hans fru tillfångatogs av den ryska armén. Resten av sitt liv levde han på Korpholmens hospital utan att tillfriskna. Hustrun återvände från fångenskapen och kunde återförenas med sin man. Alcenius kände däremot inte igen sin hustru och kom heller aldrig att göra det under resten av sin livstid.²⁴⁴

För alla de som upplevt de ryska härjningarna levde minnet kvar av ofreden under hela livet och oron för att något likande skulle kunna att hända igen levde säkerligen kvar hos de flesta. När ordinarie allmän rådstugudag hölls i Jakobstad den 30 oktober 1726 antecknades i protokollet att ett rykte om en ny rysk invasion hade börjat sprida sig runtom i Finland. Ryktet visade sig inte vara sant men att det spridit sig i landet var mycket oroväckande och rådstugurätten fick i uppgift att försöka lugna ner situationen.²⁴⁵ För att vara säkra på att inte komma i fiendens våld en gång till var folk förberedda på att fly snabbare vid en ny invasion än senaste gång. Vilkuna skriver också om detta rykte och menar att kronan såg både positiva och negativa sidor med ryktesspridningen om att ryska styrkor var på väg över gränsen åter en gång. Kungen utfärdade order om att lugn måste bibehållas i riket, en ny betungande massflykt var inte något man ville uppleva igen. Däremot kunde folkets rysskräck användas i propaganda och som politiskt vapen. Även om ett nytt krig mot Ryssland just då inte sågs som ett akut hot så ville man från kronans sida ändå se till att folket inte helt och hållet förlitade sig på att freden skulle bestå. Att det ryska hotet trots freden ändå kvarstod berättigade armén att yrka på att den indelningsverket var nödvändig och borde upprätthållas. Armén sågs som en form av mellanhand för Guds vilja och därför outhärlig. Alla landsändar skulle vara tvungna att vara en del av den – också det motsträviga Österbotten. Vilkuna betonar med andra ord ryktet om invasionen som ett användbart retoriskt medel för statsmakten att sprida sin agenda där man spelade folkets trauman för att nå ut.²⁴⁶

²⁴² Björkman, *Korpholmens hospital*, s. 9, 12, 44.

²⁴³ Vilkuna, *Viha*, s. 479.

²⁴⁴ Vilkuna, *Viha*, s. 479.

²⁴⁵ Jakobstads rådstugurätts protokoll, 30.10.1726, RA.

²⁴⁶ Vilkuna, *Viha*, s. 347 – 349.

Slutligen en sista men viktig grupp som är nödvändig att belysa och notera när det gäller Jakobstad under en fredskris är de anhöriga till personer som togs till fånga under det ryska anfallet. De ryska trupperna lämnade efter sig skadade och dödade i staden medan en del av invånarna togs till Ryssland som fångar, varifrån en del aldrig kom hem igen.²⁴⁷ Återigen är protokollen från Jakobstads rådstugurätt något överraskande. Först i april 1723 började man i rådstugurätten undersöka antalet bortförda personer. När hopräkningen var gjord stod det klart att 22 stycken bortrövade barn från Jakobstad fortfarande saknades. Rätten ville att en lista med barnens namn skulle göras. Listan skulle sedan levereras till prästen för vidare behandling.²⁴⁸ Efter att denna lista rapporterades ha blivit färdigställt nämns ingenting vidare om dessa barns öde eller hur man fortgick i ärendet. Inga yttranden från anhöriga rapporterades i rätten huruvida man ansåg att saken sköttes bra eller ej.

I Pia Uppgårds undersökning om tillfångatagna människor under ofreden uppger hon antalet fångar från Jakobstad till 22 stycken.²⁴⁹ Detta skulle i så fall täcka hela antalet barn som rådstugurätten listade. Antalet stämmer om man endast räknat med de personer som fortfarande var borta när listan upprättades, och inte tagit med folk som tidigare varit tillfångatagna men på ett eller annat sätt tagit sig hem. Efter fredsförhandlingarna var det tänkt att de som rövats bort med våld skulle få återvända till sina hemorter, vilket en del också gjorde, men många blev kvar i Ryssland. Återvändandet skedde i långsam takt och hoppet för de anhöriga att få träffa sina försvunna familjemedlemmar sjönk för varje år som passerade. Ju längre tiden gick blev det också allt svårare att kunna fastställa vart dessa människor blivit bortförda, civila var svårare att spåra än krigsfångar. Trots ovissheten menar Uppgård att man däremot inte gav upp hoppet eller slutade oroa sig. Hon ger exempel på att man från flera österbottniska orter också var mycket besviken på hur saken behandlades och att anhöriga kände sig tvungna att påminna myndigheterna att fortsätta jobba på saken.²⁵⁰

Även om saken efter de sina som bortrövats var stor, togs ändå inte de fångar som lyckades ta sig hem emot med öppna armar. En viss misstänksamhet rådde. Det första mötet mellan de hemvändande och de anhöriga var säkerligen glädjefyllt men småningom uppdagades en del problem, särskilt ju längre tiden gick efter kriget. Efter flera år i Ryssland hade en del anammat något av det ryska, vissa hade övergått till den ortodoxa tron och barnen

²⁴⁷ Söderhjelm, *Jakobstads Historia. Tredje delen*, s. 531–532.

Antalet dödade i Jakobstad under ofreden uppges till 36 personer.

²⁴⁸ Jakobstads rådstugurätts protokoll, april 1723, RA. Ur protokollet:

”Sedan undersöktes, om de af fienden borttagna barn, och befans att 22. St än äro bårta, uppå hvilka en lista upprättades, som skall efter ankombne orders till Prästen skapas och afleveras”.

²⁴⁹ Uppgård, ’Av ryssen bortförda’, tabell 2, s. 36.

²⁵⁰ Uppgård, ’Av ryssen bortförda’, s. 76–83.

hade lärt sig det ryska språket. Särskilt problematiskt var det med de mindre barnen. Efter så lång tid hemifrån hade de svårt att minnas saker om sina hemorter, till och med sina egna familjer. Även familjerna kunde ha svårigheter att känna igen de återvändande familjemedlemmarna. Det fanns också de som utnyttjade detta och tog sig en falsk identitet för själva få skydd.²⁵¹

5.4 Sammanfattning – undvikande av moraliskt förfall och sparsamma upplysningar om psykiska och fysiska men

I underkapitlet om sedlighetsbrott som skett under ofreden kan konstateras att sådana normöverträdelser var viktiga att utreda i efterhand, och i fallet med Carl Tripp och Catharina Öhring undersöktes fallen både i Jakobstad och på den ort där brottet hade skett. Under fredskrisen fanns rädsla för moraliskt förfall, vilket rådstugurätten försökte undvika med att reda ut de olika brotten. I Jakobstads fall gällde brotten endast invånare från det svenska riket, man hade inte de problem som fanns på många håll i landet att utreda kvinnorna som beblandat sig med män ur fiendelägren. Av två onda ting hade jakobstadsborna i alla fall inte gjort sig skyldiga till en sådan form av landsförräderi och ingen kvinna i staden behövde gå stämplad som ”rysshora” i staden för resten av livet.

När det gäller nöjen och oseder är det återigen det moraliska förfallet som borgerskapet var oroliga för och det krävdes flera påminnelser och stränga varningar för att dämpa dessa. Under auktoritetens bortavarande hade det ramarna kring det sociala livet kunnat tänjas på och behövde nu återigen återgå till det ”normala”.

Redogörelser för och uppgifter kring psykiska och fysiska trauman från kriget förekommer mycket sparsamt i protokollen. Detta är också den del av fredskrisen som Petri Karonen menar att man misslyckades med att lösa på ett bra sätt, eftersom andra problem ansågs viktigare. Karonen är själv sparsam med att diskutera de mentala problemens anknytning till fredskriser även om han anser dem vara en väsentlig del, om man utgår från hans fredskristeori.²⁵² Det är därför svårt att göra några bestämda slutsatser kring denna kategori, men att Jakobstad också stod inför sådana utmaningar kan antas genom vad som redogörs

²⁵¹ Vilkuna, *Viha*, s. 474–478.

²⁵² Karonen, ”Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat”, Elektronisk omtryck av originalartikel ur *Svärdet, ordet och pennan*, s. 15–17, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

genom protokollen. På Korpholmens hospital i Kronoby i närheten av Jakobstad syntes däremot problemen tydligare, antalet intagna med psykiska trauman ökade efter ofreden men någon tydlig förbättring av deras hälsotillstånd i och med inhysningen verkar inte ha skett, tvärtom finns exempel på att en del personers tillstånd förvärrades.

Tillfångatagna barn saknades av sina föräldrar, i Jakobstad hela 22 stycken, men de anhörigas oro och sorg får inget direkt utrymme i protokollen. Vilkunas forskning visar däremot på problem som omgärdade de fångar som lyckades ta sig hem.²⁵³ Många av de som upplevt ofreden levde med posttraumatiska stresssymptom i olika former men i Jakobstads fall finns bara ett klart exempel på det. Simon Backströms avvikande beteende sågs på med skepsis men i och med att han kunde redogöra orsakerna kring det undvek han straff. En viss sympati visades alltså mot de psykiska och fysiska men kopplade till ofreden. Rädslan levde däremot kvar bland de flesta och man fruktade en ny invasion, en situation som överheten både ville lugna ner men samtidigt dra nytta av för att kunna framföra propaganda och centralmaktens intressen.

²⁵³ Vilkuna, *Viha*, s. 474–478.

6 Avslutning

Hur kan då undersökningen sammanfattas?

Huvudfrågan som ställts lyder:

- Vilka sociala normer, normbrott och konflikter framkommer och på vilket sätt i Jakobstad under åren 1722–1731 utifrån stadens rådstugurätts domböcker? Vilka typer av konflikter uppstod mellan de som varit hemma under ofreden och de som flytt? Fanns det personer i staden som man inte ville ha kvar och försökte tvinga ur gemenskapen? Hur kan dessa normbrott och konflikter analyseras som en fredskris?

För det första bör nämnas att antalet normbrott och konflikter som förekommer i domböckerna under åren 1722–1731 med någon tydlig form av koppling till ofreden är färre än väntat. De hittas här och var men inte i någon större mängd.

De sociala normerna och normbrotten handlar i första hand om försörjningsfrågor, överträdelse av accepterat våld, utmanande av hustavlans ideologi samt sedlighetsbrott. I kapitlet ”Bygga och Bo” begick borgardöttrarna och de lösa arbetsföra männen ett normbrott när de inte följde tjänstehjonstadgorna och de normer om försörjning som rådde. Särskild oro fanns för att borgardöttrarna skulle falla i lättja och odygd. På grund av den rådande arbetskraftsbristen efter ofreden behövdes folk i försörjnings- och uppbyggnadsarbetet samt också i armén, vilket gjorde lösdriveriet till ett önskat inslag. Försörjningsproblematiken kan därför betraktas som en del av en fredskris. Tjänstehjonstadgorna skärptes också 1723 men denna kan inte ses som en direkt åtgärd på arbetskraftsbristen i Finland som orsakats av kriget eftersom stadgan gällde hela riket. I fallet med Malin Berg överskreds normerna i och med att hon utmanade Petter Humbla och delvis fick rätt. I protokollen framkommer att Humbla överskred normerna för accepterat våld mot tjänstefolk och hustru. Normbrott kring sexualitet och sedlighet framkommer i kapitlet ”Liv och Leverne” i och med att två lönskalägen och ett barnamord uppdagades. Samtliga av sedlighetsbrotten hade skett under ofreden men ansågs viktiga att utreda i efterhand. För att försöka förhindra moraliskt förfall ansågs det nödvändigt att utreda sådana normöverträdelse. Ur ett fredskrisperspektiv var situationen i Jakobstad ändå inte lika allvarlig som på flera andra håll i landet. De sedlighetsbrott som behandlades i Jakobstad gällde endast folk inom det svenska riket, värre var det för de kvinnor som haft frivilliga eller ofrivilliga förbindelser med ryskt krigsfolk. Deras förehavanden under kriget kan

ses som en form av landsförräderi och enligt Karonens fredskristeori behövs någon eller några som kan beskyllas och betraktas som syndabockar.²⁵⁴

Konflikter som framkommer i kapitlet ”Bygga och bo” är bland annat problemet med handelsmän som inte gett sin trohetsed till den svenska kronan. Diskussioner kring vem som kunde flytta in i staden kan i egentlig mening inte kallas för en direkt konflikt men visar på hur man i staden gick tillväga för att kontrollera stadens befolkning. Efter kriget ville rätten veta vem som rörde sig in och ut ur staden, och ur ett fredskrisperspektiv var det dessutom viktigt i synnerhet för överheten att undersåtarna var den svenska kronan trogen och att de också svurit ed till den. Fallet med Lars Skrabb visar på en konflikt där man kände en viss sympati med honom och inte gärna gjorde sig av med honom, han var en flykting och en sjuk sådan, men samtidigt kunde rätten inte acceptera dåligt beteende.

I ”Makt och Hierarki” redogörs för hur konflikter och klagomål främst uppstod mellan de återvändande och hemmavarande. I första hand gällde konflikterna egendom. De verkar däremot ha lösts relativt snabbt och smidigt. Fallet med de protesterande brännvinstillverkande kvinnorna visar på hur det var den lokala auktoriteten som fick utstå uttryck för frustration av dem som varit hemma under ofreden och som efteråt kände sig orättvist behandlade med exempelvis betungande skatter och kontroll av dessa. Vilkuna menar att konflikter av denna typ kan räknas in som ett problem i en efterföljande kris efter krigets slut och passar också in i Karonens fredsteori, särskilt under kategorin om pacifiering av samhället där en av åtgärderna var olika former av ökad kontroll, till exempel av befolkningen.²⁵⁵

I ”Liv och Leverne” beskrivs en konflikt där borgaren Simon Backström inte ansågs bete sig lämpligt i kyrkan men fallet löste sig när han kunde redogöra för orsaken, vilket var misshandel under ofreden, så rätten ville inte döma honom. Petri Karonen menar att de mentala trauman som stora nordiska kriget och stora ofreden orsakade inte prioriterades, mer akuta ärenden såsom de ekonomiska sattes i första hand. Minimeringen av de psykiska menen anser Karonen därför är en del av fredskrisen efter stora nordiska kriget som inte åtgärdades ordentligt.²⁵⁶ I Jakobstad är fallen som tydligt berör psykiska och fysiska men såpass få att det är svårt att ta ställning till om hanteringen av dessa lyckades eller misslyckades. Egentligen är

²⁵⁴ Karonen, ”Coping with peace after debacle”, s. 205.

²⁵⁵ Vilkuna, *Viha*, s. 582.

²⁵⁶ Karonen, ”Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat”, Elektronisk omtryck av originalartikel i *Svärdet, ordet och pennan*, s. 15–17, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

det bara fallet med Simon Backström som ger upplysning i saken och gentemot honom visade rätten sympati när Backström redogjorde för sina upplevelser. Med fallet Lars Skrabb går det inte att veta om hans hälsotillstånd var en följd av krigstrauman men rätten visade hursomhelst också en viss förståelse och sympati för honom. Uppgifterna från Korpholmens hospital i Kronoby visar däremot på att vården som erbjöds de inhysta efter ofreden inte ledde till några hälsoförbättringar, det fanns till och med de som blev sämre. Slutligen kan också rädslan för en ny invasion kopplas till fredskrisen. Freden kunde inte tas för given och hotet om ett nytt ryskt infall väckte minnen, trauman och rädslor till liv igen hos befolkningen och också i Jakobstad. Från centralmaktens perspektiv behövde rädslan å ena sidan dämpas för att förhindra en ny eventuell massflykt men å andra sidan kunde överheten spela på befolkningens rädsla för att kunna sprida propaganda och sina intressen, till exempel att en armé behövde upprätthållas också i fredstid eftersom freden inte kunde tas för självklar.

De främsta konflikterna som uppstod mellan de som varit hemma och de som flytt gällde hur tvister om egendom skulle lösas, eftersom de som stannat hemma hade använt sig av sådant som tillhörde flyktingarna för att själva klara sig bättre under krigsåren. Detta går i linje med den forskning som Vilkuna utfört som menar att konflikter mellan dessa två parter ofta uppstod.²⁵⁷ En annan typ av konflikt var att reda upp brott som ägt rum under ofreden. Ett exempel är fallet med gångjärnen till tullporten, en händelse som i dagens ögon kan ses som ett inte så allvarligt brott men som av det hemvändande borgerskapet ansågs såpass viktigt att det togs upp i det allra första protokollet från 1722. Fallet var tvunget att utredas och kom också att ta en lång tid att behandlas, utan att för den skull få en lösning. Även borgerskapets kontroll av stadens invånare ledde till konflikter, såsom i fallet med de brännvinsbrännande kvinnorna som högljutt protesterade. Rätten hade också vissa problem med att försöka dämpa nöjen och oseder som hade tilltagit under ofreden. Däremot löste de flesta konflikter snabbt, det verkar ha varit önskvärt att samhället skulle fungera så lugnt och harmoniskt som möjligt trots utmaningarna.

När det gäller frågan om vilka personer som tvingades bort från Jakobstad kan konstateras att de enda som inte tilläts uppehålla sig i staden var de två dagakarlarna Johan Göransson och Henrik Persson samt drängen Mats Henriksson. De var alla arbetsdugliga men på grund av brist på papper och pass samt giltig orsak att stanna så kunde staden inte låta dem vara kvar. Lars Skrabb som under ofreden tagit sin tillflykt till Jakobstad behandlades däremot på ett mer empatiskt sätt, även om rätten ansåg att åtgärder mot hans boendesituation måste göras. Orsaken till det annorlunda behandlingen verkar ligga i att hann inte ansågs helt frisk

²⁵⁷ Vilkuna, *Viha*, s. 456, 582–586.

och därför inte heller arbetsför men samtidigt utgjorde han ingen hotbild för samhället. I fallet med borgardöttrarna som bodde ensamma utan lagstadgad försörjning diskuterade rätten om de skulle tillåtas bo kvar i staden. Man konstaterade att i och med borgarprivilegierna kunde de inte kastas ut ur stadsgemenskapen. Rådstuguprotokollen visar därför att antalet personer som man inte ville ha kvar och tvingades bort från Jakobstad var ytterst få, men enstaka fall förekom.

Fredskristeorin fungerar bra som en teoretisk utgångspunkt för denna undersökning. Viktigt är emellertid att poängtera att Karonen i sin fredskrisforskning kring både trettioåriga kriget under 1600-talet och stora nordiska kriget utgått från ett större och mer nationellt perspektiv, jag har använt mig av ett mikroperspektiv och har studerat en enda ort för att kunna redogöra för större kontexter. Mikroperspektivet är användbart för att kunna se olika konflikter och brott i ett lokalsamhälle och för att kunna diskutera och ställa nya frågor och perspektiv på vad som kan räknas till en fredskris och därmed också kunna utvidga begreppet. Genom att använda mig av mikrohistoria har också de enskilda individerna och deras utsagor fått ta en väsentlig plats.

Utifrån Jakobstads rådstugurätts domboksprotokoll bedömer jag att det fanns utmaningar och problem att lösa i Jakobstad efter stora ofredens slut men att lugn, harmoni och en önskan om att kunna återgå till ett normalt vardagsliv värdesattes och eftersträvades – att tiden efter kriget kunde vara svår förnekar jag emellertid inte. I protokollet återfinns däremot inga tydliga (mörka) beskrivningar, skildringar och utsagor om ofreden, protokollskrivaren har i så fall valt att inte skriva ner dessa. Huvudsaken var att en redogörelse för själva rättegångsärendet gjordes. Enda egentliga undantaget är Simon Bäckströms berättelse om hur han skadades under ofreden.

Intresset för att studera domboksmaterialet väcktes i första hand med fallet kring tullportens gångjärn från det första protokollet från 1722. Att just detta ärende verkade såpass viktigt för borgerskapet att utreda när återinflyttningen och andra mer angelägna problem kunde tänkas vara av större vikt verkade avvikande. Antagandet var att källmaterialet skulle innehålla flera exempel som skulle kunna besvara frågeställningen. Källmaterialet innehåller flera intressanta fall men antalet mål som på ett mycket tydligt sätt kan kopplas till ofreden är färre än vad jag föreställt mig, vilket är något förvånande med tanke på hur hårt Jakobstad faktiskt drabbades av kriget.

Vidare forskning inom ämnet finns. Flera mikrohistoriska studier på enskilda orter är ett alternativ. Andra alternativ är också att jämföra orter med varandra, eller åtminstone studera ett par eller flera orters domböcker. Exempelvis kunde Jakobstads och grannstaden Nykarleby

domböcker jämföras, i Nykarleby fördes också domböcker under en del av själva ofreden – vilket skulle kunna ge intressanta upplysningar om vilka konflikter som fanns under krigsåren.

7 Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

1. Arkivkällor

Riksarkivet, Helsingfors

Rådstugurätternas renoverade domböcker

Jakobstads rådstugurätts renoverade domböcker 1722 – 1732

Riksarkivet, Helsingfors

Jakobstads församling

Huvud- och kommunionböcker

Kommunionbok 1733 – 1761

Litteratur

Aminoff-Winberg, Johanna. *Finska flyktingar i Sverige under åren 1710 – 1721*, licentiatavhandling i nordisk historia. Åbo: Åbo Akademi, 1990.

Aminoff-Winberg, Johanna. ”Österbottniska flyktingar 1712–1721”. Max Engman (red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*. s. 98–105. Stockholm: Carlsson, 1996.

Aminoff-Winberg, Johanna. ”Flykten från Finland under Stora Ofreden”. Nils Erik Villstrand (red.), *Kustbygd och centralmakt 1560–1721. Studier i centrum-periferi under svensk stormaktstid*, s. 329–349. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1987.

Björkman, Lolan, *Korpholmens Hospital i Kronoby 1631–1841*. Jakobstad: Kronoby Hembygdsförening R.F, 2011.

Bäckman Timo & Häggström Roger, ”Domböckerna som källor till stora ofredens historia i den åboländska skärgården”. Nils Erik Villstrand (Red.), *Ockuperat område. 18 elevuppsatser*

kring Stora Ofreden i Finlands och i synnerhet Åbolands historia, s. 231–241. Åbo: Åbo Akademi, 1983.

Edgren, Monika. *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i Sverige under 1700-talet*. Lund: Historisk Media, 2001.

Eilola, Jari, "Gossip, social knowledge, and the process of social stigmatisation". Petri Karonen (ed.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s. 163–164.

Engman, Max. "Mikrohistoria och livshistoria". *Historisk Tidskrift för Finland* (2000:3): 249–250.

Fagerlund, Rainer, Jern, Kurt & Villstrand, Nils Erik. *Finlands historia 2*. Esbo: Schildt, 1993.

Karlsson Sjögren, Åsa, "Hopes and Fears of Marriage. Violence, Ownership, and Power in Early Eighteenth-Century Sweden. Petri Karonen (Ed.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s 184–205. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet, 2009.

Karonen, Petri. "Coping with peace after debacle. The crisis of the transition to piece in Sweden after the Great Northern War (1700-1721)". *Scandinavian Journal of History* 33 (2008:3): 203-225.

Karonen, Petri, "Introduction". *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s. 10–32. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet, 2009.

Karonen, Petri, "Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget". Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (red.), *Svärdet, ordet & pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*, s. 189 – 209. Åbo: Historiska samfundet i Åbo, 2012.

Karonen, Petri & Villstrand, Nils Erik, "Kriser och resiliens i Finlands historia 1400–2000". *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017:4): s. 618–635.

Kivimäki, Ville. "Militärpsykologi och föränderliga uppfattningar om män. Finländska soldater som föremål för psykologiska observationer". *Historisk Tidskrift för Finland* (2012:1), s. 95–126.

Kivimäki, Ville, "Suffering, Surviving and Coping: Experiences of Violence and Defeat in Post-War Europa". Ville Kivimäki & Petri Karonen (Ed.), *Continued Violence and Troublesome pasts. Post-War Europe between the Victors after the Second World War*, s. 7–26. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet, 2017.

Klingenberg, Hilding. *Repression och legitimering – rysk maktutövning i Åbo generalguvernement 1717–1721. Civilförvaltningen under en ockupation med jämförande utblickar*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 2009.

Kuvaja, Christer. "De ryska truppernas plundringar och härjningar i Finland 1713–1715". Max Engman (Red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*, s. 71–90. Stockholm: Carlssons, 1996.

Kuvaja, Christer. *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underhållningssystem i Finland 1713–1721*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 1999.

Laitinen, Riitta. "The necessary and undesirable mobility of the lower classes in seventeenth – century Swedish towns". Maija Ojala-Fulwood (Ed.), *Migration and Multi-Ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the present*, s. 53–75. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2018.

Levi, Giovanni, "Microhistory and the Recovery of Complexity". Susanna Fellman & Marjatta Rahikainen (Edit.), *Historical Knowledge in Quest of Theory, Method and Evidence*, s. 121–132. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012.

Lindström, Jonas & Karin, Hassan Jansson. "Pigan i fadersväldet. Regler undantag och mikrohistoriska möjligheter". *Historisk Tidskrift (Sverige)* 137 (2017:3): 352-378.

Lindstedt Cronberg, Marie. *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*. Lund: Lunds universitet, 1997.

Ling, Sofia. *Konsten att försörja sig. Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750*. Stockholm: Stockholmia förlag, 2016.

Louhimies, Robert. ”Att utmana den befintliga synen på Europa efter andra världskriget”. *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017:4): 762-767.

Louhimies, Robert. *Mellan Mercurius och Mars. Finska ångfartygs Aktiebolags krav på ersättning för förlorade fartyg i första världskriget*, Åbo: Åbo Akademis förlag, 2020.

Lövcrona, Inger. *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska Media, 1999.

Mickwitz, Joachim & Paasikoski, Jyrki. *På vakt i öster 4. 1700-talet*. Helsingfors: Schildt, 2004.

Nauman, Sari. *Ordens kraft. Politiska eder i Sverige 1520–1718*. Lund: Nordic Academic Press, 2017.

Nilsson, Roddy. *Kontroll, makt och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940*. Lund: Studentlitteratur AB, 2003.

Nyholm, Leo. *Befolkningen i Jakobstad 1653–1714*. Helsingfors: Genealogiska samfundet i Finland, 1996.

Ojala, Kirsi. ”Opportunity or Compulsion. Domestic Servants in Urban Communities in the Eighteenth Century”, Petri Karonen (Edit), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, s. 206–222. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet, 2009.

Peltonen, Matti. ”Ledtrådar, marginaler och monader. Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskning”. *Historisk Tidskrift för Finland* (2000:3): 251-264.

Peltonen, Matti. ”The Method of Clues and History Theory”. Susanna Fellman & Marjatta Rahikainen (Edit.), *Historical Knowledge in Quest of Theory, Method and Evidence*, s. 45 – 76. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012.

Peltonen, Matti, ”Mikrohistorian lajit”. Outi Fingeroos (Eds.), *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä. Tietolipas 214*, s. 145–171. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet, 2006.

Pietikäinen, Petteri. *Hulluuden historia*. Helsingfors: Gaudeamus, 2013.

Rahikainen, Marjatta. ”Kadonnan työn jäljillä. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (Toimittaneet), *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään* s. 7–31. Helsingfors: Finska litteratursällskapet, 2006.

Rautelin, Mona. *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll*. Helsingfors: Helsingfors Universitet, 2009.

Savolainen, Panu. *Teksteistä rakennettu kaupunki Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Åbo: Sigillum Oy, 2017.

Uppenberg, Carolina. *I husbondens bröd och arbete. Kön, makt och kontrakt i det svenska tjänstefolkssystemet 1730–1860*. Göteborg: Göteborgs Universitet, 2018.

Vainio-Korhonen, Kirsi. *De Frimodiga. Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2016.

Valimäki, Mari. ”Kämnärissä, konsistorissa ja tuomiokapitulissa. Esiaviollisen seksin tutkiminen ja tuomitseminen turkulaisissa tuomioistuimissa 1600-luvulla”, s. 1–5. Omtryck av artikel publicerad i *Turun Historiallinen Arkisto* 63 (2014).

Valimäki, Mari. ”Vill du äkta denna kvinna? Universitetsstuderandes föräktenskapliga sexualrelationer och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo”, s. 1–14. Omtryck av artikel publicerad i *Historisk Tidskrift (Sverige)* 129, (3:2009).

Vilkuna, H. J. Kustaa. *Juomareiden valtakunta 1500–1850. Suomalaisten känni ja kulttuuri*. Helsingfors: Kustannusosakeyhtiö Teos, 2015.

Vilkuna, H. J. Kustaa. *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet, 2005.

Villstrand, Nils Erik. *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2009. Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2009.

Sjöberg Maria, ”Textanalys”. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (Red.), *Metod: guide för historiska studier*, s. 69–95. Lund: Studentlitteratur, 2018.

Söderhjelm, Alma. *Jakobstads Historia. Första delen*. Helsingfors: Aktiebolaget Lilius & Hertzberg, 1907.

Söderhjelm, Alma, *Jakobstads Historia. Andra delen*. Helsingfors: Aktiebolaget Lilius & Hertzberg, 1907.

Söderhjelm, Alma. *Jakobstads Historia. Tredje delen*. Helsingfors: Aktiebolaget Lilius & Hertzberg, 1907.

Ågren, Maria, ”Källkritik”. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (Red.), *Metod: guide för historiska studier*, s. 41–65. Lund: Studentlitteratur, 2018.

Östman, Ann-Catrin. ”By, bonde och manlighet kring sekelskiftet 1900. En läsning av Matts Nygårs minnesteckning”. *Historisk Tidskrift för Finland* (2000:3): 355-370.

Digitala resurser

Karonen, Petri. ”Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget”. Elektronisk omtryck av originalartikel i, *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012*, s. 1–19,
<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57017/karonenkonstenattvinnaettkrig.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Nationalencyklopedin, sökord: ”norm”, hämtad 19.3.2020,
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/norm>

Svenska litteratursällskapet i Finland, Förvaltningshistorisk ordbok, sökord: indelningsverket, hämtad 14.4.2020,
<http://fho.sls.fi/uppslagsord/3747/indelningsverket/>.

Svenska litteratursällskapet i Finland, Förvaltningshistorisk ordbok, sökord: protektorial, hämtad 13.10.2020,
<http://fho.sls.fi/uppslagsord/1427/protektorial/>.

Svenska litteratursällskapet i Finland, Förvaltningshistorisk ordbok, sökord: besökare, hämtad 28.10.2020,
http://fho.sls.fi/search?q=bes%C3%B6kare&svenskatiden=on&year_from=&year_to=.

Svenska Akademien, Svenska Akademiens Ordbok, sökord: norm, hämtad 19.3.2020,
<https://svenska.se/tre/?sok=norm&pz=1>.

Svenska Akademien, Svenska Akademiens Ordbok, sökord: accis, hämtad 24.2.2020,
<https://svenska.se/tre/?sok=accis&pz=1>.

Uppslagsverket Finland, sökord: indelningsverket, hämtad från webbplats 14.4.2020,
<https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-Indelningsverket>.

